

Teosofi, kielenkääntäjä ja yhteisvapaamuurari

Kyllikki Ignatius

Naisten toimijuus esoteerisissa liikkeissä 1900-luvun alun Suomessa

Tiina Tiilikainen

Pro gradu -tutkielma

Kulttuurihistoria

Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos

Humanistinen tiedekunta

Turun yliopisto

Huhtikuu 2023

Turun yliopiston laatu järjestelmän mukaisesti tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu

Turnitin OriginalityCheck -järjestelmällä.

Pro gradu -tutkielma

Historian ja arkeologian tutkinto-ohjelma, kulttuurihistoria

Tiina Tiilikainen

Teosofi, kielenkääntäjä ja yhteisvapaamuurari Kyllikki Ignatius - Naisten toimijuus esoteerisissa liikkeissä 1900-luvun alun Suomessa

Sivumäärä: 70

Tutkimus tarkastelee naisten toimijuuden erilaisia ilmenemismuotoja esoteerisissa liikkeissä vuosisadan vaihteen Suomessa ja pohtii toimijuuteen liittyneitä valintoja sekä motiiveja valintojen takana. Suomalaisen teosofin, kielenkääntäjän ja yhteisvapaamuurari Kyllikki Ignatiuksen (1877–1951) elämä avaa näkymän aktiivisen naistoimijan monenlaisiin rooleihin ja toimintakenttiin. Toimijuus muodostuu monista eri tasoista ja tavoista. Toimijuuteen liittyy monia erilaisia rooleja, jotka vaihtelevat sen mukaan millaisessa tilanteessa ja seurassa henkilö toteuttaa toimijuuttaan.

Tutkimuksen lähtökohtana on yksityisessä arkistossa säilytettävä aineisto, joka sisältää Ignatiuksen käännöksiä, omia tekstejä ja joitakin hänelle lähetettyjä kirjeitä, kortteja ja niiden jäljennöksiä. Lisäksi aineistona hyödynnetään Kansalliskirjaston digitaalista sanoma- ja aikakauslehtiarkistoa, sillä Ignatius toimi sekä avustajana että päätoimittajana useassa esoteerisessa lehdessä. Tärkeimpänä metodina on lähiluku, jonka avulla pyritään intensiivistä ja toistuvaa luentaa tehden tavoittamaan yksityiskohtien lisäksi mahdollisimman laajasti kirjeissä ja muissa teksteissä luettavissa olevat monenlaiset merkitykset.

Ignatius on jäänyt lähes tuntemattomaksi nimeksi, vaikka oli aktiivinen teosofisen kirjallisuuden kääntäjä ja suomalaisen teosofian keskushenkilönä tunnetun Pekka Ervastin läheinen työtoveri ja ystävä. Ignatius kiinnostui esoteerisista liikkeistä parikymppisenä ja pysyi niistä kiinnostuneena koko elämänsä ajan. Esoteerisissa liikkeissä toimiminen avasi naisille uusia ovia, sillä monissa järjestöissä naisilla oli uudenlaisia työllistymismahdollisuuksia ja enemmän vaikutusvaltaa kuin siviilielämässä oli totuttu.

Tutkimuksen tuloksena ei ole Ignatiuksen kattava biografia, sillä tavoitteiltaan tutkimus asemoituu mikrohistorialliselle tutkimuskentälle, jossa yhden ihmisen henkilöhistoria peilaa laajemmin oman aikansa yhteiskuntaa ja siinä tapahtuneita muutoksia. Tutkimustuloksena koottu kuvaus Ignatiuksen toimijuudesta on monipuolinen, mutta kuitenkin vain paloista koottu osittainen ja epätäydellinen kuva. Se ei ole ainoa totuus, vaan tutkimuksessa käytetyn aineiston kertoma tarina naisten toimijuudesta esoteerisissa liikkeissä; sen yksi mahdollinen versio.

Avainsanat: esoteria, teosofia, henkisyys, mikrohistoria, naishistoria, naisen asema, toimijuus, vapaamuurarit, yhteisvapaamuurarit, ruusuristiläisyys, Le Droit Humain, antroposofia, okkultismi, spiritualismi, kääntäjät, kirjeet, lähiluku, Tietäjä-lehti, Marjatan rengas, Idän Tähti, Kalevala, Runni, Kulmakoulu, Kyllikki Ignatius, Pekka Ervast, Annie Besant, H. P. Blavatsky, Maria Ramstedt, Helmi Krohn, Väinö Valvanne, Rudolf Steiner.

Sisällysluettelo

1	Johdanto	1
1.1	Tutkimuksen aihe, tutkimuskysymykset ja rakenne	1
1.2	Tutkimuksen näkökulmat ja aineisto	4
1.3	Keskeiset käsitteet, metodologia ja tutkimuskirjallisuus	8
2	Esoteeriset liikkeet naisten harrastuksena ja työnä	12
2.1	Ignatius ja Ervast - teosofisesta työtoveruudesta ystäväyteen	12
2.2	Yhteisvapaamuurarijärjestö ja sukupuolten tasa-arvoistuminen	22
3	Esoteerisen toimijuuden sukupuolittuneet ehdot	33
3.1	Rahahuolia ja passiivista toimijuutta	33
3.2	Ignatiuksen toimijuus suomalaisessa teosofiassa	44
3.3	Marjatan rengas ja Kalevalan okkultistinen tulkinta teosofiassa	50
4	Lopuksi	58
	Lähteet	63

1 Johdanto

1.1 Tutkimuksen aihe, tutkimuskysymykset ja rakenne

Tutkimukseni aiheena on Kyllikki Ignatius (o.s. Aspelin, 1877–1951) ja hänen roolinsa sekä toimijuutensa esoteerisissa liikkeissä 1900–1940-lukujen Suomessa. Ignatiuksen perhe kuului pääkaupungissa vaikuttaneeseen fennomaaniseen ylempään luokkaan ja hänen isänsä valtionarkeologi J. R. Aspelin¹ sekä tanskalaisyyntyinen äitinsä olivat aktiivisesti mukana muun muassa ensimmäisen suomenkielisen yhteiskoulun perustamishankkeessa. Kyllikki Ignatius opiskeli itsekin Suomalaisessa Yhteiskoulussa ja oli Suomen ensimmäisiä naisylioppilaita valmistuessaan vuonna 1895. Hän kasvoi Helsingissä liikkuen oman taustansa mukaisissa seuroissa tutustuen myös aikansa taiteilijapiireihin. Syksyllä 1899 hän solmi avioliiton Väinö Ignatiuksen (1874–1931) kanssa, josta tuli Iisalmen apteekkari isänsä seuraajana vuonna 1903. Muutettuaan Iisalmelle Ignatiukset olivat yhä avioparina mukana seurapiireissä ja monet alueella vierailleet taiteilijat vierailivat heidän apteekkikartanossaan. Ignatiukset erosivat vuonna 1923, minkä jälkeen Kyllikki Ignatius elätti itsensä Helsingissä valantehneenä kielenkääntäjänä.²

Teosofinen Seura ja siihen läheisesti liittynyt yhteisvapaamuuraritoiminta olivat keskeisessä asemassa Ignatiuksen elämässä koko 1900-luvun ajan niin harrastuksena kuin työnäkin. 1910-luvulla Ignatius jo toimi Teosofisen Seuran hallituksessa ja käänsi teosofisia tekstejä. Myöhemmin hänet tunnettiin teosofisissa piireissä muun muassa Ruusu-Risti-järjestön sihteerinä, Yhteisvapaamuurari-järjestön Suomen aluemestarina, yhtenä teosofiskalevalaisen Marjatta-aatteen perustajajäsenistä sekä Kulmakoulun pitkäaikaisena johtokunnan jäsenenä.³ Suomalaisen teosofian keskushenkilönä tunnettu Pekka Ervast (1875–1934) kytkeytyy Ignatiuksen elämään neljällä eri vuosikymmenellä, joten hänen merkitystään ei myöskään tutkimuksessani voi sivuuttaa. Ervastin järjestötoimintaan liittyneet lehdet *Omatunto*, *Tietäjä* ja *Ruusu-Risti* kertovat jokainen omaa tarinaansa Ignatiuksesta, joka toimi vuosikymmenien ajan niin lehtien avustajana, kääntäjänä kuin tilausasiamiehenäkin. Ignatius työskenteli itse päätoimittajana lehdissä *Yhteis-Vapaamuurari* ja *Suomen Yhteis-Vapaamuurari*. Kaikkien

¹ Johan Reinhold Aspelin (1842–1915) oli mm. Suomen ensimmäinen koulutettu muinaistutkija ja alan ensimmäinen professori. Salminen 1997.

² Klinge 2006, 534–535, 542–543, 559–560. Myös Klinge 2012, 101.

³ Kulmakoulu oli yksityinen oppikoulu, joka toimi Helsingin Kruununhaassa 1928–1981. Taustavaikuttajana oli Ruusu-Risti-järjestö. Klinge 2006, 550–551, 554–557, Huttunen 1978a., 18 ja 1978b., 3.

näiden lehtien sivuilta voi lukea toisen puolen aktiivisen teosofisen toimijan elämäntarinasta, sillä monissa kirjoituksissa kuuluu myös hänen oma äänensä. Ervastin Ignatiukselle lähettämät kortit ja kirjeet⁴ avaavat oman, hieman henkilökohtaisemman puolen Ignatiuksen teosofisesta elämästä ja ammatillisesta toiminnasta.

Teoksessaan *Iisalmen ruhtinaskunta: Modernin projekti sukuverkostojen periferiassa* (2006) Kyllikin Ignatiuksen tyttärenpoika emeritusprofessori Matti Klinge on kertonut yhden luvun verran isoäitinsä elämästä. Viime vuosina Ignatiusta ovat käsitelleet vapaamuurariutta käsittelevässä tutkimuksessa ainakin Nils G. Holm ja Tiina Mahlamäki (2020).⁵ Lisäksi Erik Gullmanin *Totuus on korkein hyve: Pekka Ervastin elämäkerta* (2020) sisältää useita viittauksia Ignatiukseen⁶, mutta lähempi tarkastelu on osoittanut, että nimi esiintyy lähinnä mainintana järjestön hallitukseen kuulumisesta. Teosofista liikettä ja yhteisvapaamuurariutta käsittelevät osuudet kuuluvat tärkeänä osana Ignatiuksen esoteeriseen toimijuuteen, joten teoksella on oma roolinsa tutkimuksessani.

Nämä maininnat Ignatiuksesta herättivät kuitenkin lukuisia uusia kysymyksiä, jotka sysäsivät tämän tutkimuksen alkuun. Yksi ydinkysymyksistä tässä kontekstissa on se, kuinka ja mitä kautta Ignatius kiinnostui esoteerisista liikkeistä ja miksi hän pysyi niistä niin kiinnostuneena koko elämänsä ajan. Tavoitteena on tehdä tätä motivaatiota ja siihen liittyvää toimijuutta ymmärrettäväksi lukijalle. Tässä pro gradu -tutkielmassa käsitelen myös tarkemmin seuraavia aiemmin avoimeksi jääneitä kysymyksiä: Millaisia muita toimijuuden mahdollisuuksia naisilla oli esoteerisissa liikkeissä kuin johtajana toimiminen? Miten nämä toimijuuden eri muodot ilmenevät ja oliko kyseessä kuitenkin taloudellisessa mielessä enemmän naisten harrastus kuin työ? Miksi Ignatius on jäänyt lähes tuntemattomaksi nimeksi, vaikka oli niin aktiivinen kääntäjä ja läheisesti mukana Ervastin monissa teosofisissa

⁴ Pekka Ervastin allekirjoittamia Kyllikki Ignatiukselle osoitettuja viestejä on yhteensä kolmetoista: 6.2.1906, 8.8.1906, 29.6.1907, 3.10.1907, 28.2.1908, 22.4.1908, 26.2.1909, 16.6.1912 7.8.1918, 25.9.1919, 5.11.1919, 14.9.1927 ja 27.1.1932 päivätyt. Tällaisia erilaisia korteista ja kirjeistä tehtyjä jäljennöksiä on käytössäni 12 kappaletta ja lisäksi yksi alkuperäinen käsin kirjoitettu kirje. Alkuperäiset jäljennökset ja yksi alkuperäinen kirje Pirjo ja Seppo Aallon kokoelmassa. Kopiot tutkimuksen tekijän hallussa.

⁵ Ignatiuksesta on kirjoittanut myös Maria Pettersson hieman populaarimmalla otteella teoksessaan *Suomen historian jännät naiset. Selvännäkijöitä, sotilaita, saarnaajia ja silmäkääntäjiä* (2022). Tämä julkaisu nojaa melko vahvasti Klengen teokseen sekä Tiina Tiilikaisen kirjoittamaan Uuden etsijät -hankkeen blogissa syksyllä 2019 julkaistuun Kyllikki Ignatiusta käsittelevään tekstiin. Kyseessä ei ole tieteelliseen tutkimukseen sopiva lähdeviitotettu teos.

⁶ Teoksen henkilöhakemistosta löytyy Kyllikki Ignatiukseen liittyen 6 viitettä, mikä on selvästi enemmän kuin suurimman osan kohdalla. Gullman 2020, 328.

hankkeissa? Kyllikki Ignatiuksen elämä voi kertoa oman aikansa kontekstissa siitä, kuinka kiinnostuksen ja harrastuksen kohteesta voi tulla koko elämää mullistava ja määrittävä työura.

Tutkimuskysymyksen asettelu avaa näin naisten toimijuutta esoteerisissa liikkeissä 1900–1940-lukujen Suomessa. Valitsemani näkökulman kautta tutkimuksessani on mahdollista tarkastella suomalaisen esoteerisuuden merkityksiä yksilön perspektiivistä, peilaten samalla Kyllikki Ignatiuksen esoteerista elämää oman aikansa konventioihin. Kun yksilön kokemuksia verrataan laajempaan kuvaan, voidaan huomata yhden ihmisen henkilöhistorian kertovan samalla oman aikansa yhteiskunnasta ja siinä tapahtuneista muutoksista. Isomman kuvan ymmärtämiseksi täytyy kuitenkin tarkastella myös yksittäisiä hetkiä, ja tällöin myös tutkijan valitsema näkökulma vaikuttaa siihen, miltä kokonaisuus näyttää.⁷ Kyseessä on ajatus laajemman yleisen ja yksittäisen pienemmän, erityisen kohteen välillä tapahtuvasta jatkuvasta dialogista ja vuorovaikutuksesta, joka liittyy olennaisesti kulttuurihistorialliseen tutkimukseen.⁸ Ignatius ei tietenkään edusta toiminnallaan kaikkia aikalaisnaisia, mutta hänen esoteerista toimijuuttaan tutkimalla avautuu samalla näköalapaikka esoteeristen liikkeiden mahdollistamaan naisten toimijuuteen mutta myös järjestöjen sukupuolittuneisuuteen.

Ensimmäinen käsittelyluku avaa esoteerisia liikkeitä naisten toimintaympäristönä. Ervastin ja Ignatiuksen vuosikymmeniä kestänyt ammatillinen suhde rakentui Teosofisen Seuran ympärille ja syveni vuosien kuluessa ystävyudeksi. Ervast tilasi Ignatiukselta paljon käännöstitä⁹ ja heidän kirjeenvaihtonsa avaa osaltaan Ignatiuksen ammatillista toimijuutta teosofian parissa mutta myös yksityisempää persoonaa. Ignatiuksen elinympäristön ja ajan ilmapiirin huomiointi on olennaisessa osassa ja tuo näin erilaiset esoteeriset liikkeet mukaan tutkimukseen jo alkuvaiheessa. Yhteisvapaamuurarijärjestöä käsitellään erityisesti siitä näkökulmasta, kuinka se jo varhain pyrki häivyttämään sukupuolierot toiminnassaan.

⁷ Esimerkiksi laajempaa suvun tarinaa kertovaa elämäkertatutkimusta tehtäessä ajallinen perspektiivi voi olla melko suuri. Tällöinkään historian kirjoittaminen ei voi olla pelkästään ison kuvan tarkastelemista, sillä isommasta kuvasta tulee järkevä vain silloin, kun löydämme erityispiirteitä, joihin voimme kiinnittyä. Ks. esim. Sulkunen 1991, 25.

⁸ Leskelä-Kärki 2006, 22.

⁹ *Tietäjä*-lehden joulukuussa 1919 ilmestyneessä numerossa Pekka Ervast tiedotti, että rouva Kyllikki Ignatius liittyy *Tietäjän* vakituisten avustajien joukkoon ja kääntää jatkossa lehteen tekstiä etenkin englannin kielestä. Käytän Kansalliskirjaston digiaineistoihin viitatessani Kansalliskirjaston omia digiviittausohjeita ja sen mukaisia sivunumeroita, jotka saattavat poiketa fyysisestä materiaalista. *Tietäjä*, 1.12.1919, nro 12, 5.

Toisessa käsittelyluvussa käsittelem naisten toimijuuden ilmenemistä, sen ehtoja ja mahdollisuuksia erityisesti esoteerisissa liikkeissä. Pääpaino on Suomessa, mutta luvussa sivutaan myös kansainvälisiä yhteiskunnallisia muutoksia, koska Suomessa toimineilla esoteerisilla liikkeillä on kansainväliset juuret ja niiden johtajina toimivat naiset ovat toimineet ja vaikuttaneet nimenomaan kansainvälisillä kentillä. Luvussa pohdin naisten aseman muutosta yhteiskunnassa; naisen elämän tasapainoilua oikeuksien, velvollisuuksien ja taloudellisten kysymyksien välissä. Tässä luvussa nostan esiin myös Teosofisen Seuran piirissä aktiivisesti käsiteltyjä miesten ja naisten tasa-arvoon liittyviä kysymyksiä. Esoteerisissa liikkeissä toimiminen avasi naisille harrastuksen lisäksi myös uusia ovia ammatillisessa mielessä, sillä monissa järjestöissä naisilla saattoi olla tuohon aikaan enemmän vaikutusvaltaa ja mahdollisuuksia kuin siviilielämässään. Luvussa avaan myös aiemmissa tutkimuksissa melko pienelle huomiolle jäänyttä Kalevalan okkultistisesta tulkinnasta kesällä 1914 alkunsa saanutta teosofiskalevalaista Marjatta-aatetta, jossa Ignatius oli merkittävä toimija.

1.2 Tutkimuksen näkökulmat ja aineisto

Pro gradu -tutkimukseni tavoitteena ei ole kirjoittaa Kyllikki Ignatiuksen kaiken kattavaa historiallista elämäkertaa, sillä työni on tavoitteiltaan pikemminkin mikrohistoriallista tutkimusta. Yhdysvaltalainen historioitsija Lepore on kirjoittanut oivaltavasti mikrohistoriallisen ja elämäkertatutkimuksen eroista. Hän toteaa elämäkertatutkijan tutkimustyön lähtökohtien ja tavoitteiden olevan sidottuja vahvemmin yksilöön, kun mikrohistorioitsija puolestaan usein pyrkii selittämään elämäntarinan avulla jotain ilmiötä tai mysteeriä. Mikrohistorioitsija pitää usein enemmän etäisyyttä tutkimaansa henkilöön, jolloin tutkimuksen kohde on pikemminkin väline, jonka avulla tutkimus etäännyy yksilötasolta kohti kulttuuria.¹⁰ Vaikka tutkimukseni ei ole varsinaisesti elämäkerrallinen tutkimus, on työssäni silti lukuisia historiallisen biografisen tutkimuksen piirteitä, jotka pakottavat pohtimaan suhdettani tutkimuksen kohteeseen.

Historioitsijalla on suuri valta käsissään tutkimuskysymyksiä ja aineistonrajoituksia tehdessään. Kulttuurihistorioitsija Maarit Leskelä-Kärki on nostanut esiin tutkimukseni kannalta tärkeitä kysymyksiä siitä, miten tutkija voi kirjoittaa toisen elämästä niin, että tutkimuksen kohteena

¹⁰ Lepore 2001, 132–133. Ks. myös Leskelä-Kärki 2014, 327 sekä Halldórsdóttir et. al. 2016, 255–256.

oleva tulisi kohdattua hänen ehdoillaan, häntä kunnioittaen.¹¹ Avioeron jälkeen Kyllikki Ignatiuksesta käytettiin useampien lähteiden mukaan sekä nimeä Ignatius että yhdistelmänameä Aspelin-Ignatius¹², kun hän puolestaan tyttönimeltään oli Aspelin. Pohdin tästä syystä sitä, pitäisikö minun käyttää tutkimukseni pääkohteesta selkeyden vuoksi etunimeä, mutta päätin lopulta käyttää hänestä läpi työn sukunimeä Ignatius.¹³ Tutkimuksen kannalta nimeen liittyvä problematiikka ei kuitenkaan pääty tähän, sillä monet esoteeristen liikkeiden toimintaan liittyvät tekstit olivat käännöksiä, joiden kääntäjiä ei kuitenkaan mainita¹⁴, sillä alkuperäisen kirjoittajan nimi oli tärkeämpi ja siksi se yleensä liitettiin myös käännettyyn tekstiin. Usein kääntäjästä tai kirjoittajasta kerrottiin lehdessä vain nimikirjaimet. Olen käyttänyt tutkimusaineiston etsimiseen Kansalliskirjaston digitaalista sanoma- ja aikakauslehtiarkistoa, josta olen hakutoiminnon avulla jäljittänyt salapoliisin lailla Ignatiuksen omia sekä häneen liittyviä kirjoituksia.

Alkuperäisaineistoni muodostuu pienistä fragmenteista, sillä Ignatiuksen kuoleman jälkeen vapaamuurarit kävivät hänen arkistonsa läpi ja veivät valtaosan järjestön kannalta salaisiksi katsottuja papereita mukanaan.¹⁵ Osa esoteerisista teksteistä jäi kuitenkin suvulle, ja sittemmin Klinge on lahjoittanut nämä ainakin pääosin Pirjo ja Seppo Aallon yksityiseen arkistoon Helsinkiin.¹⁶ Tämä Ignatiuksen käännöksiä, omia tekstejä ja joitakin hänelle lähetettyjä kirjeitä, kortteja ja niiden jäljennöksiä sisältävä aineisto on ollut tutkimukseni lähtökohta. Koska suurin osa aineistosta on jäljennöksiä, niiden sisältöön toki täytyy suhtautua pienellä varauksella. Suurin osa (luultavasti kaikki) kortit ja kirjeet ovat olleet alun

¹¹ Leskelä-Kärki 2006, 631–635. Aihetta pohtinut myös mm. Sulkunen 1991, 26.

¹² *Suomen Yhteis-Vapaamuurari* -lehdessä (vuosina 1921 ja 1922 nimellä *Yhteis-Vapaamuurari*) hän toimi päätoimittajana vuosien 1921–1926 aikana ja hänet esitellään nimellä Kyllikki Ignatius vuoden 1925 numeron 4 asti. Syyskuussa 1925 (no 5) hän käyttää nimeä Kyllikki Aspelin-Ignatius. Tällöin avioerosta oli jo kulunut useampi vuosi. Myöhemmin hän sai kuitenkin edelleen postia nimellä Kyllikki Ignatius, kuten ilmenee esimerkiksi hänelle vuonna 1950 lähetettyjen kirjeiden kuorista. Ks. mm. Margit Lilius-Mustapan kirjeet Kyllikki Ignatiukselle, 8.6.1950, 7.9.1950 ja 29.9.1950. Kirjeet kuorineen Pirjo ja Seppo Aallon kokoelmassa. Kopiot tutkimuksen tekijän hallussa. Sukunimen eri kirjoitusasusta 1920-luvulla ks. myös Jokipii 1937, 236–237.

¹³ Pelkän etunimen käyttö alkoi luontevasti, sillä koin olevani hyvin lähellä Kyllikki Ignatiusta ja puhuin sekä kirjoitin hänestä kuin tutusta ystävästä. Havahduin kuitenkin ymmärtämään, että olisi epäkunnioittavaa ja eettisesti arveluttavaa käyttää toisista tutkimuksessa esiintyvistä henkilöistä koko nimeä ja toisista henkilöistä vain etunimeä, etenkin kun asiaan liittyy vielä eri sukupuolten edustajia. Tällöin nimen käyttämisen eri tapoihin latautuu valtavasti arvottavia elementtejä, jotka kantavat mukanaan vääränlaista viestiä.

¹⁴ Mm. Klinge 2006, 557.

¹⁵ Klinge 2012, 96.

¹⁶ Pirjo ja Seppo Aalto ovat pitkään olleet mukana erilaisissa esoteerisissa hankkeissa tutkijoina, yksityisten arkistojen ylläpitäjinä ja tiedon säilyttäjinä. He muun muassa ylläpitävät Pekka Ervastiin liittyviä nettisivuja www.pekkaervast.net. He ovat myös itse aktiivisia yhteisvapaamuurareita. Heidän aiemmin omistamansa antikvariaatti ja kirjakauppa Aatma on vaihtanut omistajaa vuonna 2022, mutta olen päässyt tutustumaan Aaltojen hallussa yhä olevaan Kyllikki Ignatiukseen liittyvään aineistoon paikan päällä ja saanut valokuvata sitä tätä tutkimusta varten. Kopiot tutkimuksessa käytetystä aineistosta ovat tutkimuksen tekijän hallussa.

perin käsin kirjoitettuja ja ne ovat nyt konekirjoitettuja. Niissä voi olla esimerkiksi käsialan tulkinnan vuoksi tehtyjä virheitä tai vain puhtaita lyöntivirheitä.¹⁷ On myös mahdollista, että jäljennöksistä on jätetty jotain pois. Jokaisessa jäljennöksessä on jäljentäjän allekirjoitus, mutta ei nimenselvennystä. Lisäksi jonkun verran valokuvia on säilynyt Ignatiuksen suvun hallussa, mutta ne olen rajannut tutkimukseni ulkopuolelle. Koska kirjallinen aineisto on tällä hetkellä yksityisessä arkistossa, nostaa se esiin perustellun tarpeen säilyttää tietoa ja tuottaa uutta tutkimusta siitä, millainen toimija Kyllikki Ignatius oli omassa viitekehyksessään. Yhtenä haasteena tutkimuksessani onkin juuri aineiston säilytyspaikan luonne, sillä halutessaan sen hallussapitäjä voisi kieltää minua edes näkemästä tai käyttämästä tätä aineistoa, eikä minulla olisi mitään oikeutta vaatia sitä käyttööni.

Sukupuolten rajat alkoivat horjua vuosisadan vaihteessa ja käsitteenä uusi, moderni nainen nousi osaksi julkista keskustelua. Moderni nainen nousi esiin erilaisilla toimijuuden aloilla koulutuksen, työn ja yhteiskunnallisen osallistumisen kautta. Myös perhe- ja avioliittokäsitykset alkoivat muuttua.¹⁸ Erilaiset esoteeriset liikkeet antoivat vuosisadan vaihteessa naisille mahdollisuuden osallistua uudella tavalla yhteiskunnalliseen toimintaan ja verkostoitua samalla järjestöissä, jossa sukupuoli ei ollut määrittävä tekijä. Naisen toimijuus saattoi toisinaan olla aktiivista ja toisissa tilanteissa pakotettua, vaikkapa silloin kun se oli ainut vaihtoehto perheen elättämiseksi. Esimerkiksi kielenkääntämisestä oli 1800-luvun lopulla tullut kielitaitoisille naisille melko yleinen tapa ansaita omaa rahaa ja kääntämisestä tulikin keskeinen toiminta-alue naisille kirjallisessa maailmassa.¹⁹ Vuosisadan vaihteella tarkoitan tässä tutkimuksessa ajanjaksoa, joka ajoittuu 1890-luvulta 1930-luvulle.

Ignatiuksen lähipiiriin kuului kirjallisesti aktiivisia ja tunnettuja naisia, joiden yksityistä kirjeenvaihtoa on säilynyt julkisissa arkistoissa, kuten Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkistossa Helsingissä. Näistä kirjeistä sekä muutamista päiväkirjamaininnoista pystyy tekemään pienen kurkistuksen siihen, mitä Ignatiuksen elämässä kulloinkin tapahtui ja kuinka ystävät siihen suhtautuivat. Nämä aineistot toimivat lähteinä, jotka kuvaavat osaltaan naisen

¹⁷ Olen kopioinut kaikki jäljennöksistä tekemäni lainaukset kirjain kirjaimelta ja niistä löytyy lukuisia tällaisia ”virheitä”. Esimerkiksi Pekka Ervastian Kyllikki Ignatiukselle 28.2.1908 lähettämässä postikortissa lopputervehdyksenä lukee ”Veljellisellä kunnioituksella Pekka Ervat”. Toki hän on voinut kirjoittaa itsekin nimensä väärin, mutta epäilen sitä. Luultavasti jäljentäjä olisi silti korjannut sen, mutta tämä on vain omaa spekulaaotiani. Pekka Ervastian kortti Kyllikki Ignatiukselle 28.II.1909. Jäljennös postikortista, jäljennetty 13.4.1942. Pirjo ja Seppo Aallon yksityisarkisto. Kopiot tutkimuksen tekijän hallussa.

¹⁸ Immonen et al. 2000, 8–9. Ks. myös Häggman 1994, 219–223.

¹⁹ Leskelä-Kärki 2006, 627.

toimijuutta samalla kun ne kertovat Kyllikki Ignatiuksen elämästä ja persoonasta hieman lisää. Ystäväpiirin kirjeet kertovat myös aikansa ilmapiiristä ja saman ikäisten, samoissa piireissä liikkuneiden naisten ajatus- ja kokemusmaailmasta. Tutkittavan henkilön ihmissuhteet ja verkostot nousivat jo 1990-luvulla biografisen tutkimuksen merkittäviksi analyysivälineiksi ruotsalaisen historioitsija Eva Österbergin ja brittiläisen elämäkertatutkija Liz Stanley tutkimuksissa.²⁰ Ihmisen elämä muodostuu monenlaisista toisiinsa limittyvistä mutta myös toisistaan erillisistä ihmissuhdeverkostoista, joiden kautta tarkasteltu ja muodostuva kuva ihmisestä on monipuolisempi ja sitä kautta kattavampi. Sosiaalisen miljööön merkitys nousee esiin myös tämän tutkimuksen aineistoista.

Tutkimukseeni ei liity merkittäviä eettisiä kysymyksiä, sillä käyttämäni aineisto on suurelta osin julkista ja siinä mielessä en juuri käsittele sellaisia asioita, jotka eivät olisi jo olleet avoimesti käytettävissä. Lähestyn aineistoa tutkimuksessani eri näkökulmasta ja nostan esiin enemmän Ignatiuksen toimijuutta, joka on jäänyt aiemmin vähäisemmälle huomiolle. Käytössäni ovat Ervastin sekä Margit Lilius-Mustapan (1899–1991) Ignatiukselle lähettämät kirjeet edustavat työssäni aiemmin tutkimattomia alkuperäislähteitä ja niiden säilytyspaikkana toimiva yksityisarkisto toki tekee mahdolliseksi sen, ettei minulla välttämättä ole ollut pääsyä kaikkien materiaalien äärelle. Toisaalta yksityisarkistossa olevaan materiaaliin voi liittyä myös julkista arkistoa enemmän kysymyksiä aineiston aitoudesta ja tätä kautta luotettavuudesta. Myös vapaamuurariuteen liittyy järjestötoiminnan luonteen vuoksi salattavia asioita, joita ei voi paljastaa julkisesti. Kulttuurihistorioitsija Hanne Koivisto esittää eettisiin kysymyksiin liittyen hyvän huomion, sillä hän toteaa yhden kultaisen säännön olevan se, ettei menneisyyden ihmisten elämästä pitäisi kirjoittaa sellaisia asioita, joita ei haluaisi itsestään kirjoitettavan vastaavassa tilanteessa.²¹ Tätä ohjenuoraa ja empaattista²² lukutapaa noudattaen pyrin tutkimuksessani valottamaan Kyllikki Ignatiuksen elämää ja toimijuuden monenlaisia ilmenemistapoja hänen yksityisyyttään kunnioittaen.

²⁰ Leskelä-Kärki 2014, 319–320.

²¹ Koivisto 2011, 378.

²² Leskelä-Kärki erottaa empatian ja sympatian toisistaan, ja toteaa empatiaan liittyvän ajatuksen siitä, että hän pyrkii kunnioittamaan ja ymmärtämään jo edesmennyttä ihmistä mutta tiedostaa samalla, että ymmärrys voi monestakin syystä jäädä vajaaksi. Ks. lisää: Leskelä-Kärki 2013, 44–45.

1.3 Keskeiset käsitteet, metodologia ja tutkimuskirjallisuus

Työni keskeisimpiin käsitteisiin kuuluu naisten toimijuus, joka linkittää pro gradu - tutkimukseni vahvasti sukupuoli- sekä erityisesti naishistorian kirjoittamiseen.²³ Naisten saavuttamat vapaudet ja oikeudet toimia osana yhteiskuntaa sekä yleisempi tapakulttuurin muutos vuosisadan vaihteessa liittyvät olennaisesti tutkimukseni aiheeseen. Koko tutkimuksen kannalta tärkeää onkin huomioida 1800-luvun aikana kiihtyvällä tahdilla edenneet ajattelutapojen muutokset, jotka vaikuttivat länsimaisiin yhteiskuntiin erityisesti 1900-luvulle siirryttäessä. Naisten toimijuudesta tuli yhä näkyvämpää, kun sukupuolinormiston muuttuessa naisten mahdollisuudet osallistua yhteiskunnalliseen toimintaan alkoivat kasvaa ja ilmentyä yksilöiden tasolla. Toimijuutta on hyvin monenlaista ja se ilmenee eri tavoin.

Naishistoriaan ja sosiaalisiin verkostoihin erikoistunut historiantutkija Anu Lahtinen sivuaa naisten varhaista toimijuutta väitöskirjassaan *Sopeutuvat, neuvottelevat, kapinalliset. Naiset toimijoina Flemingin sukupiirissä 1470–1620* (2007), jossa hänen aineistona käyttämänsä ja tutkimansa kirjeet antavat monipuolisen kuvan naisten toimintamahdollisuuksista ja niitä rajoittaneista rooleista. Lahtinen kuvailee naisten aktiivisen toimijuuden kommentoivan aikakautensa normeja. Esimoderni yhteiskunta rakentui hierarkioiden varaan, sillä perheen päänä mies oli sen julkinen, oikeudellinen edustaja ja ulospäin näkyvin sekä aktiivisin toimija. Omassa viitekehyksessään naiset olivat samaan aikaan hyvinkin aktiivisia toimijoita, sillä perheensä ja taloutensa lisäksi naiset pitivät yllä monimutkaisia yhteistyöverkostoja suvun ja muiden oman aseman säilyttämisen tai parantamisen kannalta merkittävien henkilöiden kanssa. Lahtinen muistuttaa naisen toimijuuden olleen aina riippuvainen siitä roolista ja roolin mukanaan tuomasta vallasta, joka naisella oli kyseisessä tilanteessa. Aatelinainen oli monelle ylempiarvoinen toimija, myös hän oli alamaisen asemassa toisessa viitekehyksessä.²⁴ Samaan tapaan vuosisadan vaihteen aktiiviset naistoimijat joutuivat Suomessa tasapainottelemaan erilaisten roolien välillä. Moni esoteerinen liike tarjosi naisille mahdollisuuden tasa-arvoisempaan toimijuuteen aiemmin kuin yhteiskunta ympärillä oli niin valmis tekemään.

Koska tutkimuksessani käsitellään naisten toimijuutta esoteerisissa järjestöissä erityisesti kirjoittamisen kautta, olen nostanut tutkimuskirjallisuuden joukkoon *Kirjoittaen maailmassa*:

²³ Naishistorian käsitteestä tarkemmin ks. esim. Kaartinen & Korhonen 2005, 249–255.

²⁴ Lahtinen 2007, 34–36, 120, 189.

Krohnin sisaret ja kirjallinen elämä (2006). Teoksessa Leskelä-Kärki kuvailee Krohnin sisarusten kirjallista toimijuutta, jossa oli monia erilaisia tasoja ja motiiveja. Tutkimuksessani nousee esiin myös se, että joissakin rooleissa naisen toimijuudesta voi tulla passiivista, kun hänen täytyy toimia tietyllä tavalla ilman vapautta valita itse toimintatapojaan. Leskelä-Kärki muistuttaa, että elämäkerrallista tutkimusta tehdessään tutkija joutuu usein pohtimaan tutkittavan kohteen suhdetta erilaisiin suuriin kysymyksiin ja elämän käännekohtiin. Tutkija käyttääkin usein joko tietoisesti tai tiedostamatta omaa kokemusmaailmansa hyödykseen tulkinnoissa, ja siksi olisi pyrittävä tunnistamaan kohteeseen liittyvät omat ennako-oletukset sekä houkutus glorifioida kohdetta, jotta tutkijapositionsa voisi säilyttää empaattisen mutta samalla objektiivisen lähestymistavan.²⁵ Metodologisella puolella apunani on biografista tutkimusta käsittelevää kirjallisuutta, kuten *Historiallinen elämä* (2014) ja *Tulkinnan polkuja: kulttuurihistorian tutkimusmenetelmiä* (2013).

Ervastin Ignatiukselle lähettämät kirjeet avaavat teosofian ympärille kehittyntä ystävyyttä ja työtoveruutta vuosisadan alusta Ervastin kuolemaan saakka 1934. Merkittävässä roolissa tutkimuksessani onkin itseoikeutetusti myös *Kirjeet ja historiantutkimus* (2011). Kirje on historiallisena dokumenttina siitä mielenkiintoinen ja samalla haastava, että yksittäisen kirjeen perusteella sen kirjoittajasta ja vastaanottajasta voi tehdä monenlaisia ja myös paikkaansa pitämättömiä tulkintoja. Liz Stanley on kuvaillut kirjeen kirjoittamisen olevan itseilmaisun välineenä eräänlainen performanssi, sillä sen kirjoittaja yleensä avaa itseään ja ajatuksiaan tarkoituksellisesti eri tavalla eri vastaanottajille.²⁶ Kirje on siis kahden kauppa, jossa kommunikointiin voi liittyä monia sellaisia piirteitä, joita ulkopuolisen lukijan tai tässä tapauksessa tutkijan voi olla vaikea tulkita ensisilmäyksellä. Kyse ei ole pelkästään siitä, mitä sanotaan, vaan kuinka se kaikkine muotoseikkoineen ja fraaseineen muotoillaan. Sekä lähettäjä että vastaanottaja vaikuttavat muotoon ja tällöin aineisto voi kertoa tutkijalle monenlaisia muitakin asioita, kuin kirjeen asiasisältö ensin antaa ymmärtää. Lähdekritiikin kannalta on tärkeää muistaa, että kirjeet ovat vain tuokiokuvauksia elämästä. Stanley onkin verrannut kirjettä myös valokuvaan, sillä molemmissa on kyse vain pysähtyneestä hetkestä. Tuon nopeasti ohi menevän hetken jälkeen tilanne on jatkunut ja asiat muuttuneet, joten tutkijan kannalta olisi aina parempi saada käsiinsä mahdollisimman laaja kirjekokoelma.²⁷

²⁵ Leskelä-Kärki 2013, 46.

²⁶ Stanley 2004, 212. Ks. myös Lahtinen 2018, 191–194.

²⁷ Stanley 2004, 208.

Aineistoa analysoidessani lähiluku on erityisesti kirjeiden kohdalla välttämätöntä, jotta pystyn rakentamaan kokonaiskuvan siitä maailmasta ja henkilöstä, jotka kirjeiden kautta rakentuvat. Lähiluvulla tarkoitan tässä yhteydessä sellaista intensiivistä ja toistuvaa luentaa, jossa yksityiskohtien lisäksi olen pyrkinyt tavoittamaan mahdollisimman laajasti ne lukuisat merkitykset, joita kirjeissä on luettavissa.²⁸ Lähiluvussa päästään erityisen lähelle aineistoa silloin kun tutkijalla on käytettävissä kahden ihmisen välinen kirjeenvaihto niin, että on mahdollista lukea molempien kirjeitä samalta ajanjaksolta. Valitettavasti aineistossani kuuluu Kyllikki Ignatiuksen oma ääni vain kuiskauksena, sillä kuvaus hänen toimijuudestaan rakentuu tässä tutkimuksessa suurelta osin muiden tuottamien kirjeiden ja tekstien perusteella.

Sukupuolihistoriaan, biografiseen tutkimukseen ja naisten toimijuuteen liittyvien kysymysten lisäksi tutkimuksessani keskiöön nousee esoteerisuus ja siihen liittyneet erilaiset aatevirtaukset. Esoteerisuudella on pitkät historialliset juuret ja sanana se viittaa kätkeytyyn, salattuun tietoon, joka kuuluu vain valituille. Länsimaista esoteriaa²⁹ voi lähestyä myös eräänlaisena erityisenä maailmankuvana, joka alkoi kehittyä 1800-luvun puolen välin jälkeen ja ilmeni muun muassa luonnonfilosofiassa sekä uskonnollisissa ja kirjallisissa perinteissä. Esoteerisuuden nopea leviäminen nähdään nykyään osittaisena seurauksena 1800-luvun puolivälistä alkaen kiihtynyttä modernisaatiota, johon liittyi yhteiskunnallisten ja kulttuuristen muutosten lisäksi myös uskonnonvapautteen liittyvät oikeudelliset muutokset. Nopeasti muuttuvassa maailmassa ihmiset alkoivat pohtimaan omaa paikkaansa yhteiskunnassa, ja yhteiskunnan ylemmissä osissa itsen kehittämistä tuli yksi tapa pyrkiä hallitsemaan ympärillä tapahtuvia muutoksia.³⁰

Viime vuosina esoteriaan liittyvää tutkimusta on tehty Suomessa kasvavassa määrin. Syksyllä 2021 julkaistu teos *Uuden etsijät. Salatieteiden ja okkultismin suomalainen kulttuurihistoria 1880–1930* on ensimmäinen kattava kuvaus länsimaisesta esoteriasta Suomessa. Muuta tärkeää tutkimuskirjallisuutta edustavat esimerkiksi *Moderni esoteerisuus ja okkultismi Suomessa* (2020) sekä jo aiemmin mainittu *Iisalmen ruhtinaskunta – Modernin projekti sukuverkostojen periferiassa* (2006), joka on ollut Ignatiuksen henkilöhistorian kannalta

²⁸ Lähiluvusta mikrohistorian välineenä mm. Elomaa 2001, 61–62.

²⁹ Kansainvälinen tutkimus tunnetaan nimellä History of western esotericism. Käsitteen alle lukeutuu suuri joukko ideologioita, uskonnollisia ja tieteellisiä ilmiöitä sekä virtauksia. Ajallisesti länsimaisen esoterian historian alku sijoittuu nykykäsityksen mukaan myöhäiskeskiajalle. Leskelä-Kärki & Harmainen 2021a, 13–15. Ks. myös Bogdan 2014, 277–305.

³⁰ Leskelä-Kärki & Harmainen 2021, 9–18.

avainasemassa sekä myös johdattamassa uusien aineistojen pariin. Ignatiuksen nimi on jäänyt suhteellisen pienelle huomiolle aiemmassa tutkimuksessa ja myös siksi työni on luontevaa jatkoa aiemmalle esoteeriselle tutkimukselle.

2 Esoteeriset liikkeet naisten harrastuksena ja työnä

2.1 Ignatius ja Ervast - teosofisesta työtoveruudesta ystävyYTEEN

1800-luvun jälkipuoliskolla vilkastunut uudenlainen henkisyiden kenttä ja sen erilaiset virtaukset kuten teosofia, spiritualismi, parapsykologia, antroposofia ja ruusuristiläisyys kuuluvat kaikki nykykäsityksen mukaan osaksi esoteerisuutta. Myös vapaamuuraritoiminta ja erityisesti Ranskasta lähtöisin oleva yhteisvapaamuurarius Le Droit Humain ovat itsensä kehittämiseen liittyvinä järjestöinä samaan aikaan yleistyneitä ilmiöitä Suomessa.

Esoteerisilla järjestöillä oli yleensä jonkinlainen johdonmukainen oppi salatun viisauden tai totuuden etsimisestä ja siihen liittyvä perinne sääntökirjoineen, mutta paikallisesti käytännön toiminta saattoi poiketa melko paljonkin muiden maiden järjestöistä.³¹

Miten ja milloin Ignatius kiinnostui esoteerisista liikkeistä, on hieman epävarmaa, mutta teosofia ja sen myötä Pekka Ervast on ollut osa hänen elämänsä ainakin vuodesta 1905 asti. Ennen Iisalmeen muuttoaan Kyllikki Ignatius ei ilmeisesti ollut vielä ainakaan erityisemmin kiinnostunut teosofiasta tai muista nykyisin länsimaiseen esoteriaan liitettävistä ilmiöistä. Tuolloin Helsingissä oli jo teosofista toimintaa, sillä epävirallinen yhdistys Helsingfors Teosofiska Förening oli alkanut kokoontua vuonna 1894. Helsingfors Teosofiska bibliotek oli avautunut 1879 ja se toimi teosofisen toiminnan, kuten luentojen ja lukupiirien keskuksena Suomen Teosofisen Seuran perustamiseen asti vuonna 1907.³²

Myös kiinnostus parapsykologisiin ja telepaattisiin ilmiöihin sekä spiritualismin ajatukset spiritualistisine istuntoineen olivat saapuneet Suomeen 1800-luvun lopulla,³³ mutta varsinainen seuratoiminta käynnistyi myöhemmin ruotsinkielisen Sällskapet för Psykisk Forskning -seuran (1907)³⁴ ja Suomen spiritualistisen seuran (1946) perustamisen myötä.³⁵

³¹ Esoteerisuudesta ja esoterian etymologiasta mm. Kokkinen & Mahlamäki 2020, 13–16. Esoteerisuuteen liittyvistä virtauksista ks. Leskelä-Kärki & Harmainen 2021, 11–13 ja Holm & Mahlamäki 2020, 134–135.

³² Von Boguslawski 2021b, 20, Klinge 2006, 550–551, 557.

³³ Järvenpää 2017, 308.

³⁴ Sällskapet för Psykisk Forskning (Suomen Psykologinen Tutkimusseura) pyrki löytämään ilmiöille tieteellisen selityksen ja sitä yritettiin saada myös oppiaineeksi yliopistoon. Mukana toiminnassa oli akateemisten henkilöiden lisäksi lukuisia taiteilijoita ja kirjailijoita. Myös Ervast oli mukana perustamassa seuraa. Leskelä-Kärki 2021c, 24–25 ja Järvenpää 2017, 309.

³⁵ Ensimmäinen ns. virallinen Suomen spiristinen seura toimi Tampereella ja Helsingissä vuosina 1909–1913 Jaakko Jalmarin Jalo-Kiven luotsaamana. Sama aktiivi julkaisi myös Spiritisti-lehteä, mutta molempien toiminta hiipui samaan aikaan. Helmi Krohn kehitti spiritualismia henkisenä liikkeenä 1930-luvulta alkaen. Hän oli lähes kuolemaansa asti Suomessa seuran aktiivinen kirjallinen toimija ja ylläpiti muun muassa kansainvälisiä verkostoja. Leskelä-Kärki 2021b, 26–27.

On toki mahdollista, että Ignatius oli joko Helsingissä tai ulkomailla matkustellessaan jossain määrin tutustunut näihin uusiin virtauksiin, mutta varmaa tietoa siitä ei tuolta ajalta ole löytynyt. Klingen mukaan Ignatius on kirjoittanut vuonna 1908 siitä, kuinka hän osallistui spiritualistiseen istuntoon, jossa sai yhteyden vain 15-vuotiaana kuolleeseen sisareensa Auneen.³⁶ Kaikesta päätellen tämä oli Ignatiukselle vahva kokemus, joka muutti hänen suhtautumistaan tieteen ja uskonnon väliseen suhteeseen. Muutettuaan Iisalmeen Ignatiukset olivat edelleen avioparina vilkkaasti yhteydessä kulttuuripiireihin ja monet ajan tunnetuimmista taiteilijoista asuivat heidän luonaan vieraillessaan Iisalmella. Iisalmi oli tuohon aikaan itäisen Suomen mahtavimpia suurpitäjiä, mutta kulttuurielämä ja arki oli hyvin erilaista, kuin mihin vasta 26-vuotias rouva Ignatius oli tottunut pääkaupungissa asuessaan.³⁷ Etenkin talviaikaan seuraelämä oli varmasti hiljaisempaa, kun tapahtumia oli harvemmin ja ihmiset ylipäättään matkustelivat vähemmän kuin kesäkuukausina.

1800-luvun lopulla Suomessakin ilmiöksi noussut esoteerisuus yhdisti suomalaisen sivistyneistön eri ryhmittymiä ja mahdollisti kontaktit myös kansainvälisiin verkostoihin. Ilmiöön liittynyttä henkisyttä piiloteltiin ja jopa hävettiin maailmansotien jälkeisessä maailmassa, mikä osaltaan painoi unohduksiin esoteeristen liikkeiden aikanaan hyvin laajaa vaikutusta yhteiskunnassa.³⁸ Ignatiuksen nimen jääminen marginaaliin teosofisessa historiankirjoituksessa voi selittyä osin juuri tuolla häpeällä, jota hänen tiedemaailmassa toimineet myöhemmät sukulaisensa ovat saattaneet tuntea. Myös Ervast oli niin suuri nimi, että jossain mielessä kaikki hänen lähellään toimineet järjestöaktiivitkin ovat jääneet hänen varjoonsa. Taidehistorioitsija Tutta Palin muistuttaa, että vaikka vakaumus toisinaan pidettiin ympäristön reaktioiden pelossa yksityisasiana, saattoi esoteerisia liikkeitä yhdistänyt henkinen etsijyys myös tuoda yhteen ja näin yhdistää hyvinkin erilaisia ihmisiä.³⁹ Esoteerisesta järjestötoiminnasta muodostui monille tärkeä henkinen sekä fyysinen toimintaympäristö ja Ignatiukselle tällainen löytyi Teosofisen Seuran parista.

Teosofisen Seuran toiminta alkoi New Yorkista 1875 nimellä Theosophical Society ja se levisi nopeasti länsimaihin ja esimerkiksi Intiaan, johon myöhemmin siirrettiin myös seuran päämaja. Pyrkimyksenä oli luoda kansainvälinen järjestö, jolla olisi yhtenäinen keskusjohto.

³⁶ Klinge 2006, 549–550. Aune Sulotar Aspelin (1879–1894) oli keskimäinen Aspelinien viidestä lapsesta. Myös Kyllikki Ignatiuksen kaksi muuta sisarta kuolivat jo lapsina, ainoastaan hänen veljensä Heino varttui aikuiseksi. Salminen 1997.

³⁷ Klinge 2006, 551.

³⁸ Leskelä-Kärki & Harmainen 2021, 9–14. Ks. myös Von Stuckrad 2016, 2, 10.

³⁹ Palin 2020, 111–112.

Ruotsissa perustettiin Svenska Teosofiska Samfundet 1889 ja aluksi suomalaiset teosofiasta kiinnostuneet liittyivät siihen. Suomen Teosofinen Seura perustettiin 1907 ja Pekka Ervast toimi sen ensimmäisenä ylisihteerinä. Jäseninä oli eri yhteiskuntaluokkien edustajia, niin miehiä kuin naitiakin. Teosofisen Seuran perustajiin kuulunut Helena Petrovna Blavatsky (1831–1891) oli alkuvuosina järjestön kansainvälisesti tunnetuin hahmo ja hänen kuolemansa jälkeen järjestö alkoi aatteellisessa mielessä hajaantua. Tämän seurauksena Teosofinen Seura jakaantui jo 1890-luvulla kahtia amerikkalaiseen ja adyar-teosofiaan.⁴⁰ Maailmanlaajuiset aatteelliset ristiriidat aiheuttivat myös tulevina vuosina teosofien eri järjestöissä jatkuvasti eripuraa. Suomessakin teosofien riveissä kuohui, mutta suurimmat muutokset tapahtuivat vasta 1920-luvulla, kuten selviää myöhemmin tässä luvussa.

Vuodelta 1905 säilyneissä kirjeissään Ignatius kertoi tilaavansa ruotsinkielistä teosofista aikakauslehteä, sekä *Omatunto*-lehteä.⁴¹ Teosofista *Omatunto*-lehteä alettiin julkaista Suomessa vuonna 1905 ja ensimmäisen viiden numeron ajan päätoimittajana toimi Maria Ramstedt (o.s. Häggblom, 1852-1915) pseudonyymillä Martti Humu ja Ervast oli mukana toimitussihteerinä. Syyskuun 1905 numerosta alkaen lehdessä ei mainittu erikseen vastaavaa toimittajaa, vaan puhuttiin yleisesti toimittajien olevan tavattavissa konttorissa tiettyä aikana. Maaliskuusta 1907 alkaen *Omatunnon* toimitukselle lähetettävät kirjeet pyydettiin osoittamaan toimittaja Pekka Ervastille.⁴² Teosofisesta *Omatunto*-lehdestä löytyy maininta Ignatiuksesta lehden tilausasioista Iisalmessa huolehtivana asiamiehenä heinäkuussa 1905.⁴³

Elokuussa 1906 Ervast kertoi *Omatunto*-lehdessä olleensa esitelmöimässä Iisalmessa saman vuoden heinäkuussa Väinö Ignatiuksen toimittamana. Rouva Kyllikki Ignatius esitellään samassa yhteydessä *Omatunnon* asioitsijana ja hän on Ervastin kertomuksen mukaan myös

⁴⁰ Blavatskyn kanssa Teosofian Seuran perusti Henry Steel Olcott (1832–1907), joka toimi sen puheenjohtajana. Adyar-teosofian nimitys tulee Intiaan perustetusta Teosofisen Seuran päämajasta, joka sijaitsee Adyarissa. Jokipii 1937, 7, 50, von Boguslawski 2021, 20 ja Tingay 2006, 320–321. Laajemmin Teosofisen Seuran alkuvaiheista Suomessa ks. Gullman 2020, 119–123.

⁴¹ Klinge 2006, 551.

⁴² Ramstedtin ja Ervastin rooleista ks. esim. *Omatunto* vuosikerta 1905, 1906, 1907, von Boguslawski 2021b, 20–21 ja Gullman 2020, 111–112. Ervast oli jo aiemmin ollut perustamassa 1901 *Uusi aika* -nimistä teosofiaan ja sosialismiin keskittyntä julkaisua, joka kuitenkin ajautui vuodessa konkurssiin. Ervast kirjoitti Teosofisen Seuran aatteista myös *Työmies*-lehden 1902 perustettuun viikkolehteen *Työmiehen illanvietto*, jonka avulla hän tavoitti suomenkielistä työväkeä ilmeisesti vuoteen 1904 asti. Harmainen, Järvenpää & Kemppainen 2021, 137–138. Ks. myös Jokipii 1937, 20–28, von Boguslawski 2021b, 21 ja Gullman 2020, 104, 111.

⁴³ Myös Klingen mukaan Ignatiuksen aktiivinen toiminta Teosofisessa Seurassa alkoi 1905, mutta Ignatius on ilmeisesti kertonut teosofiaan liittyvistä ajatuksista langolleen Iisalmesta lähettämässään kirjeessä syksyllä 1903. Klinge 2006, 550, 557. Löytämieni tietojen perusteella Ignatius mainitaan *Omatunto*-lehdessä ensimmäistä kertaa heinäkuussa 1905. Tuolloin hänestä käytetään nimeä Neiti Kyllikki Ignatius, mutta seuraavissa numeroissa nimi on korjattu muotoon Rouva Kyllikki Ignatius. *Omatunto*, 15.7.1905, nro 4, 31.

maksanut vierailuun liittyvät ruoka- sekä matkakulut.⁴⁴ Vuonna 1906 Ervast jo varmuudella lähetti kortteja Iisalmeen ja tilasi käännöstitä Ignatiukselta, joskin viestien sävy oli tuolloin vielä melko virallinen ja kielikin ruotsi. Ervast puhutteli Ignatiusta ”Parhain rouva Ignatius” ja ilmaisi toiveen, että Ignatius ehtisi kääntää ruotsista suomeksi käsikirjoituksen, joka tulisi pian postissa. Ilmeisesti asiasta on jotain keskusteltu jo aiemmin, mutta käytetty muoto ”otan vapauden ilmoittaa teille että” ilmaisee mielestäni sen, etteivät he olleet vielä kovin tuttuja tässä kohtaa. Ervast myös päätti viestin sanoilla ”Suurimmalla kunnioituksella, Teidän P.E.”.⁴⁵

Saman vuoden elokuussa lähettämässään kortissa Ervast toivoi, että Ignatius pystyisi lähettämään vielä samassa kuussa hänelle kolmannen luvun käsikirjoituksesta *Invisible Helpers*, sillä se tulisi sisällyttää seuraavan kuun lehteen, jossa se ilmestyi jatkokertomuksena luvuittain.⁴⁶ Tulevasta käännöstyöstä kerrottiin etukäteen seuraavasti ”aikomuksemme on painattaa palstoillamme --- C. V. Leadbeaterin merkillisestä kirjasta »Invisible Helpers» (Näkymättömiä auttajia), jossa tunnettu salatieteilijä tekee selkoa eräästä astralielämän sangen ihmeellisestä puolesta.”⁴⁷ *Näkymättömiä auttajia* julkaistiin suomeksi käännettynä *Omatunnossa* useampana osana⁴⁸, mutta niiden kirjoittajana mainittiin aina Annie Besantin (1847–1933) työpari, Teosofista Seuraa näyillään ohjannut C. W. Leadbeater, eikä kääntäjää nimetty. Ignatius mahdollisesti käänsi useampia niistä, mutta varmaksi tätä ei aineiston avulla

⁴⁴ Sanavalintana ”toimittama” ei kerro, oliko Ervast kutsuttu Väinö Ignatiuksen toimesta vai toimiko Ignatius mahdollisesti jonkinlaisena matkan järjestäjänä ja oliko hän esimerkiksi majoittanut Ervastin kotiinsa. ”Asioitsija” termillä tässä yhteydessä todennäköisesti tarkoitetaan asiamiestä, sillä tuolloin lehteä sai tilattua suoraan lehden konttorista ja kirjakaupoista tai vaihtoehtoisesti asiamiesten tai postin kautta. *Omatunto*, 15.8.1906, nro 17, 2, 17.

⁴⁵ ”Bästa Fru Ignatius, jag tager mig friheten underrätta Eder, att Ni snart får ett svenskt manuskript med posten, hvilket borde öfversättas till finska. I hopp om att Ni är i tillfälle att infria detta Edert goda löfte tecknar med största högaktning, Eder P.E.” Jäljennös viestistä (muotoa ei täsmennetty), päiväys 6.II.1906, jäljennetty 13.4.1942. Pirjo ja Seppo Aallon yksityisarkisto. Kopiot tutkimuksen tekijän hallussa. Tekstin on ruotsista suomen kielelle kääntänyt tutkimuksen kirjoittaja.

⁴⁶ ”Bästa Fru Ignatius, skulle ni möjligen denna månad vara i tillfälle att sända mig tredje kapitlet af Invisible Helpers? Som ni ser, ingår boken i tidskriften kapitelvis. ---” Jäljennös postikortista, päiväys 8.XIII.1906, jäljennetty 13.4.1942. Pirjo ja Seppo Aallon yksityisarkisto. Kopiot tutkimuksen tekijän hallussa. Tekstin on ruotsista suomen kielelle kääntänyt tutkimuksen kirjoittaja.

⁴⁷ Alkuperäisen englanninkielisen tekstin *Invisible Helpers* kirjoittaja oli C. W. Leadbeater (1854–1934). Kts. myös *Omatunto*, 15.5.1906, nro 14, 10 ja *Omatunto*, 15.7.1906, nro 16, 1, 6, jossa ilmestyi ensimmäinen osa käännetyistä tekstistä. C. W. Leadbeaterin *Näkymättömiä auttajia* -teoksesta on ilmestynyt otteita myös *Teosofi*-lehdessä, jossa suomentajana mainitaan nimimerkki E. R.. Ks. esim. *Teosofi*, 1.10.1920, nro 10, 18–19 ja 1.11.1920, nro 11–12, 35–37.

⁴⁸ Lehdessä *Näkymättömiä auttajia* julkaistiin 17 osassa niin, että jokaisessa numerossa ilmestyi yksi osa numerojärjestyksessä (paitsi marraskuun 1906 numerossa osat 5. ja 6.). Viimeisessä 17. osassa (*Omatunto*, 15.12.1907, nro 12, 12–14) oli muista teksteistä poiketen lopussa sulkeissa sana ”loppu”, joka viitanee siihen, että se on kokonaisuuden viimeinen osa. Tämän jälkeen ainakaan *Omatunnossa* ei julkaistu tällä nimellä sisältöä. Ks. *Omatunto*, 15.7.1906, nro 16 ja 15.12.1907, nro 12 välisenä aikana ilmestyneet lehdet.

saa vahvistettua. Syyskuussa 1906 julkaistiin myös tuo Ervastin viestissä mainittu ja kääntämistä tuolloin vielä odottanut kolmas luku.⁴⁹

Omatunto vaihtoi nimeä *Tietäjäksi* vuonna 1908 ja edelleen *Ruusu-Ristiksi* vuonna 1921. Ervast toimi *Ruusu-Ristin* vastaavana toimittajana kuolemaansa asti.⁵⁰ Löytämieni lähteiden perusteella Ignatius avusti näitä Ervastin teosofisia julkaisuja vuodesta 1906 alkaen⁵¹ muun muassa kääntämällä niihin erilaisia tekstejä sekä kirjoittamalla myös joitakin omia. Joulukuussa 1919 Ervast kertoi, että ”Näitä suomennoksia toimittaa parhaimmista englantilaisista käännöksistä rouva Kyllikki Ignatius joka täten myös astuu Tietäjän vakituisten avustajain riviin.”⁵² Käsittelen Ignatiuksen kirjallista toimijuutta tarkemmin kolmannessa luvussa, mutta erityisesti Ervastin kirjeissä käännöstyöt tulevat esiin ja kietoutuvat siksi myös heidän ammatillisen suhteensa muutoksesta kertovaan osuuteen.

Annie Besant perusti vuonna 1911 Idän Tähdän Järjestön, jonka piirissä uskottiin suuren henkisen opettajan saapuvan opettamaan maailmaa. Ervast ei halunnut Teosofisen Seuran muuttuvan järjestöksi, joka kristinuskon ja muiden kristillisten kirkkojen lailla jumaloisi yhtä korkeampaa olentoa.⁵³ Onkin esitetty, että juuri Idän Tähti lopulta jakoi Teosofisen Seuran, sillä seuran johdon esittelemiä ajatuksia ja uudistuksia alettiin epäillä laajemminkin. Saksan teosofisen seuran johtajana toiminut Rudolf Steiner (1861–1925) päätyi perustamaan oman Antroposofisen Seuransa vuonna 1913, johon myös osa suomalaisista teosofeista liittyi.⁵⁴ Suomen Teosofinen Seura jakautui aatteellisesti kahteen leiriin myös maailmansotaan liittyvien erimielisyyksien takia, sillä vuoden 1916 vuosikokouksessa osa jäsenistä näki sodan perusteltuna, kun Ervast puolestaan oli ankarasti kaikkea sodankäyntiä vastaan.⁵⁵ Ignatius

⁴⁹ *Omatunto*, 15.9.1906, nro 18, 1,10. Charles Webster Leadbeaterista enemmän mm. Gullman 2020, 137. Annie Besantia käsitellään enemmän tämän työn luvussa 3.1.

⁵⁰ *Ruusu-Risti* -lehti on ilmestynyt muutamalla eri alaotsikolla: *okkultinen aikakauskirja* (1921–1928) ja *totuuden etsijän aikakauskirja* (vuodesta 1929). Jokipiin mukaan lehti olisi ilmestynyt vuodesta 1921 alaotsikolla *salatieteellinen aikakauskirja*, mutta Kansalliskirjaston verkkoaineiston näköispainosten perusteella nimi kannessa on kuitenkin ollut *Ruusu-Risti : okkultinen aikakauskirja*. Myös Ervast on itse ottanut esiin lehden nimen esimerkiksi Toimittajalta-palstallaan helmikuun 1922 lehdessä. *Ruusu-risti : okkultinen aikakauskirja*, 1.2.1922, nro 2, 4. Ks. lehden nimenvaihdosta lisää esim. *Ruusu-Risti : okkultinen aikakauskirja*, 1.1.1921, nro 1, 1. Ks. myös Jokipii 1937, 32.

⁵¹ *Omatunto* vuosikerrat 1905 ja 1906. Myös Klinge 2006, 557.

⁵² *Tietäjä*, 1.12.1919, nro 12, 5.

⁵³ Idän Tähdestä mm. Jokipii 1937, 51 ja Gullman 2020, 136–138. Idän Tähdän Järjestö ajatteli Krishnamurtin olevan tämä tulevan maailmanopettajan maallinen väline. Enemmän Krishnamurtista mm. Gullman 2020, 127, 136–138.

⁵⁴ Jokipii 1937, 11, 14–16, Gullman 2020, 137 ja Järvenpää 2017, 307. Ks. myös Von Boguslawski 2021a, 22 ja Von Boguslawski 2021b, 20–21.

⁵⁵ Gullman 2020, 158–159.

pysyi koko ajan Ervastin rinnalla ja sai varmasti tämän vuoksi osakseen lisää luottamusta Ervastin taholta.

Sen sijaan Ervastin lähipiiriin vuosia kuulunut Väinö Valvanne (1887–1919) oli mukana Idän Tähdän toiminnassa Suomessa ja toimi muun muassa Teosofisen Seuran esoteerisen osaston Suomen kirjeenvaihtajana ja johtajana. Ervastin ja Valvanteen käsitykset teosofisen toiminnan järjestämisestä alkoivat erota toisistaan ja Valvanteen rooli Ervastin läheisenä uskottuna alkoi muuttua. Ilmeisesti osin Valvanteen sairastelun myötä, mutta epäilemättä myös aatteellisten erimielisyyksien vuoksi heidän yhteistyönsä väheni 1910-luvun viimeisinä vuosina.⁵⁶

Valvanne kuitenkin oli mahdollisesti vierailut Ervastin kanssa Iisalmessa 1908, sillä Ervast kirjoitti Ignatiukselle huhtikuussa:

--- saapuisin siis Iisalmeen 19 p:nä. Voin sitten viipyä Iisalmessa tiistain, keskiviikon ja mahdollisesti torstain ja puhua kaksi tai kolme iltaa julkisesti esim Kristinuskosta. Mutta koska pidämme looshikokouksen? --- Sanokaa, mitä toivomuksia Teillä on. --- Kanssani matkustaa luultavasti sihteeri V.H.V.⁵⁷

Tuohon aikaan Ignatius ja Ervast vasta aloittelivat yhteistyötään, mutta ajankohta avaa näkymän myöhemmin kehittyneen ystävyysuhteen alkuvuosiin, jolloin heidän välillään vallitsi vielä teitittelysuhde.

Sisäisten oppiriitojen seurauksena myös Suomen Teosofinen Seura jakaantui lopulta vuonna 1920, kun Ervast seuraajineen perusti teosofisen Ruusu-Risti-järjestön marraskuussa. Ignatius seurasi Ervastia uuteen järjestöön ja Teosofinen Seura jatkoi toimintaa johtajanaan John Sonck. Ilmeisesti Besant linjasi, että samassa maassa ei voisi olla kahta Teosofista Seuraa, mutta kaksi eri suuntiin työskentelevää Teosofista liittoa tai osastoa kuitenkin sallittiin.⁵⁸

Jakautuminen ei kuitenkaan ollut helppo ja erimielisyyksiä oli yhä eron jälkeenkin. Ervast kommentoi asiaa vielä vuonna 1926 *Ruusu-Risti* -lehdessä seuraavasti:

Jos olisimme jääneet, olisi meidän ollut pakko yhtämittaa omassa leirissä, Suomen T. S:ssa, painostaa poikkeavia näkökantojamme ja siten herättää sisäistä riitaisuutta. Eripuraisuuksiin olimme mekin jo kyllästyneet — niitä oli ollut riittävästi vuodesta 1916 lähtien, — muuta emme kaivanneet kuin työnrauhaa. Sitä vaati mielestämme teosofisen asian

⁵⁶ Väinö Henrik Valvanne (ent. Wegelius) oli etenkin Teosofisen Seuran alkuaikoina Ervastin läheinen työtoveri ja he muun muassa asuivat yhdessä useaan otteeseen. Harmainen & Kemppainen 2020, 25–27 ja Gullman 2020, 117–119, 146, 162–163, 169.

⁵⁷ Pekka Ervastin kortti Kyllikki Ignatiukselle 2.IV.1908. Jäljennös postikortista, jäljennetty 13.4.1942. Pirjo ja Seppo Aallon yksityisarkisto. Kopiot tutkimuksen tekijän hallussa. Nimimerkillä V. H. V. on näissä yhteyksissä viitattu Väinö Henrik Valvanteeseen (ks. edellinen viite).

⁵⁸ Von Boguslawski 2021b, 20–21. Ks. myös Gullman 2020, 176–178, 181–183, Klinge 2006, 556 ja Carlson 2008, 423.

oma arvo. Kun ei tätä vapautta ja rauhaa suotu meille Suomen T. S:ssa, erosimme ja päätimme sitä toteuttaa omassa piirissämme.⁵⁹

Ruusu-Ristin ensimmäinen jäsenkokous järjestettiin joulukuussa 1920 ja jäsenkirjan Ignatius sai 7. kesäkuuta 1921. Virallisesti järjestö rekisteröitiin lokakuussa 1921 nimellä Ruusu-Risti, Suomen salatieteellinen tutkimusseura. Ervastin lisäksi sen hallituksessa toimi tuolloin muun muassa Kyllikki Ignatius.⁶⁰ Suomen Teosofisen Seuran jakautumisen seurauksena muodostunut Teosofinen Seura on julkaissut omaa lehteään *Teosofi* vuodesta 1920 alkaen⁶¹, mutta Ignatiuksella ei löytämieni tietojen perusteella ole ollut aktiivista kirjallista roolia tämän julkaisun parissa, vaikka joitakin hänen kirjoittamiaan mielipidekirjoituksiksi luonnehdittavia tekstejä siellä onkin julkaistu.

Ignatiuksen ja Ervastin välisen kirjeystävyyden ja työtoveruuden syvenemistä voi seurata säilyneiden kirjeiden avulla, sillä niissä näkyy tyylin sanellut relationaalisuus⁶², kun yhteydenpidossa siirrytään muodolliselta tasolta kohti ystävyyttä. Tyypillisemmin tämä muutos näkyy tervehdyksien muutoksena: puhuttelut ja allekirjoitukset vaihtuvat teitittelystä sinutteluun. Leskelä-Kärki on tarkastellut samalle ajalle sijoittuvaa kirjeenvaihtoa Helmi Krohnin (1871–1967) ja Erkki Melartinin välillä, ja heidän välisessään kirjeenvaihdossa näkyy samankaltainen kehitys⁶³ kuin Ignatiuksella ja Ervastilla. Vuonna 1907 Ervastilla oli käytössä muodot ”Syd. terveiset”⁶⁴ ja ”Veljellisesti kunnioituksella”⁶⁵, jotka olivat jo hieman tuttavallisemmat kuin pari vuotta aiemmin käytetty. Edelleen vuonna 1908 Ignatiuksen ja Ervastin välisissä viesteissä oli melko virallinen muoto, sillä käytössä oli teitittelyn lisäksi koko nimi sekä vastaanottajan että lähettäjän osalta:

⁵⁹ *Ruusu-risti : okkultinen aikakauskirja*, 1.3.1926, nro 3, 8.

⁶⁰ Ignatiuksen jäsennumero on 46. Alkuperäinen jäsenkirja Pirjo ja Seppo Aallon arkistossa. Kopio tutkimuksen tekijän hallussa. Ks. myös Gullman 2020, 182–183.

⁶¹ *Teosofi*-lehden ensimmäinen numero ilmestyi alkuvuodesta 1920, sillä se on numeroitu nro 1-2 Tammi-helmik. *Teosofi*, 01.01.1920, nro 1–2, 1. Myös Jokipii 1937, 32.

⁶² Relationaalisuudesta eli suhdesidonnaisuudesta viestinnässä mm. Lahtinen 2018, 194. Relationaalisuus käsitteenä liittyy myös suhteeseen, joka muodostuu tutkimusprosessin aikana elämäkerran kirjoittajien ja heidän päähenkilöidensä välille. Tästä lisää mm. Leskelä-Kärki 2014, 316–318 ja Halldórsdóttir et. al. 2016, 256.

⁶³ Säilyneen aineiston perusteella Helmi Krohn ja Erkki Melartin (1875–1937) kirjoittivat toisilleen vuosien 1906–1933 välisenä aikana, ja tämän jälkeen Krohn lähetti vielä yksipuolisesti joitakin kirjeitä ja kortteja vuoteen 1935 saakka. Aineisto vertautuu siis ajan puolesta hyvin Ignatiuksen ja Ervastin kirjeenvaihtoon vuosilta 1906–1932. Leskelä-Kärki toteaa, että ”Muutoksen vakuudeksi toisen nimeä ja läheistä suhdetta toistellaan kirjeissä ja luodaan siten hyvin konkreettisesti kahdenkeskisyyden intiimiä tunnelmaa.” Ks. lisää Leskelä-Kärki 2011, 247–250.

⁶⁴ Pekka Ervastin kortti Kyllikki Ignatiukselle 29.VI.1907. Jäljennös postikortista, jäljennetty 13.4.1942. Pirjo ja Seppo Aallon yksityisarkisto. Kopiot tutkimuksen tekijän hallussa.

⁶⁵ Pekka Ervastin kortti Kyllikki Ignatiukselle 3.X.1907. Jäljennös kuvapostikortista, jäljennetty 13.4.1942. Pirjo ja Seppo Aallon yksityisarkisto. Kopiot tutkimuksen tekijän hallussa.

K. Rouva K. Ignatius, En pääse matkustamaan ennen kuin Tietäjä on ilmestynyt. Olen arvellakseni Kuopiossa 17 ja 18 p:nä ja saapuisin siis Iisalmeen 19 p:nä. --- Jos ette voi päivällä kokoontua, voisi luentoja olla kaksi ja komantena päivänä looshikokous. --- Suurimmalla kunnioituksella Pekka Ervast.⁶⁶

Ignatius oli perustanut Teosofisen Seuran looshin Iisalmissa 1908,⁶⁷ joten todennäköisesti yllä oleva viesti liittyy tämän looshin ensimmäisiin kokoontumisiin. Ervast kierteli jonkun verran kokouksissa ympäri maata ja oli ilmeisesti erittäin odotettu vierailija. Näitä matkoja on kuvailtu teosofisten lehtien palstoilla, muun muassa *Tietäjässä* keväällä 1916 nimimerkillä ”Sirpale” kirjoittanut teosofi kertoi olleensa kuuntelemassa ylisihiteeri Ervastin pitämää esitelmää, minkä seurauksena hän nyt kadehti pääkaupunkiseudulla asuvia teosofejia, jotka ”aina ovat tilaisuudessa kuulemaan niin paljon kaunista ja ylentävää. Saavat elää ilmapiirissä, missä jaloja, kauniita ajatuksia syntyy ja kasvaa ja saavat elää lähellä suurta, rakastavaista sydäntä. Heille varmaankin elämä tuntuu, kuten olisi ainainen sunnuntai.”⁶⁸

Ervastin ja Ignatiuksen pitkään jatkuneen yhteistyön vuoksi on ymmärrettävää, että heidän väleistään tuli mutkattomat. Käytössäni olevassa aineistossa on harmillisen pitkä aukko vuosien 1909 ja 1919 välillä, sillä sen väliseltä ajalta on vain yksi hyvin lyhyt ja ytimekäs postikorttiin kirjoitettu viesti:

Rouva Kyllikki Ignatius.

Salmensuu. Höyrylaiva Svea. Helsinki.

Olette erittäin tervetulleet tiistaina tai, jos tämä myöhästyisi, keskiviikkona.

Kiitos kirjeestä!

Pekka

(Jäljennös postikortista, Åggelby 16.6.1912).⁶⁹

Tässä kortissa nimi ”Rouva Kyllikki Ignatius” todennäköisesti on osoitteeseen liitetty saajan nimi, eikä varsinainen puhuttelu tai tervehtiminen. Osoitetiedoista päätellen Ignatius on ollut vierailemassa pääkaupunkiseudulla kesällä 1912 tarkoituksenaan vieraillla ilmeisesti joko Ervastin luona hänen kotonaan tai joissakin Teosofiseen Seuraan liittyvissä tiloissa. Kyseessä

⁶⁶ Myös tässä jäljennöksessä on kirjoitusvirhe: kolmantena on vaihtunut muotoon komantena. Pekka Ervastin kortti Kyllikki Ignatiukselle 22.IV.1908. Jäljennös postikortista, jäljennetty 13.4.1942. Pirjo ja Seppo Aallon yksityisarkisto. Kopiot tutkimuksen tekijän hallussa.

⁶⁷ Pekka Ervastin kortti Kyllikki Ignatiukselle 28.II.1908. Jäljennös postikortista, jäljennetty 13.4.1942. Pirjo ja Seppo Aallon yksityisarkisto. Kopiot tutkimuksen tekijän hallussa.

⁶⁸ *Tietäjä*, 1.3.1916, nro 3, 45.

⁶⁹ Pekka Ervastin kortti Kyllikki Ignatiukselle 16.VI.1912. Jäljennös postikortista, jäljennetty 14.4.1942. Pirjo ja Seppo Aallon yksityisarkisto. Kopiot tutkimuksen tekijän hallussa.

tuskin on mikään julkinen kokous, koska tapaamisen ajankohdalle annetaan vaihtoehtoja. Ainakin Teosofisen Seuran viralliset kaksi viikkoa kestäneet kesäkurssit kokouksineen järjestettiin vuonna 1912 vasta kesäkuun lopussa Kiteellä.⁷⁰ Ervast on tässä kortissa jättänyt oman sukunimensä jo pois, mutta tekstin muoto ei muuten anna täyttä varmuutta siitä, teititteleekö hän Ignatiusta vai onko tervetulleeksi toivotettuja vierailijoita mahdollisesti kaksi tai useampia.

Vielä tuolloin kortit ja kirjeet olivat yleinen tapa olla yhteydessä, mutta kuten kortissakin esiin otettu myöhästymisen mahdollisuus osoittaa, se ei ollut aina kovin nopea eikä viestien kulkemiseen kuluva aikaa pystynyt varmuudella tietämään. Rautateiden kehityksen myötä 1890-luvulla postiverkko kattoi koko Suomen, mutta toimipaikkoja oli edelleen melko harvassa mitä kauemmas Helsingistä mentiin. Suuremmissa kaupungeissa posti saatettiin jakaa useamman kerran päivässä, mutta esimerkiksi Helsingin ja Iisalmen välillä postin kulkuun meni enemmän aikaa. 1900-luvun ensimmäisinä vuosikymmeninä posti kulki mihin päin Suomea alle viikossa, mutta mikään nopea viestintäväline se ei tuolloin ollut. Vuosisadan alussa Suomessa kuohui myös yhteiskunnallisesti esimerkiksi ensimmäisen maailmansodan, Kansalaissodan ja Venäjän tapahtumien seurauksena, mitkä kaikki vaikuttivat postin kulkemiseen. Ulkomaille lähtevät postikuljetukset alkoivat kulkea nopeammin lentokoneiden avulla vuodesta 1923 alkaen.⁷¹ Tuolloin puhelinverkkokaan ei vielä kattanut kuin pienen osan Suomen suurimpien kaupunkien yksityisasunnoista ja kaupunkien välinen kaukopuhelinliikenne toimi 1950-luvulle asti huonosti muun muassa ilmajohtojen heikon kunnan ja pienen kapasiteetin vuoksi.⁷² 1910-luvulla eri puolilla maata asuneille ja työskennelleille Ignatiukselle ja Ervastille kirjeenvaihto oli sähkeiden lisäksi käytännössä ainoa vaihtoehto käydä vuoropuhelua, mikäli ei halunnut itse matkustaa keskustelemaan kasvotusten. He myös lähettivät toisilleen säännöllisesti erilaista kirjallista materiaalia, kuten kirjoja, käsikirjoituksia ja lehtiä, joten viestit kulkivat todennäköisesti myös osin näiden lähetysten mukana.

Vuoteen 1919 mennessä Ervastin käyttämänä tervehdyksenä toimii ytimekäs ”Rakas Kyllikki” ja ainakin yksi kirje myös päättyy tuttavallisesti ”Sydämellisesti tervehtien ystäväsi

⁷⁰ *Tietäjä*, 15.8.1912, nro 7–8, 42–50.

⁷¹ Leino-Kaukiainen 2011, 239. Ks. myös Gullman 2020, 152.

⁷² Vuonna 1910 Suomessa oli 34 900 puhelinta ja niistä neljäsosa oli Helsingissä. Kaukopuhelut olivat myös hitaita, sillä esimerkiksi erittäin kiireellisenä tilatun puhelun yhdistäminen Viipurista Helsinkiin kesti vuonna 1929 viidestä kuuteen tuntia. Immonen 2002, 68–69, 79–81, 85, 107.

Pekka”.⁷³ On kuitenkin hyvä muistaa, että kirjeissä tervehdyksenä käytetty ”rakas” on ollut tuohon aikaan etuliitteenä yleisesti käytössä, eikä siihen liity tässä yhteydessä yleensä sen erityisempiä merkityksiä, joskin se on läheisemmälle ihmiselle tarkoitettu tervehdys kuin vaikkapa ”hyvä”-etuliitteen käyttäminen.⁷⁴ Ero aiempaan on kuitenkin selvä, kun teitittelystä siirrytään sinutteluun. Tämä läheinen ystävyys kaikesta päätellen säilyi Ervastian kuolemaan saakka, sillä säilyneissä viesteissä toistuu samanlainen hyvin tuttavallinen sävy. Syksyllä 1927 päivätyssä postikortissakaan ei ole ainakaan ulkopuolisen silmin varsinaisesti mitään sen suurempaa asiaa, vaan pelkästään tervehdys ulkomaan matkalta:

Rakas Kyllikki,

Monet asiat käyvät toisin kuin on ulkonaisesti ajatellut - ja kuitenkin siten kuin sisäisesti on aavistanut. Parisi on ihmeellisen kaunis kaupunki, valoisa, meluisa, iloinen.

Sydämellinen ja lämmin tervehdys: Pekka.

(Jäljennös postikortista, Paris 14.9.1927).⁷⁵

Harmillisesti käytössäni on vain toinen puoli kirjeenvaihdosta, jolloin vain Ervastian ääni kuuluu, samalla kun Ignatiuksen tapa kirjoittaa ja puhutella Ervastia jää näkymättömiin. Käytössäni ei ylipäätään ole Ignatiukselta laajempaa työhön tai ystävyteen liittyvää kirjehistoriaa⁷⁶, joten hänen ja Ervastian välistä kirjeenvaihtosuhteestaan ei pysty vertailemaan muihin vastaaviin kuin hyvin yleisellä tasolla. Joitakin käsityksiä siitä, mitä Ignatiuksen kirjeet ovat käsitelleet pystyy yksittäisistä sanoista ja lauseista lukemaan, sillä Ervastian kirjeissä näkyy niiden ajalle tyypillinen puheenomaisuus⁷⁷, jopa kirjeen vastaanottajan läsnäolo. Toisen tunnelmien ennakointi, ajatusten ja tunteiden aavistelu näkyy niin tekstissä kuin rivien välissäkin. Kirjeet ovatkin parhaimmillaan kuin kasvatusten käytyä keskustelua toisen kanssa, sillä niissä esitetään kysymyksiä ja lyhyitä huomioita hieman tajunnanvirtamaisesti:

Ajattelen muurariutta. En ole ilman intressiä. Mutta onko tämä kallis aika sopiva? Eikö olisi yhtä hyvä odottaa toista hetkeä? No en tiedä. Saa nähdä, mikä inspiratsioni minulle tulee. Jos

⁷³ Pekka Ervastian kirje Kyllikki Ignatiukselle 5.11.1919. Jäljennös viestistä (muotoa ei täsmennetty, mutta kahden sivun mitan perusteella todennäköisesti kirje), jäljennetty 14.4.1942. Pirjo ja Seppo Aallon yksityisarkisto. Kopiot tutkimuksen tekijän hallussa.

⁷⁴ Leskelä-Kärki 2011, 247–248.

⁷⁵ Pekka Ervastian kortti Kyllikki Ignatiukselle 14.9.1927. Jäljennös kuvapostikortista, jäljennetty 14.4.1942. Pirjo ja Seppo Aallon yksityisarkisto. Kopiot tutkimuksen tekijän hallussa.

⁷⁶ Kirjekokoelmasta ja kirjeenvaihtosuhteesta tutkimuksen kohteena ja lähteenä on kirjoittanut mm. Leskelä-Kärki 2011, 243–245, 254–255.

⁷⁷ Puheenomaisuudesta ja läsnäolon tunteesta osana kirjeenvaihtoa on kirjoittanut mm. Leskelä-Kärki 2012, 252–253.

on päätetty ylhäällä, niin kai sitä mennään. Mutta kyllä minä vielä epäilen marraskuun matkaa. Se on niin lähellä. Miten saada passit j.n.e.? Ja raha, raha!⁷⁸

Havaitsen tässä samankaltaista puheenomaisuutta kuin Krohnin ja Melartinin välisissä kirjeissä Leskelä-Kärjen mukaan näkyy.⁷⁹ Pitkissä kirjeenvaihtosuhteissa vastaanottaja ja kirjoittaja muodostavat kirjepersonat, joiden välille rakentuu tarinallisuus, joka on kirjeille ominaista. Tämä kirjeiden muodostama maailma on kuitenkin epävakaa ja jatkuvasti muuttuva, sillä siellä dialogia säätelevät erilaiset lainalaisuudet kuin reaali maailmassa. Postinkulun hitaus saattoi toisinaan aiheuttaa turhautumista, samalla kun se antoi aikaa ajatteluun. Myös hiljaisuus voi olla kirjeissä osa keskustelua.⁸⁰

Ignatius ja Ervast tekivät yhteistyötä vuosikymmeniä, ja heillä molemmilla oli roolinsa myös yhteisvapaamuurariuden alkutaipaleella Suomessa. Työtoveruuden kehittyminen ystävyydeksi tapahtui vuosien mittaan jaettujen kokemusten ja näkemysten kautta. Kun kirjeessä viitataan aiemmissa kirjeissä käsiteltyihin asioihin, jäävät ne toisinaan tutkijan näkökulmasta epäselviksi, etenkin jos kaikkia kirjeitä ole mahdollista tarkastella. Ervastin kirjeistä kuitenkin välittyy tunne siitä, että he molemmat ymmärsivät toisiaan. Monenlaisten vaikeidenkin asioiden hyvin avoin pohdiskelu kertoo siitä, että Ervast koki Ignatiuksen olevan myös luottamuksen arvoinen. Toisinaan he olivat eri mieltäkin, mutta keskustelu jatkui, sillä olennaisimmat asiat koettiin yhteisenä päämääränä.

2.2 Yhteisvapaamuurarijärjestö ja sukupuolten tasa-arvoistuminen

Kulttuuriimme sisäänrakennetut arvot, hierarkiat ja normit asettivat pitkään ihmisen mittapuuksi yhteiskunnassa miesten toimijuuden, ja siksi myös historiankirjoittamisessa naisten toimintaa pidettiin pitkään vähemmän tärkeänä kuin miesten.⁸¹ Kun käsitellään naisten toimijuutta, usein esiin nousevat ensimmäisenä kysymykset valtasuhteista ja omaisuudesta. Vuosisadan vaihteen naisihanne korosti edelleen naisellisia ominaisuuksia, kauneutta ja perhekeskeisiä arvoja. Naisen tuli olla ahkera, mutta siihen liittyvää toimijuutta toivottiin

⁷⁸ Pekka Ervastin kirje Kyllikki Ignatiukselle 25.9.1919, alkuperäinen. Pirjo ja Seppo Aallon yksityisarkisto. Kopiot tutkimuksen tekijän hallussa.

⁷⁹ Leskelä-Kärki 2011, 252–253.

⁸⁰ Leskelä-Kärki 2011, 254–256.

⁸¹ Ollila 2001, 75–76.

toteutettavan kotona lapsista ja kodista huolehtimalla,⁸² samalla kun mies oli perheen pää. Naishistoria kytkeytyikin pitkään läheisesti sosiaalihistoriaan.⁸³

Lahtinen nostaa väitöskirjassaan esiin tärkeän huomion siitä, kuinka monia aineistoja ja aiemmin paljonkin tutkittuja aiheita kannattaa edelleen lähestyä uusista näkökulmista. Uudelleentarkastelussa niistä voi löytää toisenlaisen totuuden, joka saattaa kuvata aiempaa paremmin esimerkiksi sellaisia vähemmistöjä, jotka ovat aiemmin jääneet historiankirjoituksessa marginaaliin. Lahtinen käyttää esimerkkinä aiemmin melko yksiselitteisenä totuutena esitettyä ajatusta, jonka mukaan valta sekä päätöksenteko olivat esimodernilla ajalla vain harvojen miesten käsissä ja muiden rooliksi jäi mukautua siihen. Tällainen liian jäykkä valtahierarkian korostaminen kuitenkin niputtaa aikalaisnaiset ja samalla myös monet miehet passiiviseen rooliin, jossa heidät esitetään vajaavaltaisina toimijoina. Lahtisen mukaan uudempi tutkimus hyväksyy paremmin sen, että vallankäytöllä on aina ollut ja on edelleen monia erilaisia tasoja. Valta ei siis ole aiemminkaan ollut ylhäältä alas suuntautuvaa yksipuolista toimintaa, jossa on yksi aktiivinen toimija. Vallan eri tasot ovat paljon aiemmin tunnistettua moninaisempia, joskaan kaikkea vallankäyttöä ja vaikuttamisen mahdollisuuksia ei voi pitää yhteismitallisina.⁸⁴ Monenlaisissa järjestöissä toimiminen toi naisten ulottuville vuosisadan vaihteessa uudenlaista valtaa, joka suuntautui yhä selvemmin pois kodin piiristä.

Vapaamuurarius nykyisessä muodossaan on syntynyt 1700-luvulla, mutta kyseessä ei ole vain yksi yhtenäisillä säännöillä toimiva järjestö. Valtavirran vapaamuurarit (regular masonry) eli säännönmukaiset yhteisöt edustavat perinteistä linjaa, joka ei tunnusta liberaaleja mannermaisia vapaamuurareita (irregular masonry). Tällaisiin liberaaleihin ryhmiin kuuluvat tämän jaottelun mukaan muun muassa naisten vapaamuurarijärjestöt sekä yhteisvapaamuurarijärjestöt kuten Le Droit Humain, joissa toimii sekä naisia että miehiä jäseninä. Lisäksi on olemassa epävirallisia vapaamuurareita (fringe masonry), jotka eivät varsinaisesti ole omasta näkökulmastaankaan vapaamuurareita. Näillä järjestöillä on kuitenkin toiminnassaan paljon elementtejä, jotka pohjautuvat vapaamuurariuteen. Esimerkiksi Teosofisen Seuran taustalta löytyy paljon vapaamuurariuteen pohjaavia vaikutteita, kuten

⁸² Häggman 1994, 139, 151–152, 220. Ks. myös Sulkunen 1991, 94.

⁸³ Ollila 2001, 83–84.

⁸⁴ Lahtinen 2007, 22, 24–25, 27–30. Ks. myös Ollila 2001, 80–83.

ajatus ylemmän, salatun tiedon saavuttamisesta, ja erikseen tunnustetaan myös käsite ”teosofinen vapaamuurarius”.⁸⁵

Suomeen vapaamuurarius tuli jo 1700-luvulla, mutta Venäjän vallan aikana 1800-luvulla vapaamuurarikielto esti sen kaltaisen järjestötoiminnan, jollaisena vapaamuurarius nykyään tunnetaan. Vapaamuurariuden uudelleen käynnistyminen tapahtui 1920-luvun alussa, mutta äärioikeiston propaganda alkoi pian muuttaa asenneilmapiiriä uudestaan vapaamuuraritoimintaa vastaan. Taustalla oli Saksasta ja Italiasta liikkeelle lähtenyt natsismi ja fasismi, jotka loivat järjestelmällisesti vastakkainasettelua erilaisten aatteiden ja uskontojen välille. Juutalaisuuden lisäksi erityisesti vapaamuurarijärjestö oli suurennuslasin alla siihen liittyvän salamyhkäisyyden vuoksi. Vuosina 1941–1944 näkyvä vapaamuuraritoiminta oli Suomessa pysähdyksissä poliittisista syistä, sillä Suomen ja Saksan läheinen sotilaallinen yhteistyö pakotti hallituksen toimimaan varovaisesti. Vaikeudet vapaamuuraritoiminnassa jatkuivat vaihtelevalla tasolla 1940-luvun loppuun saakka, sillä vaikka toiminta ja jäsenyys itsessään ei enää ollut kiellettyä, saattoi Valtiollinen poliisi kotitarkastusten yhdessä takavarikoida löytämänsä vapaamuurarimateriaalit.⁸⁶ Tuon ajan asenneilmapiiri lienee vaikuttanut yhtä lailla myös yhteisvapaamuurareiden haluan kertoa omasta ”suuntautumisestaan”. Sodan aikana tai jälkeen monikaan ei halunnut julkisesti leimautua sellaisen järjestön jäseneksi, jota saatettaisiin alkaa karttaa vaikkapa työympyröissä.

Yhteisvapaamuurarius liitettiin Ruusu-Ristin toimintaan jo sen alkuaikana vuonna 1920, vaikkei Ervast alkuun siitä niin innostunut ollutkaan. Pariisissa oli perustettu vuonna 1893 ensimmäinen yhteisvapaamurari-loosi, johon sekä miehet että naiset olivat tervetulleita. Tästä loosista kehittyi myöhemmin yhä edelleen toiminnassa oleva Kansainvälinen yhteisvapaamurarijärjestö Le Droit Humain. Suomessa Yleinen Yhteis-Vapaamurarijärjestö Le Droit Humain aloitti toimintansa lokakuussa 1920, jolloin perustettiin Suomalainen osasto. Tällöin toimintaan vihittiin Väinämö-looshi Helsingissä, Suvantola-looshi Viipurissa sekä kolmio-looshi St.Henrik Turussa ja kolmio-looshi Kivi Tampereella.⁸⁷

⁸⁵ Holm & Mahlamäki 2020, 133–137, Ahtokari 2000, 70–71. Myös Bogdan 2014, 277–278. Lisää tietoa Le Droit Humain -järjestöstä löytyy myös nettisivuilta <https://droithumain.fi/>.

⁸⁶ Vuodenvaihteessa 1940–1941 pääministeri ja myöhemmin presidentti Ryti, joka oli itsekin vapaamurari, vihjasi loosheille, että maan edun kannalta olisi toistaiseksi parasta lopettaa vapaamurari-toiminta. Tuohon aikaan eri puolilla Eurooppaa vapaamurareita vangittiin ja lähetettiin saksalaisten leireille. Ahtokari 2000, 76, 110–116, 133–137, 198–213, 219–222. Holm & Mahlamäki 2020, 145–146.

⁸⁷ Holm & Mahlamäki 2020, 135, 146–147, Gullman 2020, 194–195. Ks. myös *Yhteis-vapaamurari*, 1.10.1921, nro 1, 3.

Järjestön jäsenet olivat Suomessa enimmäkseen teosofeja, mihin liittyen Ignatius kirjoitti vuonna 1920 Suomen Yhteisvapaamuurari järjestön puolesta *Teosofi*-lehdessä tekstin, jossa hän varoitti sekoittamasta teosofiaa ja vapaamuurariutta liikaa toisiinsa:

Kun maahamme vasta perustetun Yhteis-Vapaamuurari järjestön muodostavat suurimmaksi osaksi T. S:n jäsenet, niin se väärinkäsitys on hyvin lähellä, että pidetään Yhteis-Vapaamuurari järjestöä teosofisena yhtymänä. Niin ei kuitenkaan ole. Tosin T. S:n presidentti, joka itsekin on vapaamuurari, on kehoittanut T. S:n jäseniä ottamaan aloitteen Y. V. J:n perustamiseksi eri maihin, mutta tämä olisi tehtävä siinä toivossa, että henkilöille, joita ei esim. T. S:n muoto miellytä, avattaisiin tilaisuus löytämään tie henkiseen elämään. Jos nyt eivät ne T. S:n jäsenet, jotka ovat liittyneet Y. V. J:n tätä oivalla, vaan päinvastoin luulevat voivansa pohtia T. S:aa koskevia asioita Y. V. J:n loosheissa, niin tekevät ne suurta haittaa tämän liikkeen menestykselliselle työlle. Yhteis-Vapaamuurari Järjestön Skandinavian edustaja on erikoisesti painostanut tätä asiaa ja kehoitetaan siksi etupäässä Y. V. J:ssä työskenteleviä T. S:n jäseniä pitämään mielessään, että T. S. ja Y. V. J. ovat kaksi aivan erillään olevaa yhtymää. Niinikään pyydetään kaikkia muitakin T. S:n jäseniä Y. V. J:stä puhuessaan selittämään asian oikea laita.⁸⁸

Tämän tekstin taustalla oli pyrkimys pitää järjestöjen toiminta sikäli toisistaan erillään, ettei Teosofisen Seuran jakaantumisen seurauksena esiin nousseita erimielisyyksiä puitaisi Yhteisvapaamuurarien kokouksissa, jossa saattoi olla Ruusu-Ristin sekä ”uuden” Teosofisen Seuran jäseniä.

Ignatius oli aktiivisessa roolissa yhteisvapaamuurariuden alkutaipaleen toiminnassa Suomessa. Jo Iisalmessa asuessaan hän oli alkanut tutustua vapaamuurariaatteeseen teosofisten lehtien ja kirjallisuuden avulla. Iisalmessa hän myös oli perustanut vuonna 1908 looshin, joka liittyi Ervastian teosofiseen toimintaan.⁸⁹ Kyllikki Ignatius oli 1920-luvulla järjestön yhteyshenkilö Suomessa ja toimi aluemestarina edustaen näin järjestön Korkeinta Neuvostoa. Hän toimi myös järjestön *Yhteisvapaamuurari*-lehden (ilmestyi 1921–1922) ja *Suomen Yhteis-Vapaamuurari* -lehden (ilmestyi 1923–1926) päätoimittajana koko sen ilmestymisajan.⁹⁰ Klingen mukaan Ignatius oli myös koko Skandinavian mestari, mutta tämän tiedon suhteen on hieman epävarmuutta ilmassa, sillä Gullman on puolestaan todennut

⁸⁸ Gullman 2020, 195. *Teosofi*, 1.11.1920, nro 11–12, 38.

⁸⁹ Ervastian kirjoittamien viestien mukaan hän on lähettänyt Ignatiukselle ”kaikki tarvittavat asiapaperit” looshin perustamista varten helmikuussa 1908. Pekka Ervastian kortti Kyllikki Ignatiukselle 28.II.1908. Jäljennös postikortista, jäljennetty 13.4.1942. Pirjo ja Seppo Aallon yksityisarkisto. Kopiot tutkimuksen tekijän hallussa.

⁹⁰ Päätoimittajan nimi mainitaan *Yhteisvapaamuurari* ja *Suomen Yhteisvapaamuurari* julkaisujen ensimmäisellä sivulla. *Yhteisvapaamuurari* vuosikerrat 1921 ja 1922, *Suomen Yhteisvapaamuurari* vuosikerrat 1923–1926. Ks. myös *Ruusu-Risti : okkultinen aikakauskirja*, 1.1.1921, nro 1, 54 ja Gullman 2020, 194–195.

Suomen Yleismaailmallisen Yhteis-Vapaamuurariuden Suomalaisen Osaston olleen osa Skandinavian Tuomiokuntaa, jonka alaisuudessa suomalaiset yhteisvapaamuurarit toimivat. Gullman tituleeraa tässä yhteydessä Ignatiusta Suomalaiseksi Aluemestariksi. Sekä Ignatius että Ervast myös vihittiin Pariisissa muurariuden korkeimpaan 33. asteeseen 1920-luvulla.⁹¹ Kaikki järjestön parissa käytetyt nimitykset eivät ole välttämättä ulkopuoliselle tutkijalle täysin selviä, joten voi olla, että näillä ilmaisuilla tarkoitetaan käytännössä aivan samaa asiaa.

Ennen yhteisvapaamuurarijärjestön omaa lehteä Ervast oli julkaissut vuonna 1921 *Ruusu-Risti* -lehdessä erillistä osastoa nimeltä Suomen Yhteis-Vapaamuurari-järjestö.⁹² Ervast mainosti lehteä Toimittajalta-palstallaan huhtikuussa 1925 ”Lehtenä, jota kenen tahansa totuudenetsijän sopii lukea, on myös teosofismielisistä lehdistämme mainittava *Suomen Yhteis-Vapaamuurari*.”⁹³ Totuudenetsijä on termi, joka yhdistyy niin teosofiaan kuin vapaamuurariuteenkin. Esoteerisuuteen ylipäättään yhdistetään usein kysymys piilotetusta totuudesta, jossa on kyse korkeammasta tiedosta. Monissa liikkeissä toimintaan liittyvä vahvasti henkisyys, ja itsensä kehittäminen esimerkiksi mietiskelyn avulla on toiminnan ytimessä. Ajatellaan, että erilaisten tietoisuuden tilojen avulla nämä kätkeyt salaisuudet olisivat kenen tahansa asialle vihkiytyneen ”totuuden etsijän” mahdollista saavuttaa.⁹⁴

Ervast muistutti vapaamuurariuden olevan Teosofisen liikkeen merkittävä osa, ja kuvaili vapaamuurareiden olevan osa yleismaailmallista, kansainvälistä järjestöä, jonka jäsenet ”-- ympäri maailman kuuluvat suureen kansainväliseen vapaamuurarijoukkoon, ja kuitenkin heillä joka paikassa on vapaa ja riippumaton hallituksensa.”⁹⁵ Vapaamuurariius kytkeytyi näin teosofien toimintaan ja pysyi mukana myös Suomen Teosofisen Seuran hajaantumisen jälkeen:

Ruusu-Risti aikoo vastedes puhua myöskin vapaamuurariudesta ja sen yhteydessä olevista kysymyksistä. Kohotetaan vähän sitä esirippua, joka peittää tätä salaperäistä liikettä maailman silmiltä, emmekä tule käyttämään mitään kolmipistekirjoitustapaa. Asiat, joita voidaan sanoa, sanotaan suoraan, — ja muita asioita ei sanota. Tätä lehtemme osastoa tulee yhteistoiminnassa toimituksen kanssa hoitamaan korkea-asteinen vapaamuurari.⁹⁶

Kuka tämä mainittu vapaamuurari on, ei lehdestä selviä. Ignatius toki sopisi varsin hyvin profiiliin.

⁹¹ Klinge 2012, 96, Klinge 2006, 557. Myös Gullman 2020, 194–195.

⁹² *Ruusu-Risti* : *okkultinen aikakauskirja*, 1.1.1921, nro 1, 60.

⁹³ *Ruusu-Risti* : *okkultinen aikakauskirja*, 1.4.1925, nro 4, 11.

⁹⁴ Von Stuckrad 2016, 10.

⁹⁵ *Ruusu-Risti* : *okkultinen aikakauskirja*, 1.10.1924, nro 8, 5.

⁹⁶ *Ruusu-Risti* : *okkultinen aikakauskirja*, 1.11.1927, nro 9, 9.

Mahlamäki kuvaa esoteeriseen ajatteluun liittyvän sellaista systemaattista toimintaa, jonka avulla haetaan kokemuksia ja tietoa tietyn virtauksen sisällä. Esoteerisesta liikkeestä riippuen toiminnan tapoja on monia, mutta muun muassa meditointi, unennäkö, aistien kehittäminen ja meedion puoleen kääntyminen kuuluvat traditioon.⁹⁷ Esimerkiksi Yhteisvapaamuurarijärjestö Le Droit Humain kuvailee verkkosivuillaan pyrkivänsä ohjaamaan jäseniään kohti henkistä kasvua ja löytämään vastauksia omien kokemusten kautta. Työskentelytapa ei tarjoa valmiita oppeja vaan uusia näköaloja ja tilaa kehittymiselle.⁹⁸ Henkisyteen liittyvä pyrkimys kehittymisestä pitää usein sisällään myös ajatuksen maailmankuvan muotoilemisesta, sillä koko ihmisen olemassaolon suuria kysymyksiä ovat vuosituhansien ajan olleet elämän ja kuoleman tarkoitus. Esoteeriset liikkeet tarjosivat ihmisille lupauksen uudenlaisesta tiedosta ja mahdollisuudesta sen ymmärtämiseen.⁹⁹

Esimerkiksi Rudolf Steiner esitti, että moderni ihminen on suljettu henkisen maailman ulkopuolelle, sillä hän ei pysty muinaisten ihmisten lailla havaitsemaan henkistä maailmaa, vaikka hän sinänsä voikin uskoa siihen. Elämän tarkoituksen voi tässä viitekehyksessä tulkita olevan pyrkimystä kohti hengellistä kasvua. Steinerin innokas seuraaja ja myös Ignatiuksen aikalainen Kersti Bergroth (1886–1975) käsitteli romaaneissaan hengellisyyteen liittyviä teemoja. Mahlamäen mukaan Bergrothin teksteissä uskon lujuus on jotain sellaista, jonka ihminen voi saavuttaa vain hitaasti ja jonka eteen on tehtävä työtä, jopa taisteltava.¹⁰⁰ Ilmeisesti kyse on siitä, että Steiner ajatteli tieteellisen ajattelun jollain lailla sulkevan pois ihmisen henkisen puolen, ja ajattelua kehittämällä nämä kaksi puolta voisi yhdistää.

Kyllikki Ignatiuksen erityisesti englannista suomen kielelle tekemiä käännöksiä julkaistiin Ruusu-Risti -lehdessä nimikirjaimin K.I. useita kertoja.¹⁰¹ Vuonna 1920 Ignatiukselta julkaistiin myös 36-sivuinen vihkonen *Mitä on vapaamuurarius?*, joka vihkonen sisäsivulle

⁹⁷ Mahlamäki 2017, 328–329.

⁹⁸ Ks. esim. Le Droit Humainin verkkosivujen etusivulla oleva esittely. <https://droithumain.fi/>

⁹⁹ Leskelä-Kärki & Harmainen 2021, 11–14, 17.

¹⁰⁰ Mahlamäki 2014, 112–113.

¹⁰¹ Esimerkiksi: *Kulmamitta, harppi ja kirja*. Universal Masonry’stä suomentanut K.I.. *Ruusu-Risti : okkultinen aikakauskirja*, 1.2.1921, nro 2, 59–60. *Mozart Muurarina*. Tiedot Co-Mason-lehdestä, K.I.. *Ruusu-Risti : okkultinen aikakauskirja*, 1.4.1921, nro 4, 57–60. *Teosofisen seuran tehtävä. Avoin kirje kaikille maailman teosofeille*. Allekirjoittaneena on Pekka Ervast kirjailijan, Suomen Ruusu-Ristin Johtajan ja Suomen Teosofisen Seuran Perustaja-ylisihteerin nimissä. Lisäksi mainitaan ”englannista suomentanut K.I.”. *Ruusu-Risti : okkultinen aikakauskirja*, 1.8.1921, nro 6, 10–16.

painetun tekstin mukaan oli Teosofisen Seuran neuvottelukokouksessa pidetty esitelmä joulukuulta 1919. Tässä julkaisussa Ignatius kirjoittaa:

Olemme tulleet huomaamaan, että vapaamuurariliike perustuu vanhoihin mysterio-oppeihin. Kuitenkin katkesi side, joka ne täydelleen yhdisti, kun vapaamuurarit sulki naiset pois piiristään. Mikään järjestö ei voi edustaa ihmiskuntaa kokonaisuudessaan, jos ei se itsessään sisällä molempia sukupuolia. Veljeys käsittää miesten ja naisten keskinäisen yhteyden, heidän yhteistoimintansa elämäntyössä. Egyptiläisissä mysterioissa ja myöskin myöhemmissä kreikkalaisissa, opetettiin ihmiskunnan ajallisesta jakautumisesta kahteen sukupuoleen ja sen tarkoituksesta. Fyysillistä ruumista pidettiin vain hengen pukuna tai välikappaleena, sukupuolta kehityksen tilana, eikä sille pantu niin paljon painoa kuin nykyaikana.¹⁰²

Ignatius huomioi tekstissä useasti sen tulossa olevan muutoksen tai oikeammin paluun vanhaan järjestykseen, jonka on vapaamuurariuden parissa ennustettu tulevan, kun ”--- nainen uudestaan valtaa entisen paikkansa ---”.¹⁰³ Hän käyttää vahvoja faktoja sen ajatuksen tueksi, että naisen ja miehen yhteinen toimijuus on ainoa mahdollisuus uuden ajan ja uudenlaisen ajattelun syntymiselle. Ignatius korostaa myös hengellistä puolta, sillä ”fyysillinen ruumis” vertautuu tekstissä välikappaleeseen, joka ei ole yhtä merkittävä kuin ihmisen henkinen puoli. Hän viittaa teoksessaan jopa Raamattuun todetessaan, että ”Mies ei ole ilman naista Herrassa”¹⁰⁴. Tekstissä ilmenee hyvin se, kuinka yhteisvapaamuurareiden ajattelussa käsiteltiin teosofialle tuttuja ilmiöitä, kuten ihmisten yhdenarvoisuutta ja uskonnollisuutta, sekä erityisesti ihmisen oikeutta uskoa siihen, mihin haluaa.

Ignatiuksen julkaisu huomioitiin myös *Tietäjä*-lehdessä huhtikuussa 1920 ja se sai Kustannusosakeyhtiö Tietäjän uusia julkaisuja mainostavalla palstalla osakseen varsin myönteistä palautetta nimettömäksi jääneeltä kirjoittajalta:

--- rva Kyllikki Ignatiuksen ”Mitä on vapaamuurarius” on laadultaan sellainen, johon jokaisen nykyajan ihmisen, olipa hän sitten teosofi tai ei, olisi tutustuttava. ---Rva Ignatiuksen pieni broshyyri koettaa ensin antaa jonkinlaisen historiikin vapaamuurariudesta, selvittelyn sen synnystä, niin ajallisesta kuin sisäisen iäisestä, jonka jälkeen käydään kuvailemaan itse tuota suunnatonta, niin aikaa kuin iäisyyttä, koko maailmaa, maailmankaikkeuksia käsittävää hierarkista järjestöä, järjestelmää. Tämän esityksen rva Ignatius suorittaa erinomaisen

¹⁰² Ignatius 1920, 25.

¹⁰³ Ignatius 1920, 26.

¹⁰⁴ Ignatius 1920, 27.

ansiokkaasti, harvinaisen miellyttävällä, mielenkiintoisella sekä taiteellisen kauniilla ja viehättävällä tavalla.¹⁰⁵

Sukupuolten välinen tasa-arvo ja sukupuoli-ihanteiden muutos kuuluivat teosofiseen ajatteluun jo varhain, sillä maskuliinisuuden kriisiytyminen sai liikkeen naisjohtajien huomion. Erityisesti Blavatsky mutta myös Besant osallistuivat keskusteluun kritisoimalla miehisten viettien ylivaltaa. Teosofien joukossa ajateltiin, että uusi ihanneihmisyys tulisi syntymään henkisyden kautta ja feminiinisyys tulisi korvaamaan ne epäkohdat, joita maskuliininen temperamentti oli yhteiskunnissa aiheuttanut.¹⁰⁶ Naisten asemaa pohdittiin aktiivisesti myös Suomessa Teosofisen Seuran parissa. Pekka Ervast kirjoitti *Omatunto*-lehdessä jo heinäkuussa 1905:

Viime vuosikymmeninä on näyttänyt siltä, että nyt alkaa taas naisen vuoro esiintyä julkisen elämän näyttämöllä. Ja toivokaamme, että hänen vaikutusvaltansa on luova enemmän onnea ihmiskunnalle kuin on voinut tehdä miehen ylivalta. Toivokaamme, että hän säilyttää kaikki kauniit ominaisuutensa, lempeytensä, kärsivällisyytensä, syvemmän ja älyllisemmän tunteellisuutensa, nyt kun hän alkaa astua miehen jäljissä. Toivokaamme, ettei hän tahdo matkia, vaan että hän tahtoo luoda uutta! Että hänestä tulisi se esimerkki, johon sopusointuiseen täydellisyteen pyrkivä ihminen saa katsoa! - - - Ei ole ollenkaan syytä epäillä naisen henkisiä kehitysmahdollisuuksia, ei ollenkaan syytä valittaa hänen heikkouttaan ja huonommuuttaan. Sinä et ole heikompi, nainen, etkä huonompi, ellet itse tahdo: nouse, etsi kehitystä, täytä henkinen velvollisuutesi — ja sinun oikeutesi sinulle myönnetään, sillä kaikista sisimmässä ihmisessäsi olet samanlainen kuin mies!¹⁰⁷

Ervast kirjoitti naisten oikeuksista toistuvasti myönteisessä valossa ja muotoili asian Toimittajalta-palstalla keväällä 1915 seuraavasti ”Usko kaikkien ihmisten veljeyteen tekee naisen samanarvoiseksi miehen kanssa ja avaa hänelle yhteiskunnallisen työn ja vaikutuksen kaikkia eri aloja.”¹⁰⁸ Ervast kärsi pitkään esiintymiskammosta, mutta hänestä kehittyi karismaattinen johtaja sekä ilmeisen hyvä puhuja ja kirjoittaja, sillä hänen esitelmiään kokoonnuttiin kuulemaan jo uran varhaisessa vaiheessa mutta etenkin myöhemmässä vaiheessa suurella joukolla.¹⁰⁹ Hänen ajatuksillaan oli kuulijoita ja edellä mainitun lainauksen tapainen kirjoitus olisi omiaan rohkaisemaan naisia tavoittelemaan omia oikeuksiaan.

¹⁰⁵ *Tietäjä*, 1.4.1920, nro 4, 47–48.

¹⁰⁶ Harmainen 2013, 96–97.

¹⁰⁷ *Omatunto*, 15.7.1905, nro 4, 15.

¹⁰⁸ *Tietäjä*, 1.4.1915, nro 4, 7.

¹⁰⁹ Gullman 2020, 91, 99–100, 127–128, 132, 153, 183–184

Naisiasiasta kirjoitettiin teosofisissa lehdissä toki muidenkin toimesta, esimerkiksi nimimerkillä ”Aate” keväällä 1911 seuraavasti:

Nykyaikainen naisemansipatsioliike on sen tulevaisuuden oireita, tulevaisuuden, jossa naiset näyttelevät miesten osaa fyysillisen elämän kaikilla aloilla. Tätä tulevaisuutta moni »kunniastaan» ja »oikeuksistaan» arka mies epäilemättä kammoo ja pelkää, mutta se on sittenkin edessämme.¹¹⁰

Muutos vaikutti kirjoittajan mielestä siis olevan vääjäämätön. Toisinaan kirjoituksissa oli myös huomattavissa muutosta vastustavaa sävyä, mutta täytyy toki muistaa lehden toimituksella olleen mahdollisuuksia vaikuttaa siihen, mitä lehden sivuilla julkaistiin. Kaikkein kriittisimpiä kannanottoja ei välttämättä olisi julkaistu, sillä ne olisivat sotineet teosofian periaatteita vastaan. Ervast vaikuttaa olleen ilmeisen liberaali sukupuolten oikeuksien suhteen jo varhain. Tämä on toki luonnollista siinäkin mielessä, että teosofisessa ajattelussa sukupuoli ei itsessään ole kovin vankka käsite, sillä sama yksilö voi jälleensyntymisopin mukaan edustaa uudessa elämässä toista sukupuolta.¹¹¹

Naisten ääni -lehden elokuun numero vuodelta 1932 sisältää kirjailija ja teosofi Annikki Reijosen (1897-1934)¹¹² kirjoituksen ”Vapaamuurarius ja nainen“. Reijosen mainitsee tekstissään niin Ignatiuksen kuin Ervastinkin:

Nykyään tämä järjestö on levinnyt kaikkiin maanosiin, tullen Suomeenkin vuonna 1920, m. m. rouva Kyllikki Ignatius'en tarmokkaan työn tuloksena. Sen merkitystä ei ole pidettävä pienenä, sillä se on murtanut muurit niiltä valtavilta ennakkoluuloilta, joiden mukaan ei naista, sanoisinko, henkispapillisella alalla pidetä täysin yhdenarvoisena miehen rinnalla. Järjestöstä on myös alkunsa saanut se kirjailija Pekka Ervastin reformoima vapaamuurarimuoto, jonka nimenä on Ruusu-Risti-vapaamuurarius ja jossa luonnollisesti Jeesus Kristuksen hengen viitoittamina nainen ja mies kulkevat yhdenarvoisina henkisen etenemisen tiellä, asteesta asteelle ---.¹¹³

Tutkimuksen aiheen kannalta tässä kirjoituksessa näkyy hyvin tuossa ajassa tapahtunut merkittävä asia eli sukupuolierojen häivyttäminen järjestötoiminnasta, sillä yhteisvapaamuurariudessa kaikessa on kyse ihmisen henkisestä kehityksestä, ei miehistä tai naisista. Ignatius oli omassa julkaisussaan vuonna 1920 pohtinut aivan samoja teemoja:

¹¹⁰ *Tietäjä*, 15.3.1911, nro 3, 24. Myös Väinö Valvanne otti kantaa naisten asemaan kirjoituksellaan Onko nainen heikompi. *Tietäjä*, 1.9.1915, nro 9, 19. Ks. myös Naisten äänioikeudesta mm. *Tietäjä*, 1.1.1918, nro 1, 39–42.

¹¹¹ *Tietäjä*, 1.10.1919, nro 10, 25.

¹¹² Annikki Reijonen laati myös pienen elämäkerran Ervastista englannin kielellä. Reijosen toiminnasta suomalaisessa teosofiassa mm. Gullman 2020, 204, 216, 232, 244, 246–248.

¹¹³ *Naisten ääni*, 1.8.1932, nro 13, 10.

Kuluneiden vuosisatojen aikana on tehty yrityksiä naisten päästämiseksi uudestaan vapaamuurarien piiriin, mutta ne eivät ole onnistuneet. On väitetty, että naiset vain ovat saattaneet hämmennystä aikaan ammattikunnissa. Vaikkakin on täysin tunnustettu, että miehellisten ja naisellisten ominaisuuksien täytyy yhtyä täydellisen ihmisen rakenteeseen, on arveltu, että vaadittavat kokemukset voidaan ilmentää miesruumiissa eri elämien aikana koottujen kokemusten perusteella.¹¹⁴

Reijonen jatkaa vuoden 1932 kirjoituksessaan aiheen pohdintaa vielä syvemmälle ja nostaa esiin nimenomaisesti yhteiskunnassa tapahtuvat muutokset:

Siis — vapaamuurarius ja nainen! Mitä näillä kahdella on toistensa kanssa tekemistä? Pitäisikö toivoa naisellisen aineksen yhä enemmän ja enemmän yhtyvän vapaamuurariuteen? Pitäisi. Sillä kun miehet omasta v. m. järjestöstään ovat sulkeneet naisen aitauksiensa ulkopuolelle, ovat he sillä teolla osoittaneet muodostaneensa vain miesten keskeiseen seurusteluun ja sitä seuraavaan toimintaan perustuvan yhteisön eikä todellisen, kaikkia käsittävän henkisen seuran. Kuitenkin vapaamuurarius elämän pyhimpien salaisuuksien vartijana on tarkoitettu kaikille — sukupuoleen, kansallisuuteen ja uskontoon katsomatta. Sillä kaikille ovat tarkoitettut elämän ja kuoleman syvyudet. Kaikille kuuluu mahdollisuus astua hengen pyhän pappeuden palvelukseen. Kaikille, vaikka harvat ovatkin valitut. Ja noihin valittuihin hengen pappeihin kuuluu yhtä hyvin nainen kuin mieskin. Ensin vapaamuurariuden suljettujen verhojen takana, sitten yhä yleisemmin avartuvassa yhteiskunnassa.¹¹⁵

Myös Ervast huomioi vastavuoroisesti Reijosen kirjoituksen ja kertoo siitä tuoreeltaan lukijoilleen *Ruusu-Risti* -lehdessä elokuussa 1932.¹¹⁶

Ignatiuksen teosofinen elämä rakentui vahvasti juuri vapaamuurariuden ympärille, ja hän näyttää muovanneen toimijuuttaan suhteessa siihen. Häneen todennäköisesti oli jo varhain vedonnut esoteeristen järjestöjen piirissä tapahtunut naisten esiin nostaminen, sillä hän kirjoitti itsekin vapaamuurariuteen liittyvissä teksteissään. Tärkeäksi teemaksi nousi myös henkinen kehitys ja laajemminkin henkiset päämäärät. Naisen ja miehen yhdenarvoisuus puhututti selvästi tuohon aikaan ja esoteeristen liikkeiden parissa ihmisiä tarkasteltiin usein juuri toimijuuden kautta. Etenkin teosofit ja yhteisvapaamuurarit mahdollistivat naisille sellaisen toimintaympäristön, jossa sukupuoli ei ollut määrittävä kategoria. Vaikka nainen ja mies oli nostettu yhteisvapaamuurariuden parissa yhdenvertaisiksi jo 1800-luvulla,

¹¹⁴ Ignatius 1920, 26.

¹¹⁵ *Naisten ääni*, 1.8.1932, nro 13, 9–10.

¹¹⁶ *Ruusu-risti : okkultinen aikakauskirja*, 1.8.1932, nro 6, 33–34.

yhteiskunnallisella tasolla tasa-arvoon oli vielä pitkä matka ja siksi asioista julkisesti keskusteleminen oli tärkeää.

3 Esoteerisen toimijuuden sukupuolittuneet ehdot

3.1 Rahahuolia ja passiivista toimijuutta

Naisten toimintamahdollisuudet alkoivat kasvaa 1900-luvulle tultaessa, sillä yhteiskunnallisten muutosten myötä käsitys naisten kyvyistä alkoi kasvaa samalla kun naisten toimijuuden hyväksyntä alkoi hitaasti mutta vääjäämättömästi lisääntyä. Vallalla ollut naisihanne oli edellyttänyt pitkälle 1800-luvulle asti naisen olevan ennen muuta hyvä äiti ja puoliso, joka eli elämäänsä perheensä kautta. Myös luterilaisen uskonnon piirissä korostettiin samoja arvoja, sillä naisen kutsumuksen ajateltiin olevan kodin piirissä. Kirkon ja valtion piirissä tapahtuva toimijuus oli puolestaan varattu miehille. Asennemuutokset yhteiskunnassa ja perheessä tapahtuivat rinnakkain, kun kaikkien yksilöiden tasa-arvoiset oikeudet alettiin tunnustaa.¹¹⁷

Perheen piirissä tapahtuvan toimijuuden lisäksi toinen hyväksyttävä vaihtoehto naisten toimijuudelle oli jo vuosisatojen ajan löytynyt uskonnon piiristä. Naisten uskonnolliseen toimijuuteen liittyvät tekstit ovat usein kuitenkin vähemmistössä miesten vastaaviin verrattuina.¹¹⁸ Hengellisyys ja uskonnollisuus oli 1800- ja 1900-lukujen taitteessa paljon suuremmassa roolissa kuin nykyään, sillä se vaikutti kokonaisvaltaisemmin koko elämään tarjoten naisille toiminnan tiloja ja myös pohjan maailmankuvalle. Uskonto saattoi kahlita ja määrittää elämää, mutta samalla naisten uskonnollisuus oli pitkään niitä harvoja toiminnan muotoja, joiden piirissä nainen pystyi länsimaisessa yhteiskunnassa toimimaan itsenäisesti ja päättämään elämänsä suunnasta.¹¹⁹ 1800-luvun lopulla Suomessakin protestantismin eli luterilaisen uskonnon parissa esimerkiksi diakonissan tehtävissä toimiminen oli nuorille naisille yksi tapa päättää omasta toimijuudestaan omistamalla elämänsä jumalan palvelemiselle ja toteuttaa sitä käytännössä auttamalla köyhiä ja kärsiviä. Diakonissan tehtävässä voi todeta olleen joitakin yhtymäkohtia esimerkiksi nunnana toimimiseen, mutta diakonissat saattoivat luopua tehtävistään esimerkiksi avioliiton takia, joten säännöt olivat vapaampia.¹²⁰

¹¹⁷ Häggman 1994, 131, 220 ja Markkola 2000a, 15. Ydinperheen ideologiasta myös Sulkunen 1991, 94.

¹¹⁸ Hale 2021, 7.

¹¹⁹ Hale 2021, 12. Naisten hengellisyydestä ja uskonnollisuudesta myös mm. Leskelä-Kärki 2001, 224–228 ja Leskelä-Kärki 2006, 206–208.

¹²⁰ Markkola 2000b, 118–120.

Jo 1800-luvun lopulla naisten johtajuus esoteerisissa liikkeissä nosti naiset näkyvämmäksi osaksi yhteiskuntaa aikana, jolloin naisilla ei vielä ollut juurikaan juridista päätäntävaltaa. Samaan aikaan naisten osallistumisen ja näkyvyyden lisääntymistä tapahtui länsimaissa myös muissa yhteiskunnallisissa liikkeissä, joissa kampanjoitiin muun muassa työntekijöiden oikeuksien, naisten äänioikeuden, syntyvyyden säännöstelyn, eläinten hyvinvoinnin ja raittiusliikkeen puolesta.¹²¹ Myös naisten hengellisyys alkoi sulautua yhteen poliittisten tavoitteiden kanssa. Esoteerisissa liikkeissä aktiivisesti toimineet naiset toimivat samalla esimerkkinä mahdollisuudesta tehdä omilla toimillaan muutos omaan asemaansa niin henkilökohtaisessa toimintapiirissä kuin laajemmin yhteiskunnallisellakin tasolla.

Maailmalla uusien henkisten aatteiden parissa tunnettuja nimiä olivat esimerkiksi yhteisvapaamuurarijärjestö Le Droit Humainin perustajiin kuulunut ranskalainen naisten oikeuksien pioneeri Maria Deraiques¹²² sekä Teosofisen Seuran perustajiin kuulunut Helena Petrovna Blavatsky¹²³ ja hänen seuraajansa Annie Besant¹²⁴, joista jälkimmäisten sukupuoleen kiinnitettiin positiivisessa mielessä erikseen huomiota ainakin Suomessa Teosofisen liikkeen omissa riveissä. Pekka Ervast kirjoittaa:

Kaikista huomattavin ajanmerkki on mielestämme kuitenkin se seikka, että teosofisen liikkeen eturivissä on ollut ja on nainen: Helena Petrovna Blavatsky ja Annie Besant, kumpikin edustaen sitä henkistä tietomäärää, mikä teosofisella seuralla on tarjottavana maailmalle.¹²⁵

Vuosisadan vaihteen esoteeristen virtausten aktiiveja Suomessa olivat muun muassa Maria Ramstedt, joka oli teosofian varhaisia kirjallisia hahmoja pseudonyymillä Martti Humu¹²⁶ ja hieman myöhemmin pitkän uran kirjailijana, toimittajana ja kääntäjänä tehnyt Helmi Krohn, josta tuli spiritualistisen automaattikirjoittamisen myötä erityisesti 1930–1950-luvuilla arvostettu asiantuntija spiritualistisen toiminnan piirissä Suomessa.¹²⁷ Leskelä-Kärki myös huomauttaa, että erityisesti spiritualismin parissa keskeiset johtohahmot olivat 1900-luvulle tultaessa nimenomaan naisia, vaikkakin automaattikirjoittamiseen liittyvät henkioppaat esitettiin yleensä mieshahmoina. Automaattikirjoittaminen oli kirjoittamisen avulla

¹²¹ Leskelä-Kärki & Harmainen 2021, 9–15.

¹²² Evans 2013 (1977), 127. Ks. myös Le Droit Humainin verkkosivujen etusivulla oleva *Le Droit Humain historia*. <https://droithumain.fi/>

¹²³ Esimerkiksi Blavatskyn kuolinpäivästä tuli järjestön juhlapäivä, jolloin muisteltiin häntä. Myös Blavatskyn tekstien kääntämistä suomen kielelle pidettiin erittäin tärkeänä. Ks. myös Anttonen 2020, 54 ja Gullman 2020, 139, 156, 237–239.

¹²⁴ Ervast arvosti suuresti etenkin Besantin taitoja puhujana ja esiintyjänä. Gullman 2020, 108–110.

¹²⁵ *Omatunto*, 15.7.1905, nro 4, 16.

¹²⁶ Martti Humun muistokirjoitus. *Tietäjä*, 1.9.1915, nro 9, 8–9.

¹²⁷ Leskelä-Kärki 2021a, 245–254, 263–264.

tapahtuvaa kommunikointia henkimaailman kanssa. Spiritualismin parissa automaattikirjoittaminen tapahtui toisinaan yhdessä muiden meedioiden kanssa, toisinaan yhteistyössä henkioppaan tai henkien kanssa. Automaattikirjoittamisessa varsinaisen tekstin tekijää oli vaikea todeta, sillä kirjoittajan ajateltiin olevan pikemminkin viestin kirjaaja tai kääntäjä.¹²⁸

Ervastin rinnalla toiminut Kyllikki Ignatius ei ollut edellä mainittujen naisten kaltainen johtajahahmo, mutta joka tapauksessa aktiivinen kirjallinen ja aatteellinen toimija, jolle etenkin teosofiasta muodostui harrastuksen kautta työ. Opiskelu ulkomailla, matkustelu ja aktiivinen kirjeenvaihto mahdollistivat 1800-luvun lopulla ylempiin yhteiskuntaluokkiin kuuluville naisille laajat verkostot, jotka levittäytyivät eri puolille maailmaa. Myös Ignatius matkusteli nuorena Euroopassa sekä asui jonkun aikaa Sveitsissä opiskelemissa ranskaa. Lisäksi hän oppi kahden kotimaisen kielen lisäksi ainakin englantia ja saksaa.¹²⁹ Ignatiuksen tuttavapiiristä esoteeristen liikkeiden ulkopuolelta löytyy lukuisia esimerkkejä naisten toimijuudesta aikana, jolloin kirjallinen aktiivisuus oli jo hyväksyttyä. Hänen nuoruusaikansa läheisimpiin ystäviin lukeutuvat muun muassa Aino Kallas (o.s. Krohn, 1878–1956), Ilona Jalava (1878–1960) ja Väinö Ignatiuksen serkku Katri Bergholm (o.s. Ignatius, 1878–1949). Bergholm kuvaa muistelmissaan *Kuultua ja elettyä. Muistelmia vuosien takaa* (1944) ystäväpiiriään Helsingissä tarkasti, mikä avaa Ignatiuksen elämää ennen Iisalmeen muuttoa ja siellä herännyttä teosofista kiinnostusta.

Vain vuotta Kyllikki Ignatiusta nuoremmat Jalava ja Kallas kuuluivat hänen tuttavapiiriinsä jo Helsingin aikoina, ja kumpikin heistä vieraili myös Iisalmen apteekkarikartanossa hänen luonaan 1910-luvulla. Bergholm kuvailee Kyllikki Ignatiuksesta tulleen 1890-luvun alussa hänen erottamaton ystävänsä, jota hän myös ihaili suuresti. Aspelinien kodissa pidettiin tuolloin saksan kielen keskustelutunteja, joihin osallistui Aspelinin sisarusten ja Bergholmin lisäksi muita nuoria naisia muun muassa Suomalaisesta Yhteiskoulusta. Kyllikki Ignatiuksen kihlautuminen Bergholmin serkun Väinö Ignatiuksen kanssa vuonna 1895 lähensi heitä entisestään.¹³⁰ Solmittuaan syksyllä 1899 avioliiton Ignatiukset asuivat aluksi Helsingissä ja saivat ensimmäisen lapsensa vuonna 1900, joista muun muassa Ilona Jalava kirjoitti Aino Kallakselle tammikuussa 1901 ”Kyllikillä ja Väinöllähän on tyttö — se oli ilonen

¹²⁸ Automaattikirjoituksesta on käytetty myös nimitystä sanelu ja kanavointi. Esimerkiksi Helmi Krohn julkaisi automaattikirjoituksella syntyneet teokset nimillä Ispahan ja Homo, jotka olivat hänen henkioppaitaan. Leskelä-Kärki 2006, 276–291 ja Leskelä-Kärki 2021a, 252–255, 262.

¹²⁹ Klinge 2006, 535, 557.

¹³⁰ Bergholm 1944, 323–324, 345.

uutinen.”¹³¹. Nuorten naisten läheisyydestä ja yhteydestä kertoo muun muassa se, että Aino Kallaksen ja Ilona Jalavan välisissä kirjeissä Ignatiukseen ja hänen aviomieheensä viitataan aina etunimillä, kun taas vieraammista ihmisistä puhutaan sukunimen kanssa.

Ystävysten kirjeistä välittyy huomio siitä, että Kyllikki Ignatius olisi muuttanut lapsen saatuaan pehmeämpään suuntaan:

Kyllikin näin kadulla eilen ja oli hän minusta ihan toisen näkönenkin kuin ennen, jotain niin pehmeätä ja sulavaa oli tullut lisää - ja silmät loisti, kun lapsesta puhui - vaan täytyyhän sellaisen muuttaa ihmistä ja vetää lähemmäksi kaikkea hyvää ja kaunista. Maanantaina lupasin mennä hänen luokseen.¹³²

Toisin päin käännettynä tämä tietenkin tarkoittaa heidän jostain syystä aiemmin pitäneen häntä jollain lailla kovana tai vähintäänkin sellaisena, jolle muutos tekisi hyvää. Tällaisen kommentin taustalla voi olla hyvinkin monenlaisia selityksiä, kuten kateellisuus tai jokin muu kauna. Koska tähän aiheeseen liittyen ei ole enempää aineistoa käytettävänä, on vaikeaa tulkita mitä he oikeasti toisistaan ajattelivat.

Aino Kallas pohtii naiseuteen liittyviä teemoja päiväkirjassaan 29. lokakuuta 1902: ”En tiedä, miksi meitä naisia aina ajatellaan harmaana joukkona, joilla kaikilla on vallan samat ajatukset, samat taidot ja taipumukset.”¹³³. 10. marraskuuta 1902 kirjoitetut lauseet kertovat turhautumisesta ja erilaisuuden tunteesta: ”Kuinka monelle naiselle on siinä kyllin, että he synnyttävät lapsensa ja kasvattavat ne – miksi se ei riitä minulle? Miksi minulla on tuo etäälle pyrkivä, mittaamaton kaipuu?”¹³⁴. Kallaksen ajatuksissa on paljon samaa kuin isosiskollaan Helmi Krohnilla, ja todennäköisesti Krohnin aiemmat pohdinnat, kuten kirjeessään pikkusiskolleen vuonna 1898 lausutut ”- en ole niitä, joita varten rauhallinen onni on olemassa – minä en koskaan voi vapautua siitä kaihosta, joka sydäntäni polttaa.”¹³⁵ ovat vaikuttaneet myös Kallaksen ajatuksiin. Kyllikki Ignatius kuului samaan ystäväpiiriin ja on mahdollista, että myös hän on pohtinut naisen rooliin liittyen samanlaisia kysymyksiä kuin ystävänsä. Hänen kotikasvatuksensa ja koulutuksensa olivat varmasti ohjanneet hänen ajatusmaailmaansa siihen suuntaan, että myös naisten kannattaa kouluttautua ja kehittää henkistä puoltaan. Laaja kielitaito myös avasi hänelle mahdollisuuksia valita luettavakseen kirjoja paljon laajemmasta valikoimasta kuin moni muu aikalaisnainen tai -mieskään pystyi.

¹³¹ Ilona Jalavan kirje Aino Kallakselle 10.1.1901, SKS KIA.

¹³² Ilona Jalavan kirje Aino Kallakselle 23.3.1901, SKS KIA.

¹³³ Kallas 1978, 283.

¹³⁴ Kallas 1978, 284.

¹³⁵ Hjelt, Leskelä-Kärki & Oksama-Valtonen 2021, 183.

Iisalmeen muutettuaan Kyllikki Ignatiuksesta oli tullut ison kartanon emäntä: apteekkarinrouva, jolla oli aiempaa enemmän vapaa-aikaa ja myös hyvä elintaso, jonka hänen miehensä yhteiskunnallinen asema ja työ perheelle takasi. Ignatiuksilla oli tuolloin palvelusväkeä, joka mahdollisti neljän lapsen äidille¹³⁶ omia harrastuksia pianonsoiton, käsitöiden ja kirjoitustöiden parissa. Toisinaan hän jopa näytteli seuranäytelmissä ja toimi Iisalmen yhteiskoulussa sijaisopettajana.¹³⁷ Taloudellisessa mielessä hänen ei mitä ilmeisemmin ollut tällöin välttämätöntä hankkia lisätienestejä esimerkiksi käännoistöillä. Vaikuttaakin siltä, että hän alun perin alkoi kääntää teosofisia tekstejä kiinnostuksesta aiheeseen ja sai niistä hyvin pienen rahallisen korvauksen. Teosofisella Seuralla ei ollut koskaan suurta määrää rahaa käytettävissään, mikä ilmenee eri tavoin useissa Ervastian Ignatiukselle lähettämässä korteissa ja kirjeissä:

Lähetän tässä teille ristisiteen, joka sisältää kaikki tarpeelliset asiapaperit. Postikulunkien välttämiseksi voitte lähettää kaikki paperit yhtä aikaa: sisäänkirj., vuosimaksut ja looshikirjan lunastuksen. Odotan nyt teiltä asianomaiset paperit, jotta sitten voisin lähettää jäsen- ja yhdistyskirjat.¹³⁸

Vuosisadan alku ensimmäisen maailmansodan molemmin puolin oli muutenkin yleisesti taloudellisesti niukempaa aikaa. Ervast ja Ignatius keskustelivat kirjeissä paljon teosofisen työn eri puolista ja ne sisältävät hyvinkin avointa pohdintaa myös raha-asioista:

P.S. Ei O.Y. Tietäjä nyt ole miljoonaliike eikä kukaan rahamies siihen rahojaan pane ansaitakseen, voittaakseen. Aatteen harrastuksesta se tapahtuu ja sitä varten, että minulla olisi tilaisuutta syventyä kirjalliseen työhön, jota en edes siinä määrin kuin Väinö tähän saakka ole voinut tehdä. Mediteeraa sitä!¹³⁹

Tällainen jatkuva pohdinta antaa kuvan siitä, että rahan kanssa oli jatkuvasti tiukkaa. Toki ympäröivässä yhteiskunnassa kuohui, ja tilanne oli varmasti vaikea monella muullakin järjestöllä, kun ihmisillä oli pulaa rahasta. Tilanne teosofisissa piireissä ei ollut ainakaan merkittävästi parantunut 1930-luvulle tultaessakaan:

¹³⁶ Ignatiusten lapset olivat Irja (s. 1900 Helsingissä), Pentti (s. 1902 Helsingissä), Väinö Väinönpoika (s. 1904 Iisalmissa) ja Aune Kyllikki (s. 1906 Iisalmissa). Poppius 1942, 69.

¹³⁷ Klinge 2006, 560.

¹³⁸ Pekka Ervastian kortti Kyllikki Ignatiukselle 28.II.1908. Jäljennös postikortista, jäljennetty 13.4.1942. Pirjo ja Seppo Aallon yksityisarkisto. Kopiot tutkimuksen tekijän hallussa.

¹³⁹ Kirjeessä jää epäselväksi, tarkoitetaanko Väinöllä Ervastian työtoveria Valvannetta vai Ignatiuksen puolisoa. Pekka Ervastian kirje Kyllikki Ignatiukselle 5.11.1919. Jäljennös viestistä (muotoa ei täsmennetty, mutta pituuden - kaksi sivua - perusteella todennäköisesti kirje), jäljennetty 14.4.1942. Pirjo ja Seppo Aallon yksityisarkisto. Kopiot tutkimuksen tekijän hallussa.

Minustakin olisi erinomaista saada En sierskas öden (Incidents in the life of Mme Blavatsky) suomeksi ja julkaista se Ruusu-Ristissä. Asia on vain se, etten ymmärrä, mistä saan varoja suomennostyön palkkaamiseksi. Jos sen saisi ilmaiseksi, ei olisi hätää. Mutta kuka vaikeina aikoina pystyy siihen?¹⁴⁰

Pohjimmiltaan Ignatius ei koskaan sopeutunut täysin uuteen elämänpiiriinsä ja sen ympärille rakentuvaan arkeen Iisalmessa.¹⁴¹ Jo 20. maaliskuuta vuonna 1914 Aino Kallas kuvailee päiväkirjassaan tunnustusta, joka tapahtui hänen vieraillessaan Ignatiusten luona: ”Kyllikki itki eilen ja purki sydämensä, kuten olin odottanutkin. Hän odottaa vain lasten täysikasvuiseksi tuloa mennäkseen omaa tietään.”. Kallas lopettaa merkinnän huomauttaen, ettei siinä kodissa kukaan ole lapsia lukuun ottamatta iloinen.¹⁴² Käytössäni olleen aineiston perusteella on vaikea arvioida, kuinka perhekeskeinen Ignatius oli. Ehkä hänen voisi muotoilla olleen perheuskollinen, sillä Ignatiukset erosivat lopulta vasta kun nuorin lapsista oli jo 17-vuotias. On mahdollista, että Kyllikki Ignatiuksella oli palo tehdä jotain omaa ihan vain itseään varten. Kallaksen päiväkirjassa käyttämä ilmaus ”oma tie” voi viitata mihin vaan, tai olla hänen oma kielikuvansa. Aineisto ei tästä kerro enempää.

Todennäköisesti Kyllikki Ignatius kaipasi jo tuossa vaiheessa takaisin Helsinkiin. Hänen miehensä pyrki Klingen mukaan 1910-luvulla mahdollistamaan muuton pääkaupunkiin hankkimalla oikeudet johonkin Helsingin apteekkiin, mutta ei onnistunut siinä. Lopulta Väinö Ignatius muutti Helsinkiin 1918 ja perhe seurasi perässä seuraavana vuonna.¹⁴³ Sen tarkempia syitä tähänkään ei ole selvillä, mutta kyseessä lienee monien asioiden summa. Ignatiukselle tärkeä teosofinen elämänpiiri toimi aktiivisemmin pääkaupunkiseudulla, jossa Ervastkin asui. Teosofisen Seuran mahdollinen jakaantuminen kahteen seuraan puhutti vuoden 1919 alkupuolella. Vielä kesällä 1918 Ervast kirjoitti Ignatiukselle:

Olen ehdottomasti sillä kannalla, että seurassa ei saa tapahtua hajaannusta. Tuskin vielä voin ajatella ylisihteeriyttä, sillä odotan T. S:n laillistuttamista, jota nykyinen suunta kiirehtii. Mutta Angervo lupasi minulle, että hän jää, jos ei Väinö tule. Koeta saapua vuosikokoukseen. Luulen, että se jokatapauksessa tulee milenkiintoiseksi ja opettavaksi.¹⁴⁴

¹⁴⁰ Pekka Ervastin kirje Kyllikki Ignatiukselle 27.1.1932. Jäljennös, jäljennetty 7.4.1942. Pirjo ja Seppo Aallon yksityisarkisto. Kopiot tutkimuksen tekijän hallussa.

¹⁴¹ Klinge 2006, 559–560.

¹⁴² Kallas 1978, 637.

¹⁴³ Klinge 2006, 560.

¹⁴⁴ Myös tässä kirjeessä on kirjoitusvirhe, milenkiintoiseksi. Pekka Ervastin kirje Kyllikki Ignatiukselle 7.8.1918. Jäljennös viestistä (muotoa ei täsmennetty, mutta sivun mitan perusteella todennäköisesti kirje), jäljennetty 14.4.1942. Pirjo ja Seppo Aallon yksityisarkisto. Kopiot tutkimuksen tekijän hallussa.

Suomen Teosofinen Seura vietti vuoden 1918 vuosikokouksen ja -juhlan elokuun 17.–18. päivänä osin järjestön päämajassa Oulunkylässä ja osin Helsingissä.¹⁴⁵ Sen lisäksi, että Iisalimesta oli sinne normaaliaikaankin pitkä matka, kesällä 1918 elettiin vielä Suomen sisällissodan jälkeisiä poikkeusaikoja vankileireineen. Syksyllä 1919 Ervast suunnitteli jonkinlaista matkaa ja siihen liittyvässä kirjeessä hän tiedusteli Ignatiukselta ”Onko sinun miehesi innostunut tähän tuumaan?”.¹⁴⁶ Tämäkin irrallinen lause ilman Ignatiuksen kirjettä, jossa mahdollisesti olisi vastattu tähän kysymykseen, jää tarkemman tulkinnan osalta arvoitukseksi. Väinö Ignatiuksen teosofisesta kiinnostuksesta ei ole mitään viitteitä.

Ervastin kirjeessä marraskuussa 1919 todetaan, että ”Ikäväkseni en voi ottaa Väinön kirjoituksia, koska ne tittelistä päättäen ovat yhteiskunnallis-poliittisia, jommoisia johtokunta ei nyt halua Tietäjään. Onni siis oli, etten tullut niitä umpimähkään ostaneeksi.”¹⁴⁷

Kontekstista jää epäselväksi, käydäänkö keskustelua Kyllikki Ignatiuksen puolisoista Väinöstä vai jostain muusta Väinöstä. Kyseessä voisi olla myös Väinö Valvanne, mutta koska hän oli kuollut jo keväällä 1919, ajankohta saa pohtimaan muita vaihtoehtoja. Ervastin mainitsema yhteiskunnallis-poliittinen sisältö olisi tuki Valvanteen taustan huomioiden mahdollista, sillä syytteiden mukaan Valvanne oli ollut Kansalaissodan aikaan mukana punaisen hallinnon toiminnassa.¹⁴⁸ Toki myös Väinö Ignatius oli Klingen mukaan ainakin aikalaispuheiden perusteella yhdistetty 1910-luvun lopulla nimenomaan punaisten puolelle, vaikkakin aiemmin perheessä oli luettu hallituksenvastaisen opposition salaista *Fria Ord*-lehteä, jota vastarintaliike oli toimittanut.¹⁴⁹ Molemmat Väinöt olivat siis ainakin jossain määrin poliittisesti aktiivisia.

Viimeisinä vuosina ennen Valvanteen kuolemaa Ervastilla ja Valvanteella oli omat erimielisyytensä¹⁵⁰, ja sen puoleen kirjeen jatko voisi tuki viitata:

---Mitä muuten puhuit Väinöstä y.m., olen jo muualta saanut kuulla. En voi pitää semmoista puhetta muuta kuin lapsellisena, koska Väinölle Hugolle j.n.e. aina luettiin palkkio töistä

¹⁴⁵ *Tietäjä*, 1.7.1918, nro 7–8, 5.

¹⁴⁶ Pekka Ervastin kirje Kyllikki Ignatiukselle 25.9.1919, alkuperäinen. Pirjo ja Seppo Aallon yksityisarkisto. Kopiot tutkimuksen tekijän hallussa.

¹⁴⁷ Pekka Ervastin kirje Kyllikki Ignatiukselle 5.11.1919. Jäljennös viestistä (muotoa ei täsmennetty, mutta pituuden - kaksi sivua - perusteella todennäköisesti kirje), jäljennetty 14.4.1942. Pirjo ja Seppo Aallon yksityisarkisto. Kopiot tutkimuksen tekijän hallussa.

¹⁴⁸ Gullman 2020, 167–168.

¹⁴⁹ Klinge 2006, 561–564.

¹⁵⁰ Tästä lisää mm. Gullman 2020, 158–159, 162–163.

saman kerta kaikkiaan päätetyn taksan mukaan, jonka mukaan minullekin maksettiin. Onko syntynyt legenda siitä, että minä muka olen hyötynyt Kustannusliikkeestä ja Tietäjistä, vaikka Väinö esim. aivan hyvin tiesi, ettei minulla alussa ollut penniäkään palkkaa kustannusliikkeestä ja vasta v:sta 1915 (kesällä) lähtien nostin palkkaa ensin 50:-, sitten 75:- ja nyt Osakeyhtiön aikana 300:- kuukaudessa.¹⁵¹

Kirjeessä Ervast käyttää imperfektiä, mikä myös voisi viitata jo edesmenneeseen Valvanteeseen. Nimenä Hugo melko todennäköisesti viittaa tässä Valvanteen veljeen, joka oli veljensä tavoin mukana suomalaisessa teosofiassa.¹⁵² Toki kirjeessä saatetaan puhua myös molemmista Väinöistä. Jälleen harmillinen arvoitus, joka ei ratkea täysin aukottomasti ilman mahdollisuutta tarkastella molempien osapuolten kirjeitä.

Ervast korostaa kirjeessä myös kaikkien Suomen Teosofisen Seuran parissa työskennelleiden tasa-arvoista kohtelua ja yrittää asettaa itsensä samalle viivalle raha-asioissa.¹⁵³ Ervastia on toisaalta moitittu itsevaltiudesta, sillä hänen on kuvattu olleen voimakas ja hallitseva persoona, joka halusi määrätä asioista itse.¹⁵⁴ Ervastista puhuttaessa on pidettävä mielessä, että hänestä julkisuuteen tuotu kuva on kuitenkin aina vain yhden ihmisen näkökulma eli kertojan luoma kuvaus hänestä. Viimeisimmät elämäkerrat eivät ole aikalaiskuvauksia, joten ne sisältävät myös paljon toisen käden tietoa hänestä. Erityisesti silloin, kun teosofian parissa itsekin toimiva henkilö kirjoittaa järjestön ihailusta johtajasta elämäkerran, voi perustellusti olettaa, että joitakin luonteenpiirteitä ja tapahtumia saatetaan nostaa enemmän esiin kuin toisia. Niin tai näin, Ignatiuksen ja Ervastin välillä lähetetyistä kirjeistä en ole löytänyt yllä mainittua sananvaihtoa vakavampia erimielisyyksiä, jotka olisivat tulkintani mukaan vaikuttaneet heidän väleihinsä negatiivisesti. Käytettävissäni ei kuitenkaan ole ollut täydellisen kattava kirjeenvaihto, joten asian arviointi on vaikeaa. Uskon silti, että he jakoivat hyvin samankaltaisen arvomaailman ja maailmankatsomuksen.

Sääty-yhteiskunnan mureneminen vapautti yksilön pala kerrallaan perinteisistä toimijuuden rooleista ja 1900-luvulle tultaessa myös avioliitto yksityistyi, sillä se perustui entistä

¹⁵¹ Pekka Ervastin kirje Kyllikki Ignatiukselle 5.11.1919. Jäljennös viestistä (muotoa ei täsmennetty, mutta pituuden - kaksi sivua - perusteella todennäköisesti kirje), jäljennetty 14.4.1942. Pirjo ja Seppo Aallon yksityisarkisto. Kopiot tutkimuksen tekijän hallussa.

¹⁵² Lehden mukaan Hugo Valvanne (1894–1961) oli edellisenä vuonna ollut Suomen Teosofisen Seuran hallituksen jäsen ja propagandasihteeri. Tietäjä, 1.9.1918, nro 9, 6. Ks. myös Harmainen & Kemppainen 2020, 25.

¹⁵³ Kirjeessä Ervast myös muistuttaa, että kaikesta on olemassa kirjanpito, jota vuodesta 1916 alkaen on pitänyt Helmi Rissanen. Pekka Ervastin kirje Kyllikki Ignatiukselle 5.11.1919. Jäljennös viestistä (muotoa ei täsmennetty, mutta pituuden - kaksi sivua - perusteella todennäköisesti kirje), jäljennetty 14.4.1942. Pirjo ja Seppo Aallon yksityisarkisto. Kopiot tutkimuksen tekijän hallussa.

¹⁵⁴ Gullman 2020, 135, 149–150.

enemmän tunteisiin ja samalla siitä tuli haavoittuvaisempi kuin aiemmin.¹⁵⁵ Ensimmäisen maailmansodan jälkeen sukupuolten välillä vallitsi paikoin määrällinen epäsuhta naimattomien nuorten aikuisten kesken samalla kun paljon naisia oli myös jäänyt leskeksi. Naisilla alkoi olosuhteiden pakostakin olla enemmän mahdollisuuksia elää yksin niin taloudellisesti kuin yhteiskunnan moraalisen katseenkin näkökulmasta. Sota muutti moraalikäsitteitä ja avioliiton ulkopuoliset suhteet eivät olleet harvinaisia. Moderni nainen sai tavoitella muutakin kuin avioliittoa tai äitiyttä.¹⁵⁶ Avioerot eivät olleet ihmisille vielä 1920–1930-luvuilla arkipäivää, mutta kyseessä oli kuitenkin hitaasti yleistynyt ilmiö.

Ignatiuksen aikalaisen Helmi Krohnin ja hänen miehensä Eemil Setälän avioero vuonna 1913 herätti Helsingin piireissä paheksuntaa, mutta erot yleistyivät jatkuvasti ja 1920-luvulla niiden määrä oli jo nelinkertainen edelliseen vuosikymmeneen verrattuna.¹⁵⁷ Krohn kirjoitti ristiriidasta naisen elämän vapauksien ja velvollisuuksien välillä jo 1910-luvulla Katri Andersinille osoitetussa kirjeessään, jossa Krohn toteaa ”Meidänlaiset naiset, me tarvitsemme vapautta. - - Sillä sydämen pohjassa on sellainen ihmeellinen kaiho, joka ei löydä tyydytystä neljän seinän sisäpuolella.”¹⁵⁸ Samassa kirjeessä hän tarkastelee myös nuorena solmittua avioliittoaan kriittisessä valossa ja kehottaa nuorempaa kirjeystävänsä iloitsemaan enemmän ennen kuin sitoo itsensä keneenkään.

Avioero toi myös etenkin naisille eteen taloudelliset realiteetit, sillä yksinhuoltajan arki oli 1900-luvun alussa monin tavoin vaikeampaa kuin tänä päivänä. Käytännössä sekä Ignatiuksen että Krohnin oli usein keskityttävä sellaisiin töihin, joista maksettiin paremmin ja tehtävä muita kirjallisia tehtäviä sen vähäisen vapaa-ajan puitteissa mitä perheen asioiden hoitamiselta jäi.¹⁵⁹ Tätä näennäistä toimijuutta voi kutsua myös passiiviseksi toimijuudeksi, sillä varsinainen toiminta ei ollut niin omaehtoista, kuin toimijuus parhaimmillaan voi olla. Kun toimijuuden tapa ja muoto valikoituu pakon sanelemana, se ei ole sellaista aktiivista toimijuutta, jossa toimijalla on valinnanmahdollisuus. Vuonna 1923 tapahtuneen avioeron jälkeen Kyllikki Ignatiuksen kääntäjänura jatkui aktiivisena, sillä hän hyödynsi laajaa kielitaitoaan ja elätti itsensä Helsingissä kielenkääntäjänä. Yksi vakituinen käänösasiakas oli

¹⁵⁵ Häggman 1994, 217. Tuohela 1997, 140.

¹⁵⁶ Hapuli 2000, 94–97.

¹⁵⁷ Hjelt, Leskelä-Kärki & Oksama-Valtonen 2021, 191–192.

¹⁵⁸ Hjelt, Leskelä-Kärki & Oksama-Valtonen 2021, 186–187.

¹⁵⁹ Leskelä-Kärki on käsitellyt kirjoittamiseen liittyviä taloudellisia kysymyksiä naisnäkökulmasta useammassa teoksessaan. Ks. esim. Leskelä-Kärki 2006, 463–471 ja Leskelä-Kärki 2017, 76–82.

Klingen mukaan professori Iivari Leiviskä, joskin itsenäisen elämän alku oli ilmeisesti taloudellisesti melko vaikeaa.¹⁶⁰

Avioero oli Kyllikki Ignatiuksen elämässä merkittävä käännekohta, sillä hänen sosiaalinen verkostonsa muuttui avioeron myötä suppeammaksi ja hän suuntautui yhä enemmän kohti teosofista toimintaa. Mikään löytämäni aineisto ei suoraan osoita, että Ignatius olisi suljettu ulos piireistä, mutta avioero oli kuitenkin yhä tabu, joten se varmasti vaikutti jollain tavalla ystävyys-suhteisiin. Ainakaan Jalavan tai Kallaksen välisissä kirjeissä ei enää mainittu Ignatiuksen nimeä, ei hyvässä tai pahassa. En ole myöskään löytänyt viitteitä siitä, että Ignatius olisi ollut enää vanhemmilla päivillään yhteydessä heidän kanssaan. Myöskään avioliiton päättymisen varsinaisista syistä ei ole varmaa tietoa, mutta voi olla, että Ignatiuksen aktiivinen teosofia ja halu toimia naisena aktiivisesti järjestön parissa kiristi avioparin välejä. Naisen ja miehen välistä ystävyttäkään ei välttämättä ollut tuossa ajassa helppoa ymmärtää, vaikka Ervastin ja Ignatiuksen välinen suhde olikin ennen kaikkea rakentunut teosofian parissa tapahtuvan toimijuuden ympärille, eikä ole mitään syytä epäillä kyseessä olevan mitään muuta.

Teosofisissa piireissä Ignatiuksella oli kuitenkin muita ystäviä. Myöhemmässä vaiheessa elämäänsä hän kirjoitteli Seattlessa asuneen ystävättärensä, suomalaisen balettitanssija Margit Lilius-Mustapan kanssa. Lilius-Mustapa tunnetaan Suomalaisen Oopperan suurena ballerina, joka olisi päässyt 12-vuotiaana opiskelemaan venäläiseen Mariinski-teatteriin ja vieraili baletin tiimoilta myös muun muassa Pariisissa ja Milanon La Scalassa 1920-luvulla. 1940-luvulla hän muutti Yhdysvaltojen länsirannikolle, jossa hän tutustui lähemmin teosofiaan. Ei ole varmaa, kuinka ja milloin he tutustuivat Ignatiuksen kanssa, mutta heitä yhdisti kiinnostuksen aiheiden lisäksi ainakin teosofinen käännöstyö, sillä myös Lilius-Mustapa käänsi teosofisia tekstejä englannista suomen kielelle.¹⁶¹ Hän oli myös naisten oikeuksien puolesta puhuja, mikä ilmenee muun muassa 1960-luvulla julkaistussa lehtihaastattelussa, jossa hän oli todennut ”Entä miksi naiset meillä seisovat syrjässä? Miksi he eivät herää, ryhdy toimeen? Naisten tehtävänä on lopettaa sodat ja levittää maailmalle

¹⁶⁰ Klinge 2012, 101, Klinge 2006, 559. Iivari Leiviskä (1876–1953) oli Helsingin yliopiston maantieteen professori ja tiede-elämässä tunnettu vaikuttaja. Hän kuului Akateemisen Karjala-Seuran perustajiin ja oli myös suomalaisuustaistelija sekä oppikirjantekijä, joka tunnettiin erityisesti kansantajuisista teoksistaan. Löytönen 1997.

¹⁶¹ Tutkimuksen tekijän hallussa on Pirjo Aallolta saatu kansio, jossa on Margit Lilius-Mustapan esitelmiä, kirjoituksia ja käännöksiä 1950–1980-luvuilta.

maailmankaikkeuden sanomaa: rakkauden sanomaa.”¹⁶² Tällainen ajattelu kuulostaa hyvin samankaltaiselta kuin se keskustelu, mitä Suomessa teosofien parissa käytiin lehtien sivuilla jo vuosisadan alussa.

Lisäksi myös Lilius-Mustapa oli ilmeisesti jossain määrin mukana teosofisessa koulutoiminnassa, sillä hän kertoo työskennelleensä emäntänä ja balettiopettajana Happy Valley -high schoolissa. Tämän koulun perustajiin kuului hänen mukaansa Krishnamurti ja siellä toimintaperiaatteena olivat hänen oppinsa, kuten ”nuorten oli kasvatettava itse toisiaan ja heitä oli autettava kehittymään luoviksi yksilöiksi.”¹⁶³ Hän oli myös teosofi, mutta toimi aktiivisesti nimenomaan Yhdysvalloissa ja on mahdollisesti siksi jäänyt näiden yhteyksien puolesta melko tuntemattomaksi henkilöksi Suomessa. Lisäksi hän kertoi vanhemmilla päivillään avoimesti eri puolilla maailmaa näkemistään lentävistä lautasista ja kohtaamisistaan avaruusihmisten kanssa, mikä on mahdollisesti vaikuttanut hänen uskottavuuteensa.¹⁶⁴ Krohnin lailla myös Lilius-Mustapa kertoo saaneensa jonkinlaista ohjausta kirjoituksiinsa ja hän muun muassa nimeää saaneensa sanoman ”Venuslaiselta opettajalta joka johti kaksi viimeistä vuotta kirjoitustani.”¹⁶⁵ Vuonna 1950 päivätyissä kirjeissä Ignatiuksen ja Lilius-Mustapan välillä käytiin keskustelua ainakin henkisistä kokemuksista, loosheista ja kirjoista, kuten Steinerin Atlantis-tutkimuksesta.¹⁶⁶ Samanlaisia kiinnostuksenkohteita näillä kaikilla naisilla selvästikin oli.

Ignatiuksen ystäväpiirissä oli aktiivisia naistoimijoita, joiden elämää olen suhteuttanut tässä luvussa häneen käsittelemällä hänen nuoruuttaan Helsingissä ja myöhempiä vaiheitaan Iisalmessa, mikä selittää samalla Ignatiuksen sosiaalisten piiriensä rakentumista. Lapsuus Helsingissä, opiskeluaika sekä perheen tuttavapiiri vaikuttivat siihen, millainen nuori nainen Ignatiuksesta kasvoi. Tuohon aikaan luokkarajat olivat Suomessakin edelleen olemassa, vaikka ne olivatkin jo murentumassa, mutta suvun ja sen kautta saadun nimen sekä aseman

¹⁶² *Jaana* 11/1965, 41.

¹⁶³ Todennäköisesti Lilius-Mustapa tarkoittaa tällä koululla Ojaissa Kaliforniassa sijaitsevaa ”The Happy Valley School”-nimistä 1940-luvulla perustettua koulua, joka tunnetaan nykyään nimellä ”Besant Hill School of Happy Valley”. Tämän koulun perustamisen taustalla ovat niin Annie Besant kuin Jiddu Krishnamurtikin. Enemmän Krishnamurtista mm. Gullman 2020, 127, 136–138. Koulusta ja haastattelusta tarkemmin ks. *Jaana* 11/1965, 40. Ks. myös <https://www.besanthill.org/about/history-heritage/>

¹⁶⁴ *Helsingin Sanomat* 11.9.1988, 64 ja *Jaana* 11/1965, 38–41.

¹⁶⁵ Lilius-Mustapa 1965, 1. Tutkimuksen tekijän hallussa on Pirjo Aallolta saatu kansio, jossa on Margit Lilius-Mustapan esitelmiä, kirjoituksia ja käännöksiä 1950–1980-luvuilta.

¹⁶⁶ Margit Lilius-Mustapan kirjeet Kyllikki Ignatiukselle, 8.6.1950, 7.9.1950 ja 29.9.1950. Alkuperäiset kirjeet Pirjo ja Seppo Aallon kokoelmassa. Kopiot tutkimuksen tekijän hallussa.

merkitys oli yhä tunnistettavissa. Yksityinen ja julkinen elämä alkoivat myös sekoittua yhä enemmän, kun Ignatiuksesta tuli aktiivinen kirjoittaja ja kääntäjä. Hän luopui turvatusta elämästään avioeron myötä, ja yhtenä selittävänä tekijänä luultavimmin oli juuri hänen kiinnostuksensa teosofiseen elämään ja uuden tiedon etsimiseen. Ignatius selvästi pysyi kuolemaansa asti kiinnostuneena teosofiasta ja pyrki kehittämään itseään henkisesti puolella aktiivisesti.

3.2 Ignatiuksen toimijuus suomalaisessa teosofiassa

Jokaisella ihmisellä on useita viitekehyksiä ja toimintaympäristöjä, joiden vaihtuessa ihmisellä voi havaita olevan monenlaista toimijuutta, joka ei ole myöskään toisiaan poissulkevaa. Naisilla on aina ollut monia erilaisia rooleja perheidensä ja sukupiiriensä jäseninä. Heillä on ollut monenlaista valtaa käytettävissään, vaikka nainen oikeudellisessa mielessä pitkään olikin pikemmin vallankäytön kohteena kuin aktiivisena toimijana. Naisen asema ja valta yhteiskunnassa on muotoutunut monien erilaisten vuorovaikutussuhteiden kautta, sillä vaikka esimodernin ajan aatelinainenkin oli toisille ylempiarvoinen, oli hän silti samaan aikaan toisille myös alamainen. Käytöskoodisto eri tilanteissa muodostui tämän arvoasteikon kautta. Ihmiset ovat aina olleet yhteydessä toisiinsa sekä ympäristöönsä monimutkaisen käyttäytymiskoodiston ja erilaisten kommunikaatiotapojen välityksellä.¹⁶⁷ Kun siis puhutaan jonkun henkilön tai ryhmän toimijuudesta, täytyy määritelmiä tehtäessä huomioida monenlaiset toistensa kanssa limittyvät toimijuuden kentät.

Modernisoituvassa maailmassa sukupuoli ei ollut ainoa merkityksellinen kategoria, sillä kulttuurinen ja sosiaalinen tausta toivat mukanaan suhteita ja verkostoja, joiden kautta työtilaisuuksia avautui.¹⁶⁸ Iisalmen aikoina teosofisen kirjallisuuden kääntäminen oli Ignatiukselle kuitenkin todennäköisesti enemmän aatteellisista motiiveista ja omasta kiinnostuksesta alkanut harrastus.¹⁶⁹ *Omatunnossa* julkaistiin joulukuussa 1907 Ignatiuksen kirjoittama artikkeli *Haapakummun Anna Mari*. Artikkelissa hän kuvailee tapaamistaan naisen kanssa, jonka ”suvussa tuntuvat psyykkiset ominaisuudet käyneen perintönä. Ellemme väärin muista, oli hänen isoäitinsä ollut kaukonäkiä ---” ja joka osaa ”--- ilmestyksensä avulla parantaa sairaita, löytää kadonneita kapineita ja jossakin määrin ennustaa.”¹⁷⁰ Tämä teksti

¹⁶⁷ Lahtinen 2007, 34, 189–193. Rogge 2011, 12.

¹⁶⁸ Leskelä-Kärki 2006, 627.

¹⁶⁹ Klinge 2012, 101.

¹⁷⁰ *Omatunto*, 15.12.1907, nro 12, 16–18.

kuvaa omalla tavallaan Ignatiuksen maailmankuvaa ja käsitystä tuonpuoleisesta. Hän vaikuttaa uskoneen ainakin jossain määrin tämän juuri tapaamansa naisen kykyihin.

Ignatiuksen tiedetään kääntäneen satoja sivuja teosofista kirjallisuutta englannista, saksasta ja ranskasta ja hän saattaa olla aikansa tuotteliain teosofisen kirjallisuuden suomentaja. Suuri osa tuon ajan teosofisista julkaisuista ja muista kielistä käännetyistä teoksista on anonyymejä, mutta kontekstin perusteella osa K.I. nimimerkillä käännetyistä ja julkaistuista teksteistä on mahdollistaa yhdistää Ignatiukseen melko aukottomasti. Hän avusti varmasti ainakin *Ervastin* lehtiä *Omatunto*, *Tietäjä* ja *Ruusu-Risti*, ja näiden lehtien sivuilla mainostettiin myös hänen kääntämiään teoksia, kuten *Lummesarja I. Satuja*¹⁷¹ ja *Seikkailu Rosenkreuziläisten luona*.¹⁷² Aino Kallas vieraili Kyllikki Ignatiuksen luona Iisalmessa maaliskuussa 1914 ja kuvaili päiväkirjassaan Ignatiuksen huoneen pöydän olleen täynnä teosofista kirjallisuutta ja kaikkialla hyllyillä lisäksi Annie Besantin spiritistisiä kirjoja.¹⁷³ Tuolloin Ignatius oli jo aktiivisesti mukana teosofisessa toiminnassa. Myös Eino Leinon *Sunnuntai*-lehdessä mainitaan 1910-luvulla useaan otteeseen Kyllikki Ignatius lehden toimittamista avustaneena henkilönä. Useampia hänen käännöstekstejään julkaistiin lehdessä kesällä 1916.¹⁷⁴

Teosofisen Seuran jakautumisen jälkeen Ignatiuksen kääntämiä kirjoja mainostettiin myös *Teosofi*-lehdessä, jossa esimerkiksi syyskuussa 1924 kerrottiin Kyllikki Ignatiuksen suomentaneen Annie Besantin teoksen *Tajunta. Lisää sielutieteen tutkimukseen*.¹⁷⁵ Hänen työtään myös kehuttiin vuolaasti:

Lopuksi en voi olla mainitsematta muutamaa sanaa suomennostyöstä. Se ei suinkaan kuulu helpoimpiin tehtäviin. Ei ainoastaan Mestarien käyttämä sanontatapa, joka lausemuodoltaan ja kielirakenteeltaan on erikoinen, (he katsoivat englannin kielenkin riittämättömäksi ilmaisemaan esitystään) vaan itse kirjeiden henki, sanoihin ja riveihin väliin intuitiivisesti havaittavaksi kätkeyty merkitys, asettaa suomentajalle erikoisia vaikeuksia ja vaatimuksia. Että rouva Kyllikki Ignatius tässä on onnistunut harvinaisen hyvin, sen voi todeta jokainen, joka vertaa suomennosta alkuperäiseen englantilaiseen. Hän on säilyttänyt kirjeiden hengen, joka

¹⁷¹ Alkuperäisen teoksen tietoja en ole löytänyt, mutta K. Ignatius käänsi sen englannista ja Hilikka Finne laati kuvituksen. Kustantaja Teosofinen kirjakauppa ja kustannusliike 1913. Ks. esim. *Tietäjä*, 15.12.1913, nro 12, 11.

¹⁷² Alkuperäisen teoksen on kirjoittanut Franz Hartmann ja sen suomenkielisen painoksen on kustantanut K.O.Y. (eli kustannusosakeyhtiö) *Tietäjä*. *Ruusu-risti : okkultinen aikakauskirja*, 1.9.1922, nro 7, 32.

¹⁷³ Kallas 1978, 636–637.

¹⁷⁴ *Fiona Macleod*, alkuperäinen kirjoittaja M. F. Howard. Aikakauskirjasta *Herald of the Star* suomentanut Kyllikki Ignatius. *Sunnuntai*, 25.6.1916, nro 24–25, 4–6. *Musiikista Tagoren runoudessa, I ja Musiikista Tagoren runoudessa, II* ovat mahdollisesti osin Ignatiuksen omaa tekstiä, mutta ilmeisesti ne ainakin perustuvat Tagoren teokseen *Sadhana: The Realization of Life*. *Sunnuntai*, 9.7.1916, nro 27, 1–2 ja *Sunnuntai*, 16.7.1916, nro 28, 1.

¹⁷⁵ *Teosofi*, 1.9.1924, nro 9, 34. Ks. myös Jokipii 1937, 236.

on pääasia, joskin muodollista puolta kukin tietenkin mestaroisi mielensä ja kielitaitonsa mukaan.¹⁷⁶

Aaltojen kokoelmassa on useita Ignatiuksen käännös- ja kirjoitustöitä¹⁷⁷, mutta näiden käsikirjoitusten varsinaisesta tarkoituksesta tai mahdollisista tilaajista on vaikea tehdä mitään johtopäätöksiä. Osan teksteistä pystyy otsikoiden perusteella jäljittämään teosofisten lehtien sivuille ja osa puolestaan on selkeitä käännöstöitä, koska niissä mainitaan alkuperäinen kirjoittaja, kuten Leadbeater, Blavatsky, Steiner ja Manly B. Hall.¹⁷⁸ A. E. Jokipiin *Teosofinen Liike Suomessa* (1937) teoksen teosofisia lähteitä listaavassa luettelossa mainitaan myös Max Heindelin *Rosenkreutsiläinen maailmankatsomus eli mystillinen kristinoppi*, joka on julkaistu suomeksi 1922 Kyllikki Ignatiuksen suomentamana, sekä Amélie A. Gédalgen *Vihkimyksen symboliikka*, jonka suomentajaksi mainitaan Kyllikki Aspelin-Ignatius 1926.¹⁷⁹ Jokipiin teos on saanut teosofien parissa jo tuoreeltaan arvostelua osakseen, sillä Jokipii oli ilmeisesti kirkkoherra ja suhtautui teosofiaan melko kriittisesti.¹⁸⁰

Ignatiuksen kirjallinen toimijuus ilmenee eri tavoin tässä tutkielmassa käytetyissä lähdeaineistoissa. Teksti *Vaikutelmia Ruusu-Ristin vuosijuhlilta* julkaistiin Ruusu-Ristin elokuun numerossa vuonna 1923. Ignatius kuvaa siinä hänelle annettua kirjoitustehtävää näin:

Tehtäväkseni on Neuvoston puolesta annettu selostaa näitä juhlia niille veljille, joilla ei ollut tilaisuutta saapua Helsinkiin. Mutta koska kahden juhlatilaisuuden, nim. uusien jäsenien juhllallisen vihkimisen sekä esoteeristen ryhmien kokousten ohjelmat ovat yksityisiä, jää oma kertomukseni etupäässä selostukseksi siitä hengestä ja niistä tunnelmista, mitkä käsitykseni mukaan liikkuvat juhlayleisön mielessä.¹⁸¹

¹⁷⁶ *Teosofi*, 1.1.1933, nro 1, 37.

¹⁷⁷ Käsikirjoituksia on mm. seuraavilla otsikoilla: *Enkelijärjestöjen apu vapaamuurien looshityössä*, *Sinain vuori*, *Sinain ilmestys* ja *Kuvia Elämäkirjasta*. Lisäksi ruotsin kielellä oli sarja *Esoteriska skolor förr och nu*, joka piti sisällään muun muassa aiheet *I. Atlantis*, *II. Druidmysterierna*, *III. De egyptiska mysterierna* ja *IV. Oraklet i Delphi*, sekä myöhemmin käsin numeroidut *Kinas religioner* (1.), *Kungfutse* (2.), *Laotse och Tao te king* (3.) ja *Kinas trenne religioner* (4.), ja numeroimattomat *Skandinavernas asa-lara* ja *Niebelungenlied*. Valtaosa on kirjoitettu kirjoituskoneella, mutta joihinkin on tehty korjauksia ja merkintöjä myös käsin. Suurimmassa osassa ei ole lainkaan päiväyksiä. Alkuperäiset käsikirjoitukset Pirjo ja Seppo Aallon kokoelmassa. Kopiot tutkimuksen tekijän hallussa.

¹⁷⁸ Manly B. Hall (1901–1990) oli Kanadassa syntynyt ja Yhdysvalloissa vaikuttanut esoteerikko ja erittäin tuottelias kirjailija. Hänen kirjoittamia tekstejään oli Ignatiuksen käännöstekstejä sisältävässä kokoelmassa mm. *Marriage the Mystic Rite*, *Mental and Spiritual Alchemy*, *Parsifal: The Guileless Fool* ja *Psychology. False and True*. Alkuperäiset käsikirjoitukset Pirjo ja Seppo Aallon kokoelmassa. Kopiot tutkimuksen tekijän hallussa. Manly B. Hallista mm. Godwin 2005, 455–456.

¹⁷⁹ Jokipii 1937, 237.

¹⁸⁰ Sven Krohn tarkastelee teoksessa esitettyjä asioita ja oikoo niitä lehdessä. Ks. esim. *Ruusu-risti : okkultinen aikakauskirja*, 1.8.1937, nro 6, 20–26.

¹⁸¹ Päiväyksen mukaan selostus on kirjoitettu 28.5.1923 ja siinä kuvataan Ruusu-Ristin helluntaijuhlien tapahtumia 19.-21.5.1923. Allekirjoituksena on Kyllikki Ignatius. *Ruusu-Risti : okkultinen aikakauskirja*, 1.8.1923, nro 6, 26–34.

Tässä tekstissä ilmenee paremmin Ignatiuksen oma ääni, sillä toimeksiannon puitteissa hän saa käyttää kieltä käännöstöitä vapaammin:

Käytän tilaisuutta tässä yhteydessä lausuakseni mielipiteeni siitä merkityksestä, mikä musiikilla on henkisessä elämässämme ja iloni siitä, että niin runsaalla mitalla olemme siitä saaneet nauttia Ruusu- Ristin juhlissa ja varsinkin nyt vuosijuhlassamme. Meillä on jo kaikilla aavistus musiikin merkityksestä taikavoimana. H. P. B. sanoo Salaisessa Opissa äänen voimasta puhuessaan: »Se on sellainen mahti, jota ei miljoonan Niagararan synnyttämä sähkö voisi edes pieneltä osaltaan vastustaa, jos se ohjataan salaisella tiedolla. ---¹⁸²

Äänestä hän kirjoitti jo varhain *Tietäjässä*.¹⁸³ Musiikin ja äänen voimaan Ignatius oli tutustunut käännöstyössään ja todennäköisesti myös oman kiinnostuksensa kautta, sillä hän oli teosofisen seuran toiminnassa aktiivinen muutenkin kuin kirjoittajana. Ervastin 50-vuotispäivillä joulukuussa 1925 Ignatius johti Ruusu-Ristin kuoroa, joka esitti useita lauluja johtajansa syntymäpäivän kunniaksi.¹⁸⁴ Kontekstin perusteella on mahdollista, että Kyllikki Ignatius toimi 1930-luvulla myös opettajana oopperalaulaja Elbe Nissisen Musiikin Alkeiskoulussa, jossa opetettiin musiikin teorian ja soittotaidon lisäksi muun muassa useita eri kieliä kielikurssien muodossa.¹⁸⁵ Toisaalta *Naisten ääni* -lehti mainitsee myös useasti Suomalaisen naisliiton yhteydessä nimen Kyllikki tai Kylli Ignatius, joka on ollut mukana yhdistyksen toiminnassa. Hänen yhteydessään mainitun paikan (Vaasa) perusteella uskoisin kyseessä olevan nimikaima, joka oli naimisissa Kuopion maaherrana toimineen Gustaf Ignatiuksen kanssa, koska Kylliä tituleerataan ainakin toisinaan maaherrattareksi.¹⁸⁶ Naisliitto sopisi kuitenkin hyvin kuvaan myös naisten yhteiskunnallisen aseman puolesta kirjoittaneeseen teosofi Kyllikki Ignatiukseen.

Ruusu-Risti myös perusti Helsingin Kruununhakaan 1928 Kulmakoulun, jonka opetustyö perustui teosofiseen maailmankatsomukseen. Tiedollisen kasvatuksen ohella koulu pyrki kiinnittämään huomiota siveellisen tahdon kasvattamiseen Vuorisaarnan ihanteiden hengessä. Ervast näki Vuorisaarnan olevan varsinaisen kristinuskon mittapuu ja esitys, sillä Jeesuksen antaessa siihen liittyvät ohjeet opetuslapsilleen, ne annettiin myös kansan kuultaviksi. Ervast ajatteli tämän symboloivan tiedon uutta liittoa; aikaa, jolloin kaikesta tiedosta tulisi julkista.

¹⁸² *Ruusu-risti : okkultinen aikakauskirja*, 1.8.1923, nro 6, 31.

¹⁸³ *Äänen taikaa* julkaistiin heinäkuun numerossa, lopussa nimikirjaimet K. I. *Tietäjä*, 1.7.1915, nro 7–8, 33–37.

¹⁸⁴ *Ruusu-Risti : okkultinen aikakauskirja*, 1.1.1926, nro 1, 24–26. Kyllikki Ignatiuksen laulutaidoista ja musiikkiharrastuksesta kertoo myös Klinge. Klinge 2006, 530.

¹⁸⁵ *Naisten ääni*, 1.10.1932, nro 17, 16.

¹⁸⁶ *Naisten ääni*, 3.7.1915, nro 21, 4 ja 15.5.1937, nro 10–11, 7. Ks. myös Klinge 2006, 518.

Käytännössä tätä aatetta toteutettiin koulussa esimerkiksi aamuhartauden yhteydessä, jolloin jokainen lausui aamulupauksen sanoin ”Tahtomme olla hyviä, puhtaita, rehellisiä, rauhallisia ja rakastaa kaikkia ajatuksissamme, sanoissamme ja teoissamme.”.¹⁸⁷ Koulun opetusohjelmaan otettiin oma oppiaine sielunelämän terveysoppi, jossa jotain tiettyä siveellistä käskyä opetettiin asettamalla se sellaiseksi ihanteeksi, jota noudatettiin jokapäiväisessä toiminnassa.¹⁸⁸ Koulun entinen opettaja kuvaili opetuksen sisältäneen

--- kaksi tavoitetta: toisaalta oppilaan pitäisi oppia ymmärtämään itseään ja omia ongelmiaan sekä ratkaisemaan niitä saadun tiedon avulla ja toisaalta hänen tulisi oppia ymmärtämään toisia ihmisiä, ihmisten erilaisuutta, käyttäytymiseen vaikuttavia tekijöitä, ihmissuhteiden ”pelisääntöjä”, ja näin hän oppisi empatiaa eli myötäelämisen kykyä.¹⁸⁹

Jo kauan ennen Kulmakoulun perustamista loosheissa oli pohdittu teosofisen koulun perustamista ja ilmeisesti vuosina 1908 ja 1909 lootuskoulu kokoontui kerran viikossa. Kirkon pyhäkouluun rinnastuvaa lootuskoulua heräteltiin uudelleen ainakin vuoden 1915 vuosikokouksessa.¹⁹⁰ Lootuskukka symboloi teosofiassa ihmisen sisällä olevan tietoisuuden avautumista. Sen kuvaillaan aukeavan yksi terälehti kerrallaan sitä mukaa kuin ihmisen henkinen tajunta herää ja hänen sielulliset ominaisuutensa puhkeavat kukoistukseensa.¹⁹¹

Ignatius toimi Kulmakoulun johtokunnassa vuosina 1928–1947.¹⁹² Ignatiuksen roolista Kulmakoulun toiminnassa ei valitettavasti ole tätä johtokunnassa toimimista lukuun ottamatta tarkempaa tietoa, mutta ainakin lähes kaksikymmentä vuotta jatkunut toimijuus kertoo halusta ja kyvystä sitoutua toimeen. Voi olla, että tällaisesta luottamustoimesta on tässäkin yhteydessä maksettu myös jonkinlainen rahallinen palkkio, joka on osaltaan motivoinut jatkamaan. Kulmakoulukaan ei välttynyt taloudellisilta haasteilta, ja alkuaikoina esimerkiksi opettajat työskentelivät ilman palkkaa.¹⁹³ Näistä haasteista tietoisena voisi olettaa, että mitään suuria korvauksia johtokunnassa toimimisesta ei pystytty maksamaan.

¹⁸⁷ Kulmakoulu toimi vuoteen 1981 asti. Huttunen 1978b, 5. Kulmakoulun varhaisista vaiheista kirjoittanut myös Gullman 2020, 221–223. Tiivistettynä vuorisäärän viisi käskyä ovat ”Säilytä mielentyyneys, Ole ajatuksissasi puhdas, Ole tosi, Kiinnitä huomio hyvään ja Rakasta kaikkia”. Ervastian käsityksistä Vuorisäärän sisällön ja merkityksen osalta ks. mm Koskinen & Rinkinen 2020, 279–282.

¹⁸⁸ Huttunen 1978b, 6–7, 18 ja Gullman 2020, 221–222.

¹⁸⁹ Nikkanen 1978, 14.

¹⁹⁰ Gullman 2020, 124–125 ja Jokipii 1937, 45.

¹⁹¹ Länsimaissa lootuskukan sijaan käytetään ruusua usein henkisen kehityksen vertauskuvana. *Ruusuristi : okkultinen aikakauskirja*, 1.7.1928, nro 6, 21–24.

¹⁹² Huttunen 1978a, 18. Ks. myös *Ruusuristi : okkultinen aikakauskirja*, 1.3.1928, nro 3, 21–22.

¹⁹³ Gullman 2020, 221–222.

Helsingin Ruusu-Ristin Kalevala-juhlassa helmikuussa 1934 Ignatius puhui yleisölle Kalevalan runo 41:n symboliikasta¹⁹⁴. Myös Ervastin kuoleman jälkeen hän oli edelleen aktiivinen järjestön toiminnassa, sillä kevään 1937 aikana hän piti sekä omia että Ervastin esitelmiin pohjautuvia puheita Helsingin Ruusu-Ristin kokouksissa. Toukokuussa 1938 ja 1939 Ignatius on Valkoisen lootuskukan päivän muistojuhlissa pitänyt esitelmät H. P. Blavatskyyn liittyen¹⁹⁵. Ignatiuksen kirjasessa *Mitä on vapaamuurarius?* hän mainitsee myös Valkoisen Lootuskukan tarinan.¹⁹⁶ Hänen omien esitelmiensä¹⁹⁷ tarkemmasta sisällöstä ei ole löytynyt varmaa tietoa. Osa näistä kokouksissa pidetyistä esitelmistä on saatettu julkaista myös kirjallisessa muodossa järjestön lehdissä, mutta niidenkin yhdistäminen toisiinsa ilman perusteellisia kokousten ohjelmaa kuvaavia kokouspöytäkirjoja on melko mahdotonta. Teosofisen Seuran tai Vapaamuurarijärjestön omissa arkistoissa tällaista tietoa saattaa olla, mutta ne eivät ole ainakaan tällä hetkellä tutkijoiden vapaassa käytössä.

Naisten ääni -lehdessä julkaistiin myös ainakin yksi Ignatiuksen ilmeisesti oma teksti *Luontoäiti Kalevalassa*, jossa hän Kalevalan tarustoon peilaten kuvailee lukijoille lähempänä luontoa olevien kansojen näkevän ja kuulevan paremmin sen näkymättömän maailman, joka luonnossa elää:

Ihmisten silmiä peittää harso. Mutta sanotaan, että taas joskus tulee aika, jolloin luontoäiti uudelleen paljastaa salaisuutensa ja saamme avoimin silmin katsella ahertelua hänen työpajassaan. Rakkaus on se side, joka yhdistää meidät ylhäiseen Luonnottareen ja joka oikeuttaa meidät hänen salaisuuksiinsa osallistumaan.¹⁹⁸

Ruusu-Ristin joulukuun numerossa vuonna 1944 silloinen toimituksen vastaava Eino Krohn kirjoitti historiikin lehden 40. vuosikerran kunniaksi, ja kuvaa siinä julkaisun kehittymistä *Omatunnosta Tietäjäksi* ja edelleen *Ruusu-Ristiksi*. Ignatius mainitaan kirjoituksessa kahteen kertaan teosofisissa piireissä tuttuna kirjallisena nimenä ja lehden pitkäaikaisena avustajana, ja hänen kuvaillaan olevan ”edelleen mukana”.¹⁹⁹ Tähänkin liittyen lähteissä on hieman ristiriitaisuutta, sillä Klingen mukaan Ignatius olisi Ervastin kuoleman jälkeen eronnut *Ruusu-*

¹⁹⁴ *Ruusu-Risti : okkultinen aikakauskirja*, 1.3.1934, nro 3, 38.

¹⁹⁵ Valkoisen Lootuskukan päivää on vietetty teosofien piirissä H. P. Blavatskyn kuolinpäivän muistolle 8. toukokuuta. Valkoinen lootuskukka on teosofiaan liittyvä symboli. *Ruusu-risti : okkultinen aikakauskirja*, 1.6.1943, nro 6, 19. Lisätietoa Ignatiuksen esitelmistä: *Ruusu-Risti : okkultinen aikakauskirja*, 1.5.1937, nro 5, 41, *Ruusu-Risti : okkultinen aikakauskirja*, 1.5.1938, nro 5, 33 ja 1.5.1939, nro 5, 34.

¹⁹⁶ Ignatius 1920, 7.

¹⁹⁷ *Ruusu-Risti : okkultinen aikakauskirja*, 1.4.1936, nro 4, 25.

¹⁹⁸ *Naisten ääni*, 1.3.1938, nro 5, 5–6.

¹⁹⁹ *Ruusu-Risti : okkultinen aikakauskirja*, 1.12.1944, nro 10, 12, 16.

Rivistä vuonna 1936.²⁰⁰ *Ruusu-Ristin* tammikuun 1944 ensimmäisessä numerossa kuitenkin kerrotaan, että rouva Kyllikki Ignatius on valittu seuraavaksi kolmivuotiskaudeksi Ruusu-Ristin hallituksen muuksi jäseneksi.²⁰¹ Jonkinlaista toimijuutta järjestön parissa Ignatiuksella siis oli vielä 1940-luvun loppupuolellakin.

Laajan kielitaidon mahdollistamien käännös- ja kirjoitustöiden lisäksi Ignatius toimi teosofian parissa monessa muussakin roolissa. Ääni ja musiikki olivat selvästi tärkeitä Ignatiukselle, ja hänen niihin liittyvä harrastuneisuutensa veti hänet todennäköisesti tutkimaan ilmiöitä tarkemmin. Ylipäätään Ignatiuksen teosofinen elämä näyttää kasvaneen harrastuksen kautta työksi, joka tuli lopulta määrittelemään hänen koko elämänsä suunnan. Hän pysyi koko elämänsä ajan kiinnostuneena teosofiasta ja käytti siihen liittyviin toimiin paljon aikaansa. Avioero lienee ollut tässä yksi selittävä tekijä, sillä ero vapautti hänet keskittymään omiin kiinnostuksen kohteisiinsa ilman perhevelvoitteita.

3.3 Marjatan rengas ja Kalevalan okkultistinen tulkinta teosofiassa

Kansainvälisen Teosofisen Seuran perustajista erityisesti H. P. Blavatsky kirjoitti paljon teosofisia tekstejä ja hänen teoksensa levittivät teosofista aatemaailmaa ympäri länsimaita. Hän perehtyi *Kalevalaan* jo varhain ja tulkitsi sitä teosofisesta näkökulmasta sisällyttäen teokseensa *Salainen oppi* jopa lainauksia eepoksesta. Teosofit muuallakin kuin Suomessa näkivät *Kalevalan* pyhänä kirjana, jonka ajateltiin sisältävän salattua tietoa. Teosofit uskoivat ihmiskunnan uuteen renessanssiin, joka tulisi kehittymään Skandinaviassa ja Suomessa.²⁰²

Varhaisen suomalaisen teosofian piirissä toiminut Maria Ramstedt pohjasi monia omia näkemyksiään ja kirjoituksiaan juuri Blavatskyn teksteihin. Kirjailijanimellä Martti Humu julkaisemassaan teoksessa *Kalevalan sisäinen perintö* (1909) Ramstedt kuvailee muinaisten suomalaisten muodostaneen seitsemännen alarodun Atlantidien päärodussa. Myöhemmin vesi on hänen mukaansa peittänyt tämän muinaisen korkean kulttuurin kaupungit sivistyksineen ja nykyään heistä kerrotaan vain salatuissa kirjoissa.²⁰³ Ramstedtin pyrkimyksiä selvittää *Kalevalan* sisäistä perintöä teosofian näkökulmasta on myös pidetty osittaisena syynä sille, että Ervast perehtyi työssään syvästi juuri *Kalevalan* okkultistiseen tulkittamiseen ja

²⁰⁰ Klinge 2006, 557.

²⁰¹ *Ruusu-Risti : okkultinen aikakauskirja*, 1.1.1944, nro 1, 33.

²⁰² Pekka Ervast käänsi yhdessä Väinö Valvanteen kanssa *Salaisen opin* ja se julkaistiin suomeksi vuonna 1912. Anttonen 2020, 54. Blavatskysta myös mm. Anttonen 2020, 54.

²⁰³ Anttonen 2020, 54. Ks. myös Humu (1909) 2005, 9–11, Harmainen 2013, 96–98 ja Pitkälä 2021, 75.

ymmärtämiseen.²⁰⁴ *Kalevalan avain* (1916) avaa Ervastian näkemyksiä suomalaisten vanhasta viisaudesta ja nostaa *Kalevalan* henkiseksi kirjaksi, jossa on runsas vertauskuvasto. *Kalevalan avain* on inspiroinut myös monia taitelijoita.²⁰⁵ Myös kirjailija ja kuvataiteilija Sigurd Wettenhovi-Aspa (1870–1946) on omissa tutkimuksissaan pohtinut suomalaiskansallista kalevalaista teosofiaa ja julkaissut siihen liittyen artikkelisarjan ”Kalevalan teos-oppi teosofia” *Helsingin Sanomissa* 1916, vaikka Wettenhovi-Aspa ei koskaan sitoutunutkaan mihinkään esoteeriseen liikkeeseen. Hänen työllään on epäilemättä ollut jonkin verran vaikutusta myös Ervastian varhaisiin *Kalevala*-tulkintoihin, joskaan Ervast ei ollut kaikesta samaa mieltä.²⁰⁶

Kalevalan okkultistiseen tulkintaan liitetään myös Teosofiseen Seuraan läheisesti kytkeytyvä Marjatta-aate, joka esiintyy muutamalla muullakin kirjoitusasulla: Marjatanrengas, Marjattarenkas, Marjatan Rengas sekä Marjatan rengas. Selitys nimen takaa löytyy *Kalevalasta*, jonka loppurunossa kerrotaan Marjatasta, joka paimenessa ollessaan syö metsässä puolukan ja tulee sen seurauksena raskaaksi. Tämän neitseellisen raskauden seurauksena syntyy poikalapsi, joka myöhemmin ristitään Karjalan kuninkaaksi.²⁰⁷ Myös käsite Marjatan Poika liittyy Kalevalan okkultistisen tulkinnan kautta sekä Teosofiseen Seuraan että Marjatta-aatteeseen.

Kyllikki Ignatius kirjoitti Tietäjä-lehdessä Runnin kylpylässä syksyllä 1915 pidetystä teosofien looshikokouksesta ja kertoi seuraavasti Marjatan Renkaasta:

Edeltäpäin mitään yhteistä päätöstä tekemättä oli suuri joukko teosofeja kokoontunut Runnilähteelle Mikkelin juhlien jälkeen virkistymään. Kun Ylisihteeri oli mukana, päätti Iisalmen looshi hänen suostumuksellaan pitää tavanomaisen keskiviikko-kokouksensa siellä. --- Keskusteluaiheeksi oli päätetty ottaa Marjatanrenkaan tarkoitus. --- Ylisihteeri rupesi meille puhumaan. Hän kertoi Marjattarenkaan synnystä toisessa maailmassa, sen kehityksestä siellä ja lopuksi sen osittaisesta laskeutumisesta fyysilliseen maailmaan. --- Onni täytti sydämemme Ylisihteeriä kuunnellessamme ja hetken aikaa loisti Tie valoisana silmiemme

²⁰⁴ Carlson 2008, 424. Ks. myös Harmainen 2013, 105.

²⁰⁵ Gullman 2020, 277–279. Ervastian vaikutuksesta 1920- ja 1930-lukujen taiteeseen kirjoittanut mm. Anttonen 2020, 58.

²⁰⁶ Tarkemmin Wettenhovi-Aspan *Kalevala*-tulkinnoista ja yhteyksistä teosofiaan on kirjoittanut mm. Pitkälä 2021, 65–91. Ks. myös Anttonen 2020, 56. Artikkelisarja julkaistu *Helsingin Sanomissa*, 10.2.1916 (nro 40), 6, 20.2.1916 (nro 50), 13 ja 9.3.1916 (nro 68), 7. Lisäksi Wettenhovi-Aspa ilmeisesti jatkoi aiheen käsittelyä Vappupäivänä 1916 ilmestyneessä lehdessä *Vappulehti*, jota mainostettiin *Helsingin Sanomissa* 30.4.1916 (nro 117), 15.

²⁰⁷ *Kalevalan* 50. runo, Marjatan poika.

edessä. Kiitollisina erosimme hänestä, jonka tiesimme kulkevan Marjatanpojan polkuja ja joka oli ollut valmis meillekin tietä viitoittamaan.²⁰⁸

Tekstissä näkyy ajatus siitä, että Pekka Ervast Suomen Teosofisen Seuran ylisihteerinä oli jonkinlainen Marjatanpojan edustaja tai seuraaja, jonka ohjeita muiden tulisi kuunnella.

Kyllikki Ignatiuksen puolison aloitteesta oli perustettu Iisalmen Runninlähde Osakeyhtiö vuonna 1904 ja Väinö Ignatius olikin mukana kylpylän toiminnassa kuolemaansa asti. Runnin terveyskylpylä houkutteli erityisesti ennen ensimmäistä maailmansotaa säätyläistöä ympäri Suomen suuriruhtinaskunnan. Kylpylöihin matkustettiin usein melko kauas kotoa ja tutusta ympäristöstä irtautuminen saattoi olla myös mahdollisuus esiintyä arkiminää vapaammin. Kylpylävieraiden verkosto oli varsin elitistinen ja sitä on kuvattu omaksi seurapiirielämän mikrokosmokseksi, jossa käytiin näkemässä ja näyttäytymässä. Oman aikansa muoti-ilmiönä juuri kylpylät kokosivat yhteen eri yhteiskuntaluokkia, mikä mahdollisti tavallisen ihmisen pääsyn piireihin, joihin olisi ollut mahdotonta tutustua tavallisessa arjessa. Taiteilijat ja näyttelijät esiintyivät, ja vieraiden mukana kotiin vietiin sanonta ”Runnilla tanssittiin viikossa kengät puhki”.²⁰⁹ Ajan kylpyläkulttuuriin liittyi ilmiönä niin kutsuttu hengellinen turismi²¹⁰, jossa ruumiillisten hoitojen lisäksi kylpylälomilla ruokittiin myös hengellisiä tarpeita.

Ervast kertoi Tietäjä-lehdessä heinäkuussa 1915 vierailustaan Runnilla:

Vieraiden joukossa näkyi Suomen arkipiispa ja joukko muita pappeja. Arvatenkin sen johdosta, että meitä teosofejia oli Runnilla kymmenkunta, katsoivat kirkonmiehet velvollisuudekseen iltaisin pitämässään ulkoilmasaarnoissa varottaa kuulijoitaan teosofian villityksestä, erittäinkin huomauttamalla - mikäli minulle kerrottiin - siitä kauheasta harhaopista, että teosofit uskovat ihmisen voivan kehittyä täydelliseksi. Kyllähän toiselta taholta minuakin pyydettiin puhumaan julkisesti, mutta kieltäydyin, koska en tahtonut saattaa suurempaa pahennusta aikaan. Sitä vastoin juttelin yksityisessä kokouksessa niiden maalaisten kanssa, jotka halusivat minuun tutustua.²¹¹

²⁰⁸ Nimikirjaimien K. I. perusteella ja Marjatan renkaaseen liittyvän yhteyden ansiosta on perusteltua olettaa kyseessä olevan Kyllikki Ignatius. *Tietäjä*, 1.11.1915, nro 11, 39–42.

²⁰⁹ Tunnettuja vieraita olivat mm. Eino Leino, Juhani Aho, Akseli Gallen-Kallela, Järnefeltin veljekset, Aino Ackté, Oskari Merikanto, L. Onerva ja C.G. Mannerheim. Runnin kylpylä säilytti talvisotaan asti asemansa varakkaiden ihmisten sekä liike- ja virkamiesten suosimana kesäviettopaikkana. Hattula & Seppälä 2004, 22–25, 40, Klinge 2006, 533–534, 569–591 ja Suvikumpu 2014, 58–63, 147–149.

²¹⁰ Hengellisestä turismista mm. Westerlund 2021, 156–160.

²¹¹ *Tietäjä*, 1.7.1915, nro 7–8, 7–8. Ervastian vierailusta Runnilla myös Klinge 2006, 579–580 ja Gullman 2020, 155.

Ignatius asui vielä tuohon aikaan itse Iisalmella, ja he viettivät puolisonsa kanssa ilmeisen paljon aikaa kesällä juuri Runnilla. Ervast ei kuitenkaan erikseen mainitse heidän tapaamisistaan eikä aineistossa ollut tuolta ajalta kirjeitä tai kortteja.

Kyllikki Ignatius oli Marjatan renkaassa aktiivinen toimija, joka kirjoitti aiheesta useaan kertaan *Tietäjä*-lehdessä. Joulukuussa 1916 julkaistun artikkelin mukaan Marjatan rengas oli mietiskely- ja toimintaliitto, jonka tarkoituksena oli koota teosofiset voimat työskentelemään kansan tulevaisuuden puolesta. Ignatius muistutti, että ”Jäsenyys T.S:ssa ei ole renkaaseen liittymisen ehtona, vaikka Marjatanrenkaaseen kuuluminen jo itsessään edellyttää teosofisen maailmankatsomuksen omistamista.”²¹² Vaikka Marjatan rengas syntyi Teosofisen Seuran piirissä, se oli siis olemukseltaan erillinen toiminta-ala. Ervastin mukaan juhannuksena 1914 pidetyn Teosofisen Seuran seitsemännen vuosikokouksen jälkeen järjestetyillä kesäkursseilla oli keskusteltu neiti H. J:n pitämien esitelmien pohjalta uudenaikaisesta toiminnanmuodosta. Tietäjän Naisten osasto tulisi jatkossa toimimaan Marjatan renkaan nimellä. Kesäkursseilla muodostui myös ensimmäinen alaosasto nimeltään Opettajain rengas.²¹³

Toiminnan keskiössä oli 7-henkinen keskusrengas, johon kuului eri aloilla työskenteleviä teosofejia. Jokaisessa alaosastossa eli työrenkaassa tuli olla seitsemän samalla alalla työskentelevää jäsentä, ja uusien jäsenten toivottiin ilmoittavan millä alalla he haluaisivat työskennellä samalla kuin ilmoittavat kiinnostuksestaan osallistua toimintaan. Toiminnassa on ollut ainakin Näyttelijäin rengas, Kansannaisen-rengas ja Kannel-rengas. Kannel-rengas piti sisällään sellaisia henkilöitä, jotka halusivat palvella isänmaata musiikin avulla. Ignatius kertoi olevansa vastuussa Kannel-renkaasta, sillä hänen kauttaan oli saatavissa tietoja mietiskelyaiheista sekä muista käytännön asioista.²¹⁴ Toiminta-ajatuksen lisäksi myös Marjatan renkaan nimi puhututti lehden lukijoita ja sitä avattiin syksyllä 1914 seuraavasti:

Uuden liittomme nimi, Marjatan rengas, Rakkauden rengas, kantaa jo itsessään työohjelmaansa. Meidän on herätettävä eloon buddhinen substanssi suomalaisessa maaperässä, jotta se kirkkaana valokehänä maatamme ympäröisi. Jos olemme uskollisia, voi

²¹² *Tietäjä*, 1.12.1916, nro 12, 47–49.

²¹³ Aineiston perusteella lyhennelmä H. J. tulee todennäköisesti nimestä Helmi Jalovaara. Jalovaara oli kansakoulunopettaja ja teosofi, mm. Idän Tähtien aktiivinen jäsen ja toimi myös *Teosofi*-lehden toimitussihteerinä. Hän oli mukana Marjatan renkaan toiminnassa ainakin lootuskoulun kautta. Lootuskoulu oli lapsille tarkoitettu sunnuntai koulu, jonka tarkoituksena oli opettaa teosofista elämänymmärrystä lapsille sopivalla tavalla. Jalovaarasta mm. Harmainen & Kempainen 2020, 20, 29. Ks. myös Gullman 2020, 152, *Teosofi*, 1.1.1923, nro 1, 1, *Tietäjä*, 1.7.1915, nro 7–8, 6 ja *Tietäjä*, 1.7.1914, nro 7–8, 7–8, 61.

²¹⁴ *Tietäjä*, 1.12.1916, nro 12, 47–49.

sattua, että yhdistetyn rakkaudenvoimamme lapsi, uusi Suomi, saa siihen syntyä ja että toteutuvat Marjatan sanat:

Olen miehen suuren saava

Jalon synnyn synnyttävä.²¹⁵

Marjatan sanoilla tässä yhteydessä viitataan *Kalevalan* 50. runoon *Marjatan poika*, jossa Marjatta lausuu nuo samat sanat.²¹⁶

Järjestön nimi herätti keskustelua kuitenkin vielä vuosien päästäkin, sillä Marjatan renkaan nimestä kerrottiin *Tietäjässä* syksyllä 1917 näin:

--- Marjatan Rengas on oleva ensi sijalla, sillä jo nimensäkin puolesta se kykenee käsittelemään suomalaista sivistystä laajemmin kuin mikään muu järjestö. Nimi viittaa ennen kaikkea uskontoon. Marjatan poika on uskontomme kulmakivenä. Hänet Kalevala kuvaa karjalaiseksi ja suomalaiseksi, sentähden nimi viittaa myös kansallisuuteen. Hänet Kalevala kuvaa syntyneen alhaisena, mutta viimein hän saavutti suurimman henkisen mahdin. Niin on kansamme laajin luokka alhaisessa asemassa, mutta viimein se on saavuttava suurimman maallisen mahdin. --- Nämät kolme seikkaa: uskonnon, kansallisuuden ja kansainvaltaisuuden, kykenee Marjatan Rengas nimellään yhdistämään.²¹⁷

Uskonnon kulmakiveksi nimettyyn Marjatan poikaan oli jo aiemmin yhdistetty *Ervast*, mutta nyt esiin nostettiin aiempaa selvemmin kansallisuuteen liittyvät kysymykset ja suomalainen sivistys. Kun muistetaan Suomen olleen samaan aikaan itsenäisyyden kynnyksellä, tämä retoriikka vaikuttaa tästä ajasta tarkasteltuna hyvin harkitulta.

Helmikuussa 1916 Ignatius kuvaili *Tietäjässä* Idän Tähdän järjestön ja Marjatan renkaan yhteyttä ja toisaalta myös eroavaisuuksia:

Tämä Idän Tähdän tarkotuserien sulattaminen maamme tarpeiden mukaisiksi on jo *Tietäjässä* vähäisessä määrässä saanut alkunsa Marjatanrenkaan työssä. Sehän on juuri niin sanoaksemme kansallinen haara suuresta yleismaailmallisesta Idän tähden järjestöstä. Ihmetellään ehkä, miksi Marjatan renkaasta niin vähän on kirjoitettu. Ehkä ei ole aika vielä tullut ja ehkä ei sellaista aikaa tulekaan, jolloin mitään ulkonaisia ohjeita sen työn suhteen annetaan. Eiköhän siinä työssä, jos missään, tulla toimimaan kokonaan intuitsionin johtamana.

²¹⁵ *Tietäjä*, 1.10.1914, nro 10, 54.

²¹⁶ En viittaa tässä yhteydessä tiettyyn sivunumeroon, vaan kehotan etsimään *Kalevalasta* suoraan runon 50., sillä sisältö löytyy näin helpommin painoksesta riippumatta.

²¹⁷ *Tietäjä*, 1.10.1917, nro 10, 30–31.

Kukin tietää siihen liittyessään, miksi hän siihen liittyy ja mikä hänen työnsä siinä tulee olemaan.²¹⁸

Toiminnan kuvailu on Ignatiuksen tekstissä melko laveaa ja jättää lukijan sekä mahdollisen tulevan jäsenen omalle harkinnalle tilaa. Jokaiselle liittyjälle annettiin nyt vapaus määrittellä oma roolinsa järjestön toiminnassa oman kiinnostuksensa kautta, sillä toiminnalle ei ollut aiemmin eikä edelleenkään annettu tarkkoja ohjeita. Kyse voi olla siitä, että Marjatan renkaan piirissä toimineet eivät itsekään olleet kovin varmoja siitä, kuinka asiat tullaan käytännössä järjestämään. Samassa lehdessä myös Pekka Ervast pyrki vastaamaan kysymyksiin siitä, millaista toimintaa Marjatan rengas pitää sisällään ja kuinka sen jäseneksi tullaan. Hän kuvailee Marjatan renkaan olevan fyysisessä mielessä pikemminkin heijastus tai symboli, joka toimii salaisessa maailmassa ja on siksi osa näkymätöntä todellisuutta. Ervast liittyy osaksi Marjatan renkaan toimintaa kaikki sellaiset elävät ja kuolleet suomalaiset - myös Snellmanin, Runebergin ja Topeliuksen kaltaiset suurmiehet -, jotka ovat työskennelleet Suomen ja sen kansan puolesta.²¹⁹ Ervastin tekstistä tulee läpi ajatus siitä, että Marjatan renkaan jäsenen tulisi toimia epätavallisesti.

Marjatan renkaan toiminnan varsinaisista ohjeista tai käytännöistä käytiin vuoden 1916 aikana säännöllistä keskustelua *Tietäjän* sivuilla. Kirjoittajilla oli osin eriäviä mielipiteitä siitä, kuinka toimintaa käytännössä tulisi järjestää. Nimimerkki V. H. V.²²⁰ kirjoitti huhtikuussa:

Mutta sitten kuultiin, että „Marjatalle syntyi poika, uusi Suomi” ja silloin taas kipinä syttyi ilmituleen.

Se on kaikilla Idän Tähdien Järjestön jäsenillä yhteisenä, että he uskovat suuren Maailmanopettajan tulemiseen ja tahtovat toimia niin, että olisivat kyllin arvokkaita Häntä tuntemaan, kun Hän tulee. Mutta voiko silloin sanoa että „ei ole kuviteltava Hänen syntyvän jossain vieraassa maassa?” Eikö päinvastoin tällainenkin mahdollisuus ole otettava lukuun?²²¹

Ignatius vastasi hänelle toukokuun lehdessä otsikoiden vastineensa ”Väärinkäsityksen selittämiseksi V.H.V:lle”. Ignatius muistutti lukijoita siitä, että hän ja Valvanne ovat

²¹⁸ Nimikirjaimien K. I. perusteella ja Marjatan renkaaseen liittyvän yhteyden ansiosta on perusteltua olettaa kyseessä olevan Kyllikki Ignatius. *Tietäjä*, 1.2.1916, nro 2, 42.

²¹⁹ *Tietäjä*, 1.2.1916, nro 2, 45.

²²⁰ Tällä nimimerkillä V. H. V. on tyypillisesti viitattu Väinö Henrik Valvanne nimiseen teosofian suomalaiseen aktiiviin, joka oli Suomen Teosofisen Seuran alkuaikoina Ervastin läheinen työtoveri. Hän toimi tuohon aikaan myös *Tietäjä*-lehden toimitussihteerinä. Hänestä tarkemmin mm. Harmainen & Kemppainen 2020, 25–29 ja Gullman 2021, 117–119, 123, 129.

²²¹ *Tietäjä*, 1.4.1916, nro 4, 48.

molemmat sekä Idän Tähdän että Marjatanrenkaan jäseniä, ja siksi he ovat periaatteellisesti asioista samaa mieltä.²²² Idän Tähdän järjestössä Suuren Opettajan saapuminen ja tähän valmistautuminen oli merkittävässä roolissa. Ilmeisesti Idän Tähdän ja Marjatanrenkaan yhdistäminen toisiinsa aiheutti lukijoissa ja kuulijoissa hämmennystä, sillä Ignatius ajatteli Suuren Opettajan syntyvän jossain vieraalla maalla ja osin siksi Marjatan renkaiden toiminta tulisi järjestää paikallisesti. Ignatius ei halunnut ”takertua miettimään maata, missä Suuren Opettajan persoonallisuus mahdollisesti tulisi elämään, sillä Hän on joka tapauksessa Itse kaikkialla.”²²³ Eri järjestöjen toiminnan yhdistämisestä keskusteltiin myös Ignatiuksen ja Ervastian välisissä kirjeissä kesällä 1918:

En ole ilman intressiä vapaamuurarilooshin perustamisen suhteen, vaikka mieleni ennen kaikkea tekisi lähemmin tutustua vapaamuurari- y.m. okkultisiin liikkeihin, esim Old Catholic church. En osaa sanoa, mitä yhteyttä niillä voisi olla Marjatan kanssa. Kyllähän Suomessakin oli ennen joku looshikin, mutta ei ne tainneet olla kovin okkultisia.²²⁴

Marjatan rengas nousi uudestaan esiin Ervastian Ruusu-Risti-järjestön yhteydessä 1920-luvulla. Marjatan rengas mainitaan myös *Ruusu-Risti* -lehdessä vielä elokuussa 1937, joskin tämä artikkeli käsittelee teosta, jossa mainitaan Marjatan rengas²²⁵, eikä artikkelin sisältö sinänsä tuo mitään uutta tietoa aatteeseen liittyen. Ilmeisesti toiminnan aktiivisimmat vuodet olivat tässä vaiheessa jo takanapäin. 1940-luvun alussa Ignatius oli perustamassa ”Kalevalan pojat”-nimistä mestariluokan vapaamuurarien loosia, jonka tarkoitus oli säilyttää vapaamuuraritradiitio, mikäli Saksa tai Neuvostoliitto saisi määräysvallan Suomessa, sillä kansallissosialistien ja kommunismin vihamielinen suhtautuminen vapaamuurariuteen oli yleisesti tiedossa.²²⁶ Suomi kuitenkin säilytti itsenäisyytensä ja lopulta vuosikymmenien kuluessa vapaamuuraritoiminnasta kuten muustakin järjestötoiminnasta tuli jälleen vapaampaa.

Marjatan rengas oli lyhyesti tiivistettynä mietiskelyyn ja muuhun vastaavaan toimintaan tähtäävä aatteellinen järjestö, joka perustettiin 1914 Suomen Teosofisen Seuran toiminnan rinnalle omaksi itsenäiseksi organisaatiokseen. Ignatiuksen roolista Marjatan renkaan

²²² *Tietäjä*, 1.5.1916, nro 5–6, 45.

²²³ *Tietäjä*, 1.5.1916, nro 5–6, 46.

²²⁴ Pekka Ervastian kirje Kyllikki Ignatiukselle 7.8.1918 Jäljennös viestistä (muotoa ei täsmennetty, mutta sivun mitan perusteella todennäköisesti kirje), jäljennetty 14.4.1942. Pirjo ja Seppo Aallon yksityisarkisto. Kopiot tutkimuksen tekijän hallussa.

²²⁵ *Ruusu-Risti* : *okkultinen aikakauskirja*, 1.8.1937, nro 6, 24.

²²⁶ Klinge 2006, 555–556. Ks. myös Ahtokari, 197–214.

varsinaisen perustamisen suhteen ei ole selvää kuvaa, mutta itse toimintarenkaiden käytännön työssä hän oli mukana alusta asti ja myös kirjoitti aktiivisesti aiheesta teosofisissa lehdissä. Tutkimusprosessin aikana läpikäymieni lähteiden perusteella suurin osa Marjatan renkaan toiminnassa mukana olleista oli teosofeja ja näin ollen oli luonnollista, että toimintaa käynnisteltiin ja siitä keskusteltiin 1910-luvulla aktiivisesti juuri *Tietäjän* sivuilla. Pekka Ervast henkilöityi joissakin kirjoituksissa ”Marjatan pojaksi” tai vähintään hänen maalliseksi edustajakseen, joten ei ole yllättävää, että Ervastin kuoleman jälkeen Marjatan renkaan toiminta hiljalleen hiipui. 1910-luvun lopulla tapahtunut teosofinen jakaantuminen, jonka seurauksena perustettiin Ruusu-Risti-järjestö sekä Teosofinen Seura lienee vaikuttanut myös osaltaan asioihin, sillä paljon aktiivisia teosofeja - myös Ervastin entisiä läheisiä työtovereita - päätti lähteä eri suuntaan kuin Ervast. Ignatius kuitenkin vaikuttaisi tukeneen häntä aina. Hän seurasi Ervastia, mikä kertoo heidän välisensä siteen ja luottamuksen olleen vahva.

4 Lopuksi

Tutkimusprosessin alussa olin toistuvasti huolissani siitä, voisiko käytettävissä oleva aineisto edes kertoa tarpeeksi laajasti Kyllikki Ignatiuksesta, jotta hänen elämäänsä voisi käyttää peilinä naisten toimijuuden ilmenemiselle esoteerisissa liikkeissä. Aineisto oli valitettavan fragmentaarista ja se vaikutti myös olevan hyvin työpainotteista niin kirjeenvaihdon kuin muidenkin tekstien puolesta. Olikin tärkeää kysyä sellaisia kysymyksiä, johon aineisto pystyi vastamaan. Naisten toimijuuden tutkimiseen harrastuksen ja työntekemisen näkökulmasta tämä aineisto osoittautui lopulta sopivaksi. Tutkimuksen kannalta lähipiirillä oli suuri merkitys, sillä työssäni Ignatiuksen ystävät ja työtoverit luovat hänestä kuvan, jota olen voinut peilata edelleen esoteeristen liikkeiden naisille tarjoamiin toimijuuden muotoihin. En esitä löytäneeni yhtä aukotonta, ainutta totuutta. Kuinka paljon ”erityisestä yhdestä” yksilöstä voi ylipäätään tehdä päätelmiä yleisemmällä tasolla?

Toimijuuden käsitettä ei ollut vuosisadan vaihteessa sellaisena kuin me sen nykyään ymmärrämme. Se ei kuitenkaan tarkoita, ettei toimijuutta käytännön tasolla olisi ollut, kuten Lahtinenkin on väitöskirjassaan todennut. Kuten toimijuuskin vaihtelee kehyksien mukaan, myös toimijuuden toimintaympäristössä, kontekstissa on jatkuvaa liikettä. Ignatiuksen elinaikana Suomessa tapahtui paljon sukupuolihistorian kannalta mielenkiintoista, sillä naisten oikeudet ja mahdollisuudet kasvoivat monilla aloilla. Naisten toimijuuden ja esoteeristen liikkeiden välinen suhde on vaatinut laajaa perehtymistä teosofian kenttään Suomessa, ja naisten toimijuuden arviointi suorastaan pakotti tarkastelemaan samassa toimintaympäristössä toimineita miehiä.

Miksi Ignatius siis on jäänyt lähes tuntemattomaksi nimeksi, vaikka oli niin aktiivinen kääntäjä ja läheisesti mukana Ervastin monissa teosofisissa hankkeissa? Ervast oli teosofisessa toimijuudessaan niin merkittävä henkilö, ettei kenestäkään hänen rinnallaan pitkään toimineesta teosofista voinut tulla samanlaista ”hahmoa”, sillä muut jäivät väistämättä hänen varjoonsa. Kulttuurihistoriallisessa mielessä myös esoteerisuus oli pitkään historiankirjoituksessa varjossa, vaikka vuosisadan vaihteessa spiritisteillä, okkultisteilla ja teosofeilla olikin maailmanlaajuisesti miljoonayleisö. Paljon asioita jäi marginaaliin ja painettiin myös tietoisesti unohduksiin toisen maailmansodan jälkeisinä vuosikymmeninä.

Toimijuus muodostuu monista eri tasoista ja tavoista. Toimijuuteen liittyy monia erilaisia rooleja, jotka vaihtelevat sen mukaan millaisessa tilanteessa ja seurassa henkilö toteuttaa toimijuuttaan. Tavoitteenani oli selvittää, millaisia muita toimijuuden mahdollisuuksia naisilla oli esoteerisissa liikkeissä kuin johtajana toimiminen, ja miten nämä toimijuuden eri muodot ilmenevät. Esimerkiksi Kyllikki Ignatius oli lapsuudenperheensä ja nuoruudenystäviensä joukossa yksi ylemmän luokan nuorista naisista: sivistynyt, kielitaitoinen ja pidetty fennomaaniyhteisön jäsen. Avioituttuaan hän liittyi uuteen merkittävään sukuun ja sai uuden perheen myös lastensa syntymän myötä. Kotona hän on ollut aviovaimo, miniä ja äiti, jonka toimijuus on perhepiirissä ollut hieman erilaista, kuin aiemmin Helsingissä. Iisalmessa hänestä tuli myös kartanonrouva, joka toimi osana paikallista yhteisöä. Hänelle muodostui viimeistään Iisalmessa julkinen ja yksityinen minä, sillä samaan aikaan hän oli myös teosofi, joka teki käännöstöitä, kirjoitti omia teosofisia tekstejä ja päätoimitti alan lehtiä. Järjestötoiminnassa hän oli sekä seuraajan että johtajan roolissa, sillä hän toimi aktiivisesti varsinkin yhteisvapaamuuraristossa sekä Marjatan renkaassa. Sosiaaliset verkostot ovat monin tavoin kerrostuneita, mutta yksilötasolla esoteerisuus saattoi toimia keinona jäsenellä omaa toimintaympäristöään ja aikalaiskulttuuria. Käytössäni olleen aineiston perusteella oli vaikea arvioida, kuinka perhekeskeinen Ignatius lopulta oli. Selvästi hänellä oli palo tehdä jotain omaa, joka oli itselle tärkeää.

Yksi ydinkysymyksistä tutkimuksessani oli se, kuinka ja mitä kautta Ignatius kiinnostui esoteerisista liikkeistä ja miksi hän pysyi niistä niin kiinnostuneena koko elämänsä ajan. Hänen oman kertomansa perusteella sisarusten kuolemat ja erityisesti Aunen kuolema kosketti häntä. Teosofian lisäksi Ignatius tutustui myös spiritualismiin. Vaikka tieteellinen tutkimus on edennyt harppauksin tuosta ajasta ja suurin osa ihmisistä jakaa nykyään länsimaissa tieteellisen maailmankuvan, yhä edelleen maailmankaikkeudessa on asioita ja kokemuksia, joita tieteellinen tutkimus ei täysin pysty selittämään.²²⁷ Etenkin teosofien ja yhteisvapaamuurarien parissa naisilla oli vuosisadan vaihteessa paljon tasa-arvoisempi asema kuin muuten yhteiskunnassa. Mahdollisesti esoteerisissa liikkeissä häntä kiinnostivat juuri nuo toimijuuden mahdollisuudet, sillä harrastuksen pystyi ainakin jossain määrin yhdistämään työhön. Kun Ignatius avioeron myötä luopui taloudellisesti turvatusta asemastaan ja jossain mielessä myös yhteiskunnallisesta asemastaan, hän löysi uuden perheen teosofien parista.

²²⁷ Mahlamäki 2017, 321–323.

Toki hän oli aiemminkin ollut teosofi, mutta nyt hänellä oli aikaa keskittyä enemmän siihen toimintaan.

Entä oliko teosofia kuitenkin taloudellisessa mielessä enemmän harrastus kuin työ? Ignatiuksella kyse oli ainakin aluksi todennäköisesti aatteellisista syistä, sillä hänen taloustilanteensa apteekkarin puolisona ei vaatinut häntä juurikaan miettimään taloudellisia kysymyksiä. Hänellä oli niin aikaa kuin varaakin keskittyä arjessa käänntöihin puhtaasti kiinnostuksesta aiheeseen. Teosofinen Seura tai Ruusu-Risti-järjestö ei Suomessa vaikuta olleen taloudellisesti mikään kultakaivos kenellekään sen parissa toimineelle. Ignatiukseen todennäköisesti vetosi jo varhain esoteeristen järjestöjen piirissä tapahtunut naisten esiin nostaminen, josta hän kirjoitti itsekin vapaamuurariuteen liittyvissä teksteissään. Tärkeäksi teemaksi nousi myös henkinen kehitys ja laajemminkin hengelliset päämäärät. Avioeron jälkeen Ignatius elätti itsensä käänntöillä ja taloudellinen motiivi nousi aiempaa suurempaan rooliin käänntöissä.

Ervast ja Ignatius olivat työtovereita ja ystäviä ja heidän välinen kirjeenvaihtonsa maalaa kuvaa Ignatiuksen toimijuudesta työroolissaan. Tässä tutkimuksessa käsittelemäni kirjeet kertoivat vain toisen, Ervastin puolen. Tällainen tilanne ei kuitenkaan ole mitenkään harvinainen, eikä se välttämättä tarkoita aineiston olevan jotenkin huono tai puutteellinen tutkimuskohde. Kun aineisto ja niiden antama kuva koostuu pienistä paloista, on kuvaus kuitenkin lopulta ehkä laajempi ja monipuolisempi ja tätä kautta ”todempi” versio henkilöstä. Päiväkirjatkin kertoisivat vain yhden puolen, yhden suodatetun näkökulman siitä millainen henkilö on. Jokainen aineisto voi myös kertoa monenlaisia versioita, sillä tulkintaa tapahtuu tutkijan omien motiivien ja myös sen kautta, kenen luettavaksi teksti on alun perin tarkoitettu. Moni tutkija onkin todennut elämäkertakirjailijoiden kirjoittavan tutkimuksen kohteen lisäksi myös itsestään.²²⁸ Tutkimusprosessi ja sen tulos ovat aina myös tutkijansa näköisiä ja joku toinen olisi ehkä kysynyt tältä aineistolta täysin erilaisia kysymyksiä. Tutkimus kuitenkin muodostuu tulkinnoista, ja olen tehnyt nämä tulkinnat käytössäni olleiden lähteiden perusteella. Jos joku toinen käyttäisi samaa aineistoa, niin tutkimuskysymykset voisivat olla hyvinkin erilaisia.

²²⁸ Leskelä-Kärki 2014, 321–323.

Toisaalta on tärkeää huomata, että suomalaista esoteriaa on vasta viime vuosina tutkittu enemmän ja siitä syystä uutta, tutkimatonta aineistoa saattaa tulla esiin vielä paljonkin. On siis hyvin mahdollista, että Ignatiukseen liittyenkin saattaa löytyä tulevana vuosikymmeninä paljon lisää tutkittavaa. Olen pyrkinyt tutkimuksessani tarkastamaan faktat mahdollisimman monipuolisista lähteistä, sillä jonkun verran ristiriitaista tietoa on löytynyt. Aiempina vuosikymmeninä aiheesta ovat kirjoittaneet valtaosin sellaiset henkilöt, jotka toimivat itsekin jollain tavalla esoteeristen liikkeiden parissa, mikä selittänee osaltaan tietojen hajanaisuutta. Viime vuosina akateeminen kiinnostus on kasvanut, mutta tutkittavaa olisi edelleen paljon.

Jatkotutkimuksen kannalta erityisesti Terveyskylpylä Runnin ympärille rakentunut teosofisen toimijuuden kenttä olisi mielenkiintoinen tutkimusaihe. Ignatius kytkeytyy avioliittonsa ja järjestötoimintansa kautta tähän paikkaan, mutta Runnia soisi tutkittavan myös omana kokonaisuutenaan. Teosofisen liikkeen kannalta kiinnostava on myös asetelma, jossa pääkaupunkiseudulla toimi kaikkein aktiivisin yhteisö ja muut teosofit kauempana Suomessa kokivat toisinaan olevansa melko yksin, ilman kunnollista henkistä tukea. Tällaista pääkaupungin ja periferian välistä jännitteisyyttä olisi varmasti luettavissa teosofisten lehtien ”lukijoilta”-palstoja tarkastelemalla.

Tutkimusaihetta ideoidessani yksi kiinnostava kysymys oli se, miksi Kyllikki Ignatius ja hänen miehensä erosivat ja mitä siitä seurasi. Tuon ajan avioliittoa on kuvattu kahdenväliseksi sopimukseksi, jossa miehellä ja naisella oli omat tehtävänsä. Oliko eropäätös yhteinen? Mitä Väinö Ignatius ajatteli puolisonsa kiinnostuksesta teosofiaan ja aiheuttiko se ongelmia heidän liittoonsa? Mikään ei ainakaan viittaa siihen, että Väinö Ignatius olisi itse ollut erityisemmin kiinnostunut esoteerisista virtauksista. Entä kuinka heidän tuttavapiirinsä suhtautui eroon? Tätä teemaa voisi tutkia tarkemminkin: oliko avioero tuohon aikaan (ennen toista maailmansotaa) tyypillisempää esoteerisissa liikkeissä toimineille naisille kuin sellaisille naisille, jotka elivät ja työskentelivät ympäristössä, jossa naisilla ei ollut niin paljon vapauksia? Miten avioparit sijoittuivat toimijoina esoteerisissa liikkeissä? Millaisia ongelmia järjestöaktiivit kohtasivat liitoissaan, vai kohtasivatko? Aineiston löytäminen lienee suurin haaste, sillä tällainen aihepiiri vaatisi vielä enemmän henkilökohtaisempaa materiaalia, kuten päiväkirjamerkintöjä tai kirjeitä, joissa puhutaan muustakin kuin työstä.

Tutkimuksessani olen tarkastellut Kyllikki Ignatiuksen elämän eri vaiheiden kautta naisten toimijuuden ja henkilöhistorian välistä suhdetta, naisten toimijuuden erilaisia

ilmenemismuotoja esoteerisissa liikkeissä sekä pohtinut niihin liittyviä valintoja ja motiiveja niiden takana. Hänen tapauksessaan kirjoittamisen ja käänntöiden kautta harrastuksesta kasvoi koko elämää määrittänyt työura, joka rakentui Teosofisen Seuran, kielenkääntämisen ja yhteisvapaamuurarijärjestön ympärille. On kuitenkin hyvä muistaa, että tämän tutkimuksen esittämä kuvaus naisten toimijuudesta esoteerisissa liikkeissä ei ole yksi ainoa totuus, vaan yksi tarina toimijuudesta; sen yksi mahdollinen versio. Kuvaukseni Ignatiuksen elämän moninaisesta toimijuudesta on hyvin monipuolinen, mutta lopulta kuitenkin vain fragmenteista koottu osittainen ja keskeneräinen palapeli. Myös hänen toimijuudestaan olisi varmasti löydettävissä vielä uusia tasoja. Näin suppeassa tutkimuksessa ei ole mahdollista tavoittaa tai edes tutkia kaikkia näkökulmia, eikä siihen pyrkiminen ole välttämättä tarpeellistakaan. Tämän tutkimuksen perusteella Ignatiuksen kaltaiset modernin esoterian aktiiviset naistoimijat, jotka ovat aiemmin jääneet historiankirjoituksessa marginaaliin, ansaitsevat kuitenkin saada äänensä ja tarinansa aiempaa paremmin kuuluviin.

Lähteet

Alkuperäislähteet:

1. Arkistolähteet

1.1 Kirjeenvaihto

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kirjallisuusarkisto (SKS KIA):

SKS KIA: Aino Kallaksen arkisto. Ilona Jalavan kirjeet Aino Kallakselle vuosilta 1894–1901. Mf 1979:1.

SKS KIA: Aino Kallaksen arkisto. Ilona Jalavan kirjeet Aino Kallakselle vuosilta 1902–1938. Mf 1979:2.

Pirjo ja Seppo Aallon yksityiskokoelma Espoossa:

Pekka Ervastian kirjeet ja kortit Kyllikki Ignatiukselle 8.12.1906 – 27.1.1932.

Tällaisia erilaisia korteista ja kirjeistä tehtyjä jäljennöksiä on käytössäni 12 kappaletta ja lisäksi yksi alkuperäinen käsin kirjoitettu kirje. Yhteensä kolmetoista: 6.2.1906, 8.8.1906, 29.6.1907, 3.10.1907, 28.2.1908, 22.4.1908, 26.2.1909, 16.6.1912 7.8.1918, 25.9.1919, 5.11.1919, 14.9.1927 ja 27.1.1932 päivätyt. Alkuperäiset jäljennökset ja yksi alkuperäinen kirje Pirjo ja Seppo Aallon kokoelmassa, Matti Klingen lahjoittamia. Valokuvakopiot käytetystä aineistosta tutkimuksen tekijän hallussa.

Margit Lilius-Mustapan kirjeet Kyllikki Ignatiukselle, 8.6.1950, 7.9.1950 ja 29.9.1950. Alkuperäiset kirjeet kuorineen Pirjo ja Seppo Aallon kokoelmassa.

Valokuvakopiot käytetystä aineistosta tutkimuksen tekijän hallussa.

1.2 Muu arkistoaineisto

Pirjo ja Seppo Aallon yksityiskokoelma Espoossa:

Kyllikki Ignatiuksen tekstejä, esitelmiä ja käännostöitä sisällään pitävä kansio. Alkuperäiset Pirjo ja Seppo Aallon kokoelmassa. Valokuvakopiot käytetystä aineistosta tutkimuksen tekijän hallussa.

Kirjoittajan hallussa oleva Pirjo Aallolta saatu kierrekansio, jossa on kymmenittäin Margit Lilius-Mustapan esitelmiä, kirjoituksia ja käännöksiä 1950–1980-luvuilta:

Margit Lilius-Mustapa: *SANOMA ANNETTU Tammikuun 14 päivä 1965 ennen lähtöäni Suomeen siltä Venuslaiselta opettajalta joka johti kaksi viimeistä vuotta kirjoitustani*. 6. sivun pituinen kirjoitelma, jonka lopussa on nimi Margit Lilius. Paikkamainintana: Santa Barbara, California, USA. Ilmeisesti kirjoitettu vuonna 1965 (tästä ei otsikkoa lukuun ottamatta erillistä mainintaa).

2. Lehdet ja aikalaislehtiartikkelit

Jaana, 1965.

Kansalliskirjaston digitaalinen sanoma- ja aikakauslehtiarkisto:

Helsingin Sanomat, 1916, 1988.

Naisten ääni, 1915, 1932, 1937.

Omatunto, 1905–1907.

Ruusu-Risti, 1921–1928, 1932, 1934, 1936–1938, 1943–1944.

Sunnuntai, 1916.

Suomen Yhteis-Vapaamuurari, 1923–1926.

Teosofi, 1920, 1923, 1924, 1933.

Tietäjä, 1911–1919.

Yhteis-Vapaamuurari, 1921–1922.

3. Muut kirjalliset alkuperäislähteet

Bergholm, Katri: *Kuultua ja elettyä. Muistelmia vuosien takaa*. Otava, Helsinki 1944.

Gullman, Erik: *Totuus on korkein hyve: Pekka Ervastian elämäkerta*. Ruusu-Ristin Kirjallisuusseura ry, Helsinki 2020.

Humu, Martti: *Kalevalan sisäinen perintö. (koeharjoitelma) useampien salaoppien mukaan*. 2. painos, kieliäsuu nykyaikaistettu. Biokustannus, Helsinki 2005 (1909).

Huttunen, Vilho: Johtokunnan jäsenet 1928–1978. Teoksessa *Kulmakoulu 1928–1978: Koulun 50-vuotisjuhlajulkaisu*. Toim. Vilho Huttunen. T. A. Sahalan Kirjapaino Oy, Helsinki 1978a, 15 ja 18.

Huttunen, Vilho: Kulmakoulun vaiheista. Teoksessa *Kulmakoulu 1928–1978: Koulun 50-vuotisjuhlajulkaisu*. Toim. Vilho Huttunen. T. A. Sahalan Kirjapaino Oy, Helsinki 1978b, 3–14.

Ignatius, Kyllikki: *Mitä on vapaamuurarius? Esitelmä T. S:n neuvottelukokouksessa joulukuun 27 p:nä 1919 pitänyt Kyllikki Ignatius*. Kustannusosakeyhtiö Tietäjä, 1920.

Kallas, Aino: *Elämäni päiväkirjat 1: 1897–1916*. Otava, Helsinki 1978.

Kallas, Riitta (toim.): *Kolme naista, kolme kohtaloa: Aino Kallaksen kirjeenvaihtoa Ilona Jalavan ja Helmi Krohnin kanssa vuosina 1884–1913*. SKS, Helsinki 1988.

Kalevala. Kieliasun valvojana toiminut Jalo Kalima O. Mannisen avustamana. Kuvittanut ja painatustyön ohjannut Akseli Gallen-Kallela. Werner Söderström Osakeyhtiö, Porvoo 1922 (1849).

Klinge, Matti: *Kadonnutta aikaa löytämässä: Muistelmia 1936–1960*. Siltala, Helsinki 2012.

Nikkanen, Ritva: Sielunelämän terveystoppi - mentaalihygieniaa. Teoksessa *Kulmakoulu 1928–1978: Koulun 50-vuotisjuhlajulkaisu*. Toim. Vilho Huttunen. T. A. Sahalan Kirjapaino Oy, Helsinki 1978, 14.

Poppius, Liisa: *Ignatius-suku*. Kirjapaino osakeyhtiö Sana, Helsinki 1942.

4. Verkkolähteet, joissa kirjoittaja ei tiedossa

The History of Happy Valley. Artikkel, Besant Hill Schoolin About-välilehti ja alaotsikko History & Heritage. <https://www.besanthill.org/about/history-heritage/> [haettu 23.4.2023].

Le Droit Humain historia. Artikkel, Kansainvälinen Vapaamuurarijärjestö Miehillä ja Naisille LE DROIT HUMAIN Suomen Liitto ry:n verkkosivujen etusivu. <https://droithumain.fi/> [haettu 23.4.2023].

Yhdessä enemmän omaksi itsekseksi. Artikkel, Kansainvälinen Vapaamuurarijärjestö Miehillä ja Naisille LE DROIT HUMAIN Suomen Liitto ry:n verkkosivujen etusivu. <https://droithumain.fi/> [haettu 23.4.2023].

Tutkimuskirjallisuus:

Ahtokari, Reijo: *Salat ja valat: Vapaamuurarit suomalaisessa yhteiskunnassa ja julkisuudessa 1756–1996*. SKS, Helsinki 2000.

Anttonen, Erkki: Suomalaisten taiteilijoiden yhteyksiä *teosofiaan* ennen toista maailmansotaa. Teoksessa *Hengen aarteet: esoteerisuus Suomen taidemaailmassa 1800–1950*. Toim. Nina Kokkinen & Lotta Nylund. Parvs, Helsinki 2020, 54–67.

Bogdan Henrik: Freemasonry and Western esotericism. Teoksessa *Handbook of freemasonry*. Toim. Henrik Bogdan & Jan A.M. Snoek. Brill, 2014, 277–305.

Carlson, Jöns: Kalevalan salainen oppi. Teoksessa *Kalevalan kulttuurihistoria*. Toim. Ulla Piela, Seppo Knuuttila & Pekka Laaksonen. SKS, Helsinki 2008, 416–425.

Elomaa, Hanna: Mikrohistoria johtolankojen jäljillä. Teoksessa *Kulttuurihistoria: Johdatus tutkimukseen*. Toim. Kari Immonen ja Maarit Leskelä-Kärki. SKS, Helsinki 2001, 59–74.

Evans, Richard J.: *The Feminists: Women's Emancipation Movements in Europe, America and Australasia 1840-1920*. Taylor & Francis Group, 2013 (1997).

Godwin, Joscelyn: Hall, Manly Palmer, * 18.3.1901 Peterborough, Ontario, † 29.8.1990 Los Angeles. Teoksessa *Dictionary of Gnosis and Western Esotericism*. Toim. Wouter J. Hanegraaf, Antoine Faivre, Roelof van den Broek ja Jean-Pierre Brach. Brill, 2005, 455–456.

Hale, Amy: Introduction. Teoksessa *Essays on Women in Western Esotericism: Beyond Seeresses and Sea Priestesses*. Toim. Amy Hale. Palgrave Macmillan, 2021, 1–18.

Halldórsdóttir, Erla Hulda, Kinnunen, Tiina, Leskelä-Kärki, Maarit & Possing, Birgitte: Afterword: Future challenges. Teoksessa *Biography, Gender and History: Nordic Perspectives*. Toim. Erla Hulda Halldórsdóttir, Tiina Kinnunen, Maarit Leskelä-Kärki & Birgitte Possing. k&h, Turku 2016, 251–263.

Hapuli, Ritva: Ihminen ensimmäisen maailmansodan pyörteissä. Teoksessa *Modernin lumo ja pelko. Kymmenen kirjoitusta 1800–1900-lukujen vaihteen sukupuolisuudesta*. Toim. Kari Immonen, Ritva Hapuli, Maarit Leskelä ja Kaisa Vehkalahti. SKS, Helsinki 2000, 80–100.

Hattula, Markku & Seppälä, Arto: *Runni – sata vuotta vettä ja väkeä*. Lomayhtymä ry, Helsinki 2004.

Harmainen, Antti: Valvanne, Väinö. *Kansallisbiografia*-verkkójulkaisu. *Studia Biographica* 4. SKS Helsinki, 1997.
<http://www.kansallisbiografia.fi>

Harmainen, Antti: Naisteosofin Kalevala. Kansallinen historiakuva, uskonto ja sukupuoli Maria Ramstedtin *Kalevalan sisäinen perintö* -teoksessa. Teoksessa *Kirjoitettu kansakunta. Sukupuoli, uskonto ja kansallinen historia 1900-luvun alkupuolen suomalaisessa tietokirjallisuudessa*. Toim. Marja Jalava, Tiina Kinnunen ja Irma Sulkunen. SKS, Helsinki 2013, 71–108.

Harmainen, Antti & Pollari, Mikko: Biografian mahdollisuuksista ja rajoista työväenliikkeen ja teosofian tutkimuksessa. Teoksessa *Historiallinen elämä: Biografia ja historiantutkimus*. Toim. Heini Hakosalo, Seija Jalagin, Marianne Junila & Heidi Kurvinen. SKS, Helsinki 2014, 257–271.

Harmainen, Antti & Kempainen, Mikko: ”Paremmat sosialismin” asialla: Uskonnon ja sosialismin synteesi suomalaisessa työväenliikkeessä ensimmäisistä eduskuntavaaleista kansalaissotaan. *Historiallinen Aikakauskirja* (118) 2020, 20–32.

Harmainen, Antti, Järvenpää, Juuso & Kemppainen, Mikko: 1900-luvun alun luokkatietoinen esoteria Matti Kurikasta Hilja Pärssiseen ja Yrjö Kalliseen. Teoksessa *Uuden etsijät: Salatieteiden ja okkultismin suomalainen kulttuurihistoria 1880–1930*. Toim. Maarit Leskelä-Kärki & Antti Harmainen. Kustannusosakeyhtiö Teos, Helsinki 2021, 135–152.

Hjelt, Marjut, Leskelä-Kärki, Maarit & Oksama-Valtonen, Hilikka: *Helmi Krohnin ihmeellinen elämä kulttuurivaikuttajana ja spiritualismin edelläkävijänä*. Into, Helsinki 2021.

Holm, Nils G. & Tiina Mahlamäki: Vapaamuurarius. Teoksessa *Moderni esoteerisuus ja okkultismi Suomessa*. Toim. Tiina Mahlamäki & Nina Kokkinen. Vastapaino, Tampere 2020, 133–148.

Häggman, Kai: *Perheen vuosisata: Perheen ihanne ja sivistyneistön elämäntapa 1800-luvun Suomessa*. SHS, Helsinki 1994.

Immonen, Kari, Hapuli, Ritva, Leskelä, Maarit & Vehkalahti, Kaisa: Lukijalle. Teoksessa *Modernin lumo ja pelko. Kymmenen kirjoitusta 1800–1900-lukujen vaihteen sukupuolisuudesta*. Toim. Kari Immonen, Ritva Hapuli, Maarit Leskelä ja Kaisa Vehkalahti. SKS, Helsinki 2000, 7–14.

Immonen, Kari: *Sillat sielujen ja ihmismietteen: Suomalaisen puhelimen kulttuurihistoriaa keskusneideistä tekstiviesteihin*. Edita Publishing Oy, Helsinki 2002.

Järvenpää, Juuso: Katsaus suomalaisen rajatiedon historiaan. Teoksessa *Mielen rajoilla. Arjen kummat kokemukset*. Toim. Marja-Liisa Honkasalo & Kaarina Koski. SKS, Helsinki 2017, 302–318.

Kaartinen, Marjo: Koko/naisvaltainen historiamme. Teoksessa *Historian kirjoittamisesta*. Marjo Kaartinen & Anu Korhonen. Kirja-Aurora, Turku 2005, 245–271.

Klinge, Matti: *Iisalmen ruhtinaskunta: Modernin projekti sukuverkostojen periferiassa*. SKS, Helsinki 2006.

Koivisto, Hanne: Tunteita, luottamusta ja ystävyyttä: Kirjeitä Raoul Palmgrenille 1930–1960. Teoksessa *Kirjeet ja historiantutkimus*. Toim. Maarit Leskelä-Kärki, Anu Lahtinen & Kirsi Vainio-Korhonen. SKS, Helsinki 2011, 357–384.

Kokkinen, Nina & Mahlamäki, Tiina: Näkökulmia esoteerisuuteen ja okkultismiin. Teoksessa *Moderni esoteerisuus ja okkultismi Suomessa*. Toim. Tiina Mahlamäki & Nina Kokkinen. Vastapaino, Tampere 2020, 11–30.

Koskinen, Matti & Rinkinen Rauno: Epilogi - Pekka Ervastian henkistä perintöä. Teoksessa *Totuus on korkein hyve. Pekka Ervastian elämäkerta*. Erik Gullman: Ruusu-Ristin Kirjallisuusseura ry, Helsinki 2020, 274–285.

Lahtinen, Anu: *Sopeutuvat, neuvottelevat, kapinalliset. Naiset toimijoina Flemingin sukupiirissä 1470–1620*. SKS, Helsinki 2007.

Lahtinen, Anu: Sukupuolen teoria ja historia. Teoksessa *Menneisyyden rakentajat. Teoriat historiantutkimuksessa*. Toim. Matti O. Hannikainen, Mirkka Danielsbacka & Tuomas Tepora. Gaudeamus, 2018, 183–195.

Leino-Kaukiainen, Pirkko: Postin kulku Suomessa. Teoksessa *Kirjeet ja historiantutkimus*. Toim. Maarit Leskelä-Kärki, Anu Lahtinen & Kirsi Vainio-Korhonen. SKS, Helsinki 2011, 238–240.

Lepore, Jill: Historians Who Love Too Much: Reflections on Microhistory and Biography. *The Journal of American history* 88 (1) 2001, 129–144.

Leskelä-Kärki, Maarit: Aune Krohnin kristillinen ja kirjoittava elämä. Näkökulmia naisten ja uskonnollisuuden tutkimukseen. Teoksessa *Tanssiva mies, pakinoiva nainen. Sukupuolten historiaa*. Toim. Anu Lahtinen. Turun historiallinen yhdistys ry, Turku 2001, 223–257.

Leskelä-Kärki, Maarit: *Kirjoittaen maailmassa: Krohnin sisaret ja kirjallinen elämä*. SKS, Helsinki 2006.

Leskelä-Kärki, Maarit: Kirjeet ja kerrotuksi tulemisen kaipuu. Kirjailija Helmi Krohnin ja säveltäjä Erkki Melartinin kirjeystävyyden, 1906–1936. Teoksessa *Kirjeet ja historiantutkimus*. Toim. Maarit Leskelä-Kärki, Anu Lahtinen & Kirsi Vainio-Korhonen. SKS, Helsinki 2011, 242–271.

Leskelä-Kärki, Maarit: Samaistumisia ja etäännyttämiä. Elämäkertä historiantutkimuksen kysymyksenä. Teoksessa *Tulkinnan polkuja: kulttuurihistorian tutkimusmenetelmiä*. Toim. Nivala, Asko & Mähkä, Rami. k&h, Turku 2013, 25–48.

Leskelä-Kärki, Maarit: Suhteellista elämää. Relationaalisuus ja biografinen vuorovaikutus. Teoksessa *Historiallinen elämä: Biografia ja historiantutkimus*. Toim. Heini Hakosalo, Seija Jalagin, Marianne Junila & Heidi Kurvinen. SKS, Helsinki 2014, 314–331.

Leskelä-Kärki, Maarit: *Toisten elämät: kirjoituksia elämäkerroista*. Avain, Helsinki 2017.

Leskelä-Kärki, Maarit & Harmainen, Antti: Prologi. Teoksessa *Uuden etsijät: Salatieteiden ja okkultismin suomalainen kulttuurihistoria 1880–1930*. Toim. Maarit Leskelä-Kärki & Antti Harmainen. Kustannusosakeyhtiö Teos, Helsinki 2021, 9–18.

Leskelä-Kärki, Maarit: Spiritualisti Helmi Krohn ja automaattikirjoittamisen mysteeri. Teoksessa *Uuden etsijät: Salatieteiden ja okkultismin suomalainen kulttuurihistoria 1880–1930*. Toim. Maarit Leskelä-Kärki & Antti Harmainen. Kustannusosakeyhtiö Teos, Helsinki 2021a, 245–264.

Leskelä-Kärki, Maarit: Suomen Spiritualistinen Seura. Teoksessa *Uuden etsijät: Salatieteiden ja okkultismin suomalainen kulttuurihistoria 1880–1930*. Toim. Maarit Leskelä-Kärki & Antti Harmainen. Kustannusosakeyhtiö Teos, Helsinki 2021b, 26–27.

Leskelä-Kärki, Maarit: Sällskapet för Psykisk Forskning (Suomen Psykillinen Tutkimusseura). Teoksessa *Uuden etsijät: Salatieteiden ja okkultismin suomalainen kulttuurihistoria 1880–1930*. Toim. Maarit Leskelä-Kärki & Antti Harmainen. Kustannusosakeyhtiö Teos, Helsinki 2021c, 24–25.

Löytönen, Markku: Leiviskä, Iivari. *Kansallisbiografia*-verkkojulkaisu. Studia Biographica 4. SKS Helsinki, 1997.

<http://www.kansallisbiografia.fi>

Mahlamäki, Tiina: "A Touch of the Spiritual World". An Anthroposophical Core in the Life and Work of Kersti Bergroth (1886–1975). Teoksessa *Finnish Women Making Religion: Between Ancestors and Angels*. Terhi Utriainen & Päivi Salmesvuori. Palgrave Macmillan, New York 2014, 103–121.

Mahlamäki, Tiina: Tieteen ja uskonnon rajoilla - matka jatkuu. Teoksessa *Mielen rajoilla: arjen kummat kokemukset*. Toim. Marja-Liisa Honkasalo ja Kaarina Koski. SKS, Helsinki 2017, 321–335.

Markkola, Pirjo: Introduction: The Lutheran Context of Nordic Women's History. Teoksessa *Gender and Vocation: Women, Religion and Social Change in the Nordic Countries, 1830–1940*. Toim. Pirjo Markkola. SKS, Helsinki 2000a, 9–26.

Markkola, Pirjo: The Calling of Women. Gender, Religion and Social Reform in Finland, 1860–1920. Teoksessa *Gender and Vocation: Women, Religion and Social Change in the Nordic Countries, 1830–1940*. Toim. Pirjo Markkola. SKS, Helsinki 2000b, 113–146.

Ollila, Anne: Naishistoria ja sukupuolijärjestelmä. Teoksessa *Kulttuurihistoria: Johdatus tutkimukseen*. Toim. Kari Immonen ja Maarit Leskelä-Kärki. SKS, Helsinki 2001, 75–90.

Palin, Tutta: "Tiettyä sidottua energiaa" - Ihmispään esoteerisuus 1900-luvun alkupuolen taiteessa. Teoksessa *Hengen aarteet: esoteerisuus Suomen taidemaailmassa 1800–1950*. Toim. Nina Kokkinen & Lotta Nylund. Parvs, Helsinki 2020, 110–119.

Pitkälä, Pekka: Suomen kansan menneisyys ja pyramiidein pyhä taika - Muinaisten kulttuuriyhteyksien kansallisromanttinen etsijä Sigurd Wettenhovi-Aspa. Teoksessa *Uuden etsijät: Salatieteiden ja okkultismin suomalainen kulttuurihistoria 1880–1930*. Toim. Maarit Leskelä-Kärki & Antti Harmainen. Kustannusosakeyhtiö Teos, Helsinki 2021, 65–91.

Rissanen, Eeva: Kalevalan avain ja Pekka Ervast. Teoksessa *Kirjokannesta kipinä. Kalevalan juhluvuoden satoa*. Toim. Matti Kuusi, Pekka Laaksonen ja Hannes Sihvo. SKS, Helsinki 1986, 97–106.

Rogge, Jörg. "Traditions, Topics and Trends in Cultural History in Europe—an Introduction." Teoksessa *Cultural History in Europe: Institutions – Themes – Perspectives*. Toim. Jörg Rogge. Transcript Verlag, 2011, 11–30.

Salminen, Timo: Aspelin, Johan Reinhold. *Kansallisbiografia*-verkkojulkaisu. Studia Biographica 4. SKS Helsinki, 1997.

<http://www.kansallisbiografia.fi>

Stanley, Liz: The Epistolarium: On Theorizing Letters and Correspondences. *Auto/Biography* 2004:12, 201–235.

Sulkunen, Irma: *Retki naishistoriaan*. Hanki ja jää, Helsinki 1991.

Suvikumpu, Liisa: *Suomalaiset kylpylät: Kotimaisen kylpyläkulttuurin historiaa*. SKS, Helsinki 2014.

Tiilikainen, Tiina: Naiset teosofian kentillä: Kyllikki Ignatius, modernin esoterian tuntematon nainen Suomessa. *Uuden etsijät -blogi*, <https://uudenetsijat.com/2019/09/17/naiset-teosofian-kentilla-kyllikki-ignatius-modernin-esoterian-tuntematon-nainen-suomessa/> Haettu 14.9.2022

Tingay, Kevin: Teosofinen Seura. Teoksessa *Uusien uskontojen käsikirja: uudet uskonnolliset liikkeet, lahkot ja vaihtoehtoisen henkisyuden muodot*. Toim. Christopher H. Partridge, suom. Kanerva Heikkinen. Kirjapaja, Helsinki 2006, 320–322.

Tuohela, Kirsi: Hauras avioliitto. Teoksessa *Familia: eurooppalaisen perheen historia. 6, Ydinperheen aika: 1900-luku*. Toim. Utrio, Kaari. Tammi, 1997, 139–167.

Vehkalahti, Kaisa: Opitut tunteet, kerronnan kaavat. Kirjeet 1900-luvun alun koulukotikasvatuksessa. Teoksessa *Kirjeet ja historiantutkimus*. Toim. Maarit Leskelä-Kärki, Anu Lahtinen & Kirsi Vainio-Korhonen. SKS, Helsinki 2011, 220–237.

Von Boguslawski, Julia: Suomen Antroposofinen Seura. Teoksessa *Uuden etsijät: Salatieteiden ja okkultismin suomalainen kulttuurihistoria 1880–1930*. Toim. Maarit Leskelä-Kärki & Antti Harmainen. Kustannusosakeyhtiö Teos, Helsinki 2021a, 22–23.

Von Boguslawski, Julia: Suomen Teosofinen Seura. Teoksessa *Uuden etsijät: Salatieteiden ja okkultismin suomalainen kulttuurihistoria 1880–1930*. Toim. Maarit Leskelä-Kärki & Antti Harmainen. Kustannusosakeyhtiö Teos, Helsinki 2021b, 20–21.

Von Stuckard, Kocku: *Western Esotericism: A Brief History of Secret Knowledge*. 2. painos. Routledge, Lontoo 2016.

Westerlund, Jasmine: Matkailevat antroposofit Olly ja Uno Donner – hengellistä turismia vai oikean kotimaan kaipuuta? Teoksessa *Uuden etsijät: Salatieteiden ja okkultismin suomalainen kulttuurihistoria 1880–1930*. Toim. Maarit Leskelä-Kärki & Antti Harmainen. Kustannusosakeyhtiö Teos, Helsinki 2021, 155–172.